

รายงาน
การประเมินและสังเคราะห์
องค์ความรู้ทางด้านวัฒนธรรม

ภาคกรุงเทพมหานครและปริมณฑล

หัวข้อย่อย

วัฒนธรรมกับการพัฒนา

คณะทำงานระยะที่ 2 (ประเมินและสังเคราะห์)

ผู้วิจัย

บุญเลิศ วิเศษปรีชา

นิภาพร รัชตพัฒนากุล

ผู้ช่วยวิจัย

วริศา กิตติคุณเสรี

มกราคม 2550

ทุนสนับสนุนการวิจัย

โดย

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม

บทที่ 1

บทนำ

การวิจัยชิ้นนี้ เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยประเมินและสังเคราะห์สถานภาพองค์ความรู้ การวิจัยวัฒนธรรมในประเทศไทย (ระยะที่ 2) ในรอบ 10 ปี (2537 – 2546) โดยในส่วนนี้เป็นส่วนหนึ่งของการวิจัยในขอบเขตพื้นที่กรุงเทพฯและปริมณฑลซึ่งครอบคลุมพื้นที่กรุงเทพฯ จังหวัดปทุมธานี สมุทรปราการและนนทบุรี ในหัวข้อ วัฒนธรรมกับการพัฒนา วัตถุประสงค์สำคัญของการประเมินและสังเคราะห์องค์ความรู้ชิ้นนี้ เพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้ทั้งด้านเนื้อหา ประเด็นวิจัย และด้าน แนวคิด ทฤษฎีและระเบียบวิธีการวิจัย สำหรับเป็นพื้นฐานในการพัฒนาการวิจัยในอนาคต โดยคาดหวังว่าจะเป็นประโยชน์ ไม่เพียงแต่ในทางวิชาการเท่านั้น หากแต่เป็นส่วนหนึ่งของการเสนอแนวทางในการปรับกระบวนการและทิศทางการพัฒนา ทั้งนี้คณะผู้วิจัยตระหนักว่า การวิจัยทางด้านวัฒนธรรม มิใช่เป็นเพียงการวิจัยเพื่อเสริมสร้างสติปัญญา การรอกงเยความรู้ทางวิชาการตามลำพังเท่านั้น หากยังเป็นการวิจัยที่มีส่วนสำคัญในการทำความเข้าใจสังคมและวัฒนธรรมที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว มีความหลากหลายและซับซ้อนอย่างมาก โดยความเข้าใจดังกล่าวจะเป็นพื้นฐานสำคัญสำหรับชุมชน ภาคประชาสังคมต่อการมีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางการพัฒนาประเทศที่ส่งผลกระทบต่อชุมชนและท้องถิ่น การวิจัยทางด้านวัฒนธรรมโดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาจึงควรมีทิศทางที่ส่งเสริมศักยภาพและการสร้างสรรค์พลังของชุมชนเพื่อยกระดับศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ทุกกลุ่ม โดยเฉพาะผู้ได้รับผลกระทบทางลบจากการพัฒนา

ลำดับการนำเสนอรายงานชิ้นนี้ เริ่มต้นจากการให้ภาพรวมเชิงปริมาณของงานวิจัยที่ได้รวบรวมเป็นฐานข้อมูลสำหรับการสังเคราะห์ โดยจะจำแนกตามรายสาขาวิชาเป็นสำคัญ เนื่องจากผู้วิจัยพบว่า ในหัวข้อวัฒนธรรมกับการพัฒนานั้น เกี่ยวข้องกับสาขาวิชาต่างๆอย่างกว้างขวาง และแต่ละสาขาก็จะมีแนวคิดทฤษฎีและระเบียบวิธีในการวิจัยที่แตกต่างกันของแต่ละสาขา อย่างไรก็ตาม ข้อจำกัดหรือปัญหาประการหนึ่งของการวิจัยที่คณะผู้วิจัยขอกล่าวเป็นเบื้องต้นคือ คณะผู้วิจัยชุดนี้เป็นคนละคณะกับคณะที่ทำการวิจัยในระยะที่ 1 ซึ่งได้รวบรวมงานวิจัยและจัดทำบรรณนิทัศน์ไว้จำนวน 374 ชิ้น แต่คณะผู้วิจัยระยะที่สองก็ยังพบว่ายังมีงานวิจัยอีกจำนวนหนึ่งที่ยังไม่ได้ถูกรวบรวมจึงจำเป็นต้องรวบรวมงานวิจัยดังกล่าวเพิ่มเติม และทำการแยกหมวดหมู่ใหม่อีกครั้งหนึ่ง รายละเอียดในส่วนนี้จะกล่าวถึงในบทที่ 2

ถัดจากการให้ภาพทางด้านปริมาณ ในส่วนที่ 3 คณะผู้วิจัยจะสังเคราะห์ประเด็นและเนื้อหาของ การวิจัย โดยจำแนกเป็น 4 กลุ่ม โดยในส่วนนี้มุ่งจะตอบคำถามสำคัญว่า ในเนื้อหาแต่ละหมวดหมู่ที่ได้มีการวิจัยนั้นมีประเด็นข้อถกเถียงที่น่าสนใจอย่างไรบ้าง มีคำถามวิจัยใหม่ๆ ที่เปิดมิติมุมมองที่ต่างไปจากเดิมในแต่ละประเด็นอย่างไร

สำหรับในส่วนที่ 4 และ 5 เป็นการสังเคราะห์เชิงแนวคิดทฤษฎี และ สังเคราะห์ระเบียบวิธีและวิธีวิทยาตามลำดับ โดยที่ตระหนักว่า องค์ประกอบสำคัญของกรวิจัยทางวัฒนธรรมและพัฒนานั้น ที่จะทำให้ผู้วิจัยมีเครื่องมือในการวิเคราะห์ วิพากษ์ทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีความซับซ้อน โดยไม่ยึดติดกับอคติตายตัว ผู้วิจัยจำเป็นต้องมีความชำชองในแนวคิดทฤษฎีสำหรับการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ แต่ก็ได้ยึดติดว่า แนวคิดทฤษฎีใดทฤษฎีหนึ่งเป็นสูตรสำเร็จตายตัว โดยจำเป็นต้องตระหนักถึงความเหมาะสมและข้อจำกัดของแต่ละแนวคิดทฤษฎี การประเมินในส่วนนี้จะมุ่งเน้นว่า การใช้ทฤษฎีต่างๆ มีความเท่าทันและมีพลังในการอธิบายทำความเข้าใจพลวัตต่างๆ ได้มากน้อยเพียงใด ส่วนการสังเคราะห์ระเบียบวิธีและวิธีวิทยา จะพิจารณาการใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบต่างๆ และวิธีวิทยา ในการเชื่อมโยงแนวคิดต่างๆ เข้ากับกระบวนการวิจัย โดยมุ่งพิจารณาว่า ระเบียบวิธีและวิธีวิทยาต่างๆ ช่วยทำความเข้าใจ วัฒนธรรมที่มีความซับซ้อน หลากหลาย ได้มากน้อยเพียงใด โดยจะเลือกหยิบงานบางชิ้นที่มีความโดดเด่นเชิงระเบียบวิธีและวิธีวิทยามาอภิปรายเพื่อให้เห็นรูปธรรม

สำหรับในส่วนสุดท้ายคณะผู้วิจัยจะประมวลภาพแนวทางของการวิจัยและพัฒนาที่พบในรอบ 10 ปี บทเรียนข้อจำกัดที่พบจากงานวิจัยที่ผ่านมา และข้อเสนอเชิงประเด็น แนวคิดและวิธีวิทยาบางประการเพื่อเปิดจินตนาการสำหรับแนวทางการวิจัยในอนาคต

อย่างไรก็ตาม คณะผู้วิจัยตระหนักดีว่า ด้วยข้อจำกัดของเวลา และศักยภาพของคณะผู้วิจัยเอง ดังนั้น งานชิ้นนี้เองก็ย่อมมีข้อบกพร่องอยู่บ้างไม่มากนักน้อย คณะผู้วิจัยยินดีน้อมรับข้อเสนอแนะ ข้อติติง ข้อคิดเห็นต่างๆ จากนักวิจัยทุกท่านด้วยความยินดี

บทที่ 2

ภาพรวมเชิงปริมาณของงานวิจัย

2.1 ข้อสังเกตในการสังเคราะห์ด้านปริมาณจากฐานข้อมูลบรรณนิทัศน์ระยะที่ 1

ในจำนวนงานวิจัยที่รวบรวมเป็นบรรณนิทัศน์จากการวิจัยระยะที่ 1 ทั้งหมดประมาณ 374 เรื่อง แบ่งเป็นงานวิทยานิพนธ์ราว 300 เรื่อง หนังสือและรายงานวิจัยอีกราว 70 เรื่อง สามารถสังเคราะห์เชิงปริมาณ โดยแยกงานทั้งหมดออกเป็น 2 ส่วนคือ งานประเภทวิทยานิพนธ์และงานวิจัยอื่นๆ ทั้งที่ตีพิมพ์แล้วและยังไม่ได้ตีพิมพ์

2.1.1 งานวิทยานิพนธ์

ในจำนวนวิทยานิพนธ์ทั้งหมดประมาณ 290 ชิ้น สาขาที่มีงานวิจัยเกี่ยวข้องกับหัวข้อ วัฒนธรรมกับการพัฒนา เกิน 10 ชิ้นในช่วง 10 ปี คือ สาขาสื่อสารมวลชน สังคมสงเคราะห์ สาธารณสุขศาสตร์ ครุศาสตร์ สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศึกษา สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ผังเมือง ไล่จากมากไปหาน้อย ตามลำดับดังแสดงในตารางที่ 1

ตารางที่ 2.1

บรรณนิทัศน์ประเภทวิทยานิพนธ์แยกตามมหาวิทยาลัยและสาขาวิชา

	มหิดล	นิด้า	จุฬา	มธ.	เกริก	เกษตร	ราม	รวม
สื่อสารมวลชน			7	55				62
พยาบาลสาธารณสุข	27		3			15		45
สังคมสงเคราะห์	2			43				45
ครุศาสตร์, ศึกษาศาสตร์								30
สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศึกษา	19				1	6		26
สังคมและมานุษยวิทยา	1		1	19		2		23
ผังเมือง			14			3	1	18
พัฒนาสังคม / ชนบทศึกษา	3	2			1	3		9
รัฐศาสตร์			3			6		9
จิตวิทยา				6		1		7

คณะทำงานระยะที่ 1 (จัดทำบรรณนิทัศน์) ผู้วิจัย ผศ.ดร. ไสวตรี ณ ถลาง ผู้ช่วยวิจัย ศิริอร อารมณดี วิเวียน เดชบุญชร ปิยาพร อรุณพงษ์ จุฬาลักษณ์ เติมมิตร

ภาษาศาสตร์			4			4
ประชากรศาสตร์	3	1				4
พัฒนบริหารศาสตร์		2				2
นวัตกรรมการศึกษา			2			2
เศรษฐศาสตร์				2		2
ประวัติศาสตร์			1			1
ญี่ปุ่นศึกษา			1			1

งานวิจัยสาขา**สื่อสารมวลชน** มีจำนวนมากที่สุด คือ 62 ชิ้น งานส่วนใหญ่ยังคงมีลักษณะการตั้งคำถามตามงานวิจัยแบบเดิม คือ ประเด็นพฤติกรรมกรรมการเปิดรับสื่อและทัศนคติหรือความพึงพอใจจากการใช้สื่อเกี่ยวกับเรื่องต่างๆ ลักษณะเด่นที่เห็นได้คือการเลือกหัวข้อที่เกี่ยวข้องกับโครงการหรือนโยบายใหม่ของรัฐ เช่น การรับรู้เรื่องโครงการ 30 บาท ทำอากาศยานแห่งที่ 2 การปฏิรูปอุดมศึกษา การรณรงค์ประหยัดไฟฟ้า ฯ โดยชนิดของสื่อที่ถูกศึกษาส่วนใหญ่เป็นสื่อสิ่งพิมพ์และโทรทัศน์ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในงานวิจัยกลุ่มนี้คือมีงานที่ศึกษาพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับเทคโนโลยีการสื่อสารแบบใหม่ เช่น อินเทอร์เน็ต อีเมลล์ อีแบงกิ้ง อีลีนนิ่ง กล้องดิจิตอล เพิ่มมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัด

นอกจากนั้นยังมีงานวิจัยเกี่ยวกับการสื่อสารที่ไม่มวลชน แต่เป็นการสื่อสารภายในครอบครัวหรือชุมชนที่มีขนาดเล็กลง เช่น ภายในครอบครัวหรือชุมชน รวมทั้งบทบาทของสื่ออินเทอร์เน็ตกับการสร้างชุมชนเสมือน ซึ่งสะท้อนให้เห็นวัฒนธรรมเมืองกรุงเทพแบบใหม่

งานวิจัยสาขา**สังคมสงเคราะห์** ที่พบมากคือเรื่องเกี่ยวกับสวัสดิการที่อยู่อาศัยของข้าราชการชั้นผู้น้อย เรื่องผู้สูงอายุ (เน้นปฏิสัมพันธ์ระหว่างครอบครัวกับตัวผู้สูงอายุ) ผู้ถูกคุมประพฤติ เด็กในสถานสงเคราะห์ (เน้นปฏิสัมพันธ์ระหว่างเด็กกับคนรอบนอกและสังคมรอบบ้าน) ความรุนแรงในวัยรุ่น (ทั้งหาสาเหตุ ป้องกันและแก้ไข)

ลักษณะเด่นที่เห็นในงานช่วงหลัง พ.ศ. 2540 คือ ก) การเน้นฐานชุมชนมากขึ้น เช่น บทบาทของโรงเรียนและวัดกับการสร้างชุมชน การมีส่วนร่วมของประชาชนในพื้นที่ต่อโครงการของรัฐ เช่น ลานกีฬา ปัญหาเสพติด การสร้างเครือข่ายชุมชน ข) ให้ความสำคัญกับคน (รอบนอก /ชายขอบ /ด้อยโอกาส) เช่น สวัสดิการให้หญิงทำงานในอุตสาหกรรมก่อสร้าง เด็กในครอบครัวยากจน บทบาทของหญิงกับสุขภาพของครอบครัว

งานวิจัยสาขา**สาธารณสุขศาสตร์/พยาบาลศาสตร์** มีงานทั้งสิ้น 45 ชิ้น ส่วนมากเน้นการศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อพฤติกรรมด้านสุขภาพในกลุ่มประชากรต่างๆ โดยเฉพาะผู้สูงอายุและสตรีวัยหมดประจำเดือน รองลงมาคือการตั้งคำถามกับการรับรู้หรือการตระหนักเกี่ยวกับการรักษาสุขภาพหรือการป้องกันโรค การรับบริการด้านสุขภาพจากสถานบริการของรัฐ พงงานที่ศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการป้องกันโรคระบาด (ไข้เลือดออก) สองชิ้น

งานวิจัยสาขาครุศาสตร์/ศึกษาศาสตร์ มีทั้งสิ้น 30 ชิ้น การเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัดคือ มีงานวิจัยที่เน้นบทบาทของชุมชนมากขึ้น รวมทั้งหมด 9 ชิ้นหลังปี พ.ศ. 2542 ส่วนใหญ่เป็นเรื่องการมีส่วนร่วมของชุมชน / ท้องถิ่นในการจัดการศึกษาด้านสุขภาวะ การป้องกันยาเสพติด สิ่งแวดล้อม และการเรียนรู้ทักษะอาชีพ ซึ่งแตกต่างจากงานก่อนหน้าที่เน้นการตั้งคำถามกับเรื่องของบุคลากรภายในสถานศึกษา การขยายการศึกษาขั้นพื้นฐาน

งานวิจัยสาขาสังแวดล้อมศึกษา มีทั้งสิ้น 26 ชิ้น ทั้งหมดเป็นวิทยานิพนธ์ของมหาวิทาลัยมหิดลและเกษตรศาสตร์ ในหลายสาขาที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร เช่น การบริหารทรัพยากรป่าไม้ เทคโนโลยีที่เหมาะสมเพื่อการพัฒนาทรัพยากร เทคโนโลยีการวางแผนสิ่งแวดล้อมเพื่อพัฒนาชนบท นโยบายและการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม งานกลุ่มที่พบมากที่สุดคือการศึกษาที่ตั้งคำถามเกี่ยวกับการอนุรักษ์และรักษาสิ่งแวดล้อมในระดับชุมชน โดยเฉพาะพื้นที่ป่าชายเลน แนวโน้มส่วนมากจะให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยเน้นให้การศึกษาและสร้างความตระหนักในเรื่องสิ่งแวดล้อม รองลงมาคือการศึกษาเรื่องการจัดการขยะ น้ำเสีย และการศึกษาเรื่องเกษตรทางเลือก ทั้งการเพาะปลูกและการบริโภค

งานวิจัยสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ก) งานเน้นคนชายขอบ เช่น คนคู่ชยะ เด็กข้างถนนหัวลำโพง ชุมชนแออัด มีการเปลี่ยนแปลงในแง่วิธีการมองและการตั้งคำถามว่าคนเหล่านี้ไม่ใช่ตัวปัญหาเพื่อช่วยสร้างความเท่าเทียมให้คนชายขอบ ข) งานศึกษาดังกล่าว สิ่งปลูกสร้าง พื้นที่ในจาริตเดิม เปลี่ยนจากการอนุรักษ์กล่าวโทษการเปลี่ยนแปลงที่ทำให้จาริตล่มสลายมาเป็นเน้นศึกษาการปรับตัวการต่อรองในบริบทใหม่ เช่น วัดญวน สนามหลวง วัดปทุมคงคา ค) การเคลื่อนไหวขององค์กรชุมชน เช่น บ้านครัวง) ชุมชนเมืองแบบใหม่ เช่น ประชาคมพระอาทิตย์ (มองว่าชุมชนแบบเก่ามันล่มสลายไปแล้ว แต่ถูกหรือพื้นที่ขึ้นมาใหม่อย่างไร) การปรับตัวของผู้ย้ายถิ่น รวมทั้งแนวคิดเมืองน่าอยู่ที่เริ่มเมื่อ พ.ศ. 2539 จนมาถึงปี 2547 เกิดงานวิพากษ์วาทกรรม เมืองน่าอยู่ ซึ่งปรากฏคู่ไปกับงานศึกษาแนวเดิมก็ยังมีอยู่ครั้งๆ เช่น พฤติกรรมการดูแลสุขภาพ พฤติกรรมการดื่มแอลกอฮอล์ บทบาทของพระต่อชุมชน ปัญหาวัยรุ่น ความรุนแรงและยาเสพติด

งานวิจัย สาขาผังเมือง/ภูมิศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ มีทั้งสิ้น 18 ชิ้น เน้นการศึกษา ลักษณะการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ ระบบการคมนาคม การขยายตัวของพื้นที่เมืองกรุงเทพฯ ไปสู่เขตปริมณฑล อย่างปทุมธานี สมุทรปราการและฝั่งธนบุรี ที่ยังเป็นพื้นที่เกษตร งานศึกษาการพัฒนาเมืองที่เน้นมิติทางสังคมมีสองชิ้น คือ เรื่อง แนวทางการพัฒนาชุมชนแขวงวัดกัลยาณ์ เขตธนบุรี กรุงเทพมหานคร (ฐิติวัน นงนุช, 2542) โดยการใช้แนวคิดเครือข่ายชุมชนเข้ามาใช้ในการวางแผนการพัฒนาชุมชน และ ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนแออัดกับการพัฒนาเมืองในพื้นที่เขตชั้นกลาง กรุงเทพมหานคร กรณีศึกษา เขตยานนาวา สาทร และบางคอแหลม (บุญเยี่ยม เหลาสะอาด, 2542) การประยุกต์แนวคิดด้านสังคมศาสตร์มาปรับใช้ยังไม่พบกับงานวิทยานิพนธ์กลุ่มนี้

2.1.2 งานวิชาการอื่นๆ แยกตามหน่วยงานที่ทำเป็นรัฐและเอกชน

จากงานวิจัยอื่นๆ ที่ปรากฏในรูปหนังสือหรือรายงานการวิจัยที่รวบรวมเอาไว้ในบรรณานิตส์นิตยสารที่ 1 พบว่าในช่วงหนึ่งทศวรรษที่ผ่านมาสถาบันการศึกษา เช่น ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นองค์กรที่ผลิตงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับมิติวัฒนธรรมกับการพัฒนามากที่สุด จำนวน 19 ชิ้น รองลงมาคือหน่วยงานของรัฐ เช่น การเคหะแห่งชาติ สำนักพัฒนาชุมชน กรุงเทพฯ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ สำนักงานกองทุนส่งเสริมการวิจัยแห่งชาติ รวมแล้วมีทั้งสิ้น 11 ชิ้น และสุดท้ายคือองค์กรพัฒนาเอกชน เช่น มูลนิธิภูมิปัญญา สถาบันอนาคตศึกษาเพื่อการพัฒนา ฯ รวมทั้งสิ้น 7 ชิ้น

2.2 การปรับฐานข้อมูลงานวิจัย: ข้อสังเกตในการสังเคราะห์ด้านปริมาณจากฐานข้อมูลระยะที่ 2

สำหรับการสังเคราะห์ในระยะที่ 2 ที่มีวิจัยกำหนดแนวทางของงานที่ใช้ในการวิเคราะห์แตกต่างจากที่มีวิจัยในระยะที่ 1 ทำให้งานบางส่วนที่รวบรวมไว้ในบรรณานิตส์นิตยสารไม่ได้ถูกนำมาสังเคราะห์ด้วย พร้อมกับได้รวบรวมงานวิจัยและบทความที่เกี่ยวข้องเพิ่มเติม โดยเฉพาะงานวิจัยอื่น นอกเหนือจากวิทยานิพนธ์ ซึ่งจะทำให้จำนวนงานศึกษาที่เป็นฐานข้อมูลในการนำมาสังเคราะห์ในระยะที่ 2 แตกต่างจากตัวเลขฐานข้อมูลที่ปรากฏในบรรณานิตส์นิตยสาร (ระยะที่ 1)

2.2.1 งานวิทยานิพนธ์

ในส่วนของวิทยานิพนธ์จากหลักเกณฑ์ใหม่ในระยะที่ 2 มีงานที่ใช้เพื่อการสังเคราะห์ทั้งสิ้น 230 ชิ้น แยกตามสาขาและมหาวิทยาลัยได้ดังตารางที่ 2

ตารางที่ 2.2

จำนวนงานศึกษาประเภทวิทยา / สารนิพนธ์แยกตามมหาวิทยาลัยและสาขาวิชา

	มหิดล	นิด้า	จุฬา	มธ.	เกริก	มก.	หัว เฉียว	ราม	มศก.	รวม
สังคมวิทยาและ มานุษยวิทยา			20	29		1			9	60
สังคมสงเคราะห์	2	1		43			1			47
สื่อสารมวลชน			12	19						31
ผังเมือง			26			2		1		29

สิ่งแวดล้อมและทรัพยากร									
ศึกษา	12			1	4				17
พัฒนาสังคม / ชนบท									
ศึกษา	7	1			1				9
ครุศาสตร์, ศึกษาศาสตร์			3		5				8
สตรีศึกษา				7					7
รัฐศาสตร์			2	1	3				6
วัฒนธรรมศึกษา	5								5
ประวัติศาสตร์			3	1					4
เศรษฐศาสตร์			1	1	2				4
ประชากรศาสตร์	1		1						2
พยาบาลสาธารณสุข	1				1				2
สหวิทยาการ				1					1
จิตวิทยา				1					1

แนวทางในการรวบรวมฐานข้อมูลงานวิจัยเพื่อการประเมินและสังเคราะห์ในระบะที่ 2

คณะทำงานดำเนินงานวิจัยที่แม้ประเด็นศึกษาจะเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมในความหมายกว้างก็ตาม เพราะเนื้อหาการศึกษาไม่แสดงให้เห็นวัฒนธรรมที่มีชีวิต หากเป็นประเด็นเฉพาะเจาะจงเช่นการรับฟังสื่อ ฯลฯ ก็จะตัดงานชิ้นนั้นๆ ออก พร้อมกันนี้ได้รวบรวมข้อมูลจากสาขาและสถาบันการศึกษาที่หลากหลายขึ้นกว่าเดิม ทำให้ตัวเลขของงานที่ใช้ในการสังเคราะห์แตกต่างจากฐานข้อมูลบรรณนิทัศน์ในระบะที่ 1 ค่อนข้างมาก โดยมีลักษณะเด่นโดยภาพรวม คือ

งานวิจัยสาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาที่เพิ่มขึ้นจากเดิม 23 เรื่องในบรรณนิทัศน์ระบะที่ 1 เป็น 60 เรื่อง เนื่องจากคณะทำงานระบะที่ 1 ไม่ได้เก็บข้อมูลจากภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่มีงานวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้องมากถึง 20 เรื่อง ลักษณะเด่นของงานวิจัยในสาขานี้คือ การตั้งคำถามเรื่อง วัฒนธรรมชุมชน ในสังคมเมืองกรุงเทพมหานครและปริมณฑล จากประเด็นคำถามของการวิจัยจะเห็นได้ว่าช่วงทศวรรษที่ผ่านมาเป็นช่วงของการเปลี่ยนแปลงแนวคิด ทฤษฎี ต่อการวิจัยในเรื่องวัฒนธรรมชุมชนในสังคมเมืองอย่างน่าสนใจ กล่าวคือ การลดความฟุ้งเฟ้อในการแสวงหามิติชุมชนแบบจารีตที่เน้นการตัดพ้อการพัฒนาที่ทำให้ความเป็นชุมชนล่มสลาย แต่กลับเน้นการเปลี่ยนแปลงในการให้ความหมายและความสัมพันธ์ใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นจากการกลายเป็นเมืองขนาดใหญ่ของกรุงเทพมหานครและปริมณฑล

ในขณะที่งานจากสาขาสื่อสารมวลชนลดจาก 60 เรื่องในบรรณานิติศน์ระยะที่ 1 เหลือราว 30 เรื่อง เนื่องจากงานหลายชิ้นไม่ได้มีการอธิบายเชื่อมโยงกิจกรรมทางวัฒนธรรมนั้นเข้ากับประเด็นการพัฒนา แต่ยังคงวนเวียนอยู่กับการศึกษาปัจจัยด้านอายุ เพศ การศึกษา ของกลุ่มคนที่เก็บข้อมูล ดังนั้นในแง่แนวคิด ทฤษฎี และวิธีวิทยาจึงเป็นภาวะซ้ำไปซ้ำมา เพียงแต่เลือกกรณีศึกษาที่เฉพาะเจาะจงมากขึ้นหรือเป็นนวัตกรรมใหม่ที่เกิดขึ้นในสังคม ลักษณะเช่นนี้พบในงานวิจัยสาขาพยาบาลศาสตร์และสาธารณสุขศาสตร์ด้วยเช่นกัน คือ ไม่ได้มีการอธิบายเชื่อมโยงกิจกรรมทางวัฒนธรรมนั้นๆ เข้ากับประเด็นจากการพัฒนา ดังนั้นจำนวนงานวิจัยในสาขานี้จึงลดลงจากเดิม 45 เรื่อง เหลือเพียง 2 เรื่อง ในขณะที่งานวิจัยในสาขาวิชาภาษาศาสตร์ ถูกคัดออกไปจากการสำรวจระยะที่ 2

งานวิจัยที่คณะทำงานระยะที่ 2 เพิ่มเติมเข้ามาคือ สาขาสตรีศึกษา ซึ่งมีทั้งวิทยานิพนธ์สาขาสตรีศึกษา และวิทยานิพนธ์บางชิ้นในสาขาสื่อสารมวลชนและสังคมวิทยา มานุษยวิทยาหลายชิ้นที่ใช้แนวคิดทฤษฎีสตรีศึกษาในการวิจัย งานกลุ่มสตรีศึกษามีลักษณะเด่นคือ การตั้งคำถามกับผู้หญิงด้วยโอกาสที่ใช้ชีวิตอยู่ในสังคมเมือง โดยศึกษาว่าความเป็นผู้หญิงที่สังคมรอบข้างกำหนด ร่วมกับความเป็นหญิงที่ผู้ถูกศึกษาได้รับการปลูกฝังจากสถาบันต่างๆ ในสังคมนั้นส่งผลต่อชีวิตอย่างไรบ้าง และเน้นการปรับเปลี่ยนแนวคิดนั้นเพื่อสร้างพลังอำนาจในการต่อรอง

2.2.2 งานวิจัย สัมมนาที่จัดโดยหน่วยงานของรัฐและเอกชน

นอกเหนือจากวิทยานิพนธ์ คณะทำงานระยะที่ 2 ได้รวบรวมงานวิจัยของหน่วยงานทั้งรัฐและเอกชนเพิ่มเติม จากเดิมที่ปรากฏในบรรณานิติศน์จำนวน 37 เรื่อง หน่วยงานที่ทำการเก็บข้อมูลเพิ่ม เช่น สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข (สวรส.) มีงานวิจัยที่นำมาใช้ในการสังเคราะห์รวมทั้งหมด 15 เรื่อง เป็นงานที่ศึกษากรณีพื้นที่กรุงเทพมหานครและปริมณฑลจำนวน 6 เรื่อง นอกจากนั้นเป็นงานที่ให้แนวคิดในภาพกว้างไม่ได้เจาะพื้นที่ศึกษา สถาบันวิจัยสังคม ศูนย์วิจัยการย้ายถิ่นแห่งเอเชีย สถาบันเอเชียศึกษา ศูนย์พุทธศาสน์ศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย รวมกันทั้งสิ้น 11 เรื่อง วิธีการศึกษาจะเน้นพื้นที่ที่เฉพาะเจาะจงมากกว่า เช่น แรงงานเด็กในกิจการขนาดเล็ก จังหวัดสมุทรปราการ รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการสำรวจวิจัยและปฏิบัติงานสังคมในชุมชนโครงการฟื้นฟูเมืองชุมชนดินแดง เป็นต้น

นอกจากนั้นก็มีงานวิจัยของหน่วยงานอื่นอย่าง สถาบันไทยคดีศึกษา

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์วิชาการที่อยู่อาศัยและการตั้งถิ่นฐานมนุษย์ กองข้อมูลที่อยู่อาศัย กรุงเทพมหานคร คณะอนุกรรมการสุขภาพอนามัยและสิ่งแวดล้อม คณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานสตรีแห่งชาติ สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ตลอดจนจนเอกสารประกอบสัมมนาทางวิชาการอีก 8 รายการ ทั้งของสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ มหาวิทยาลัยมหิดล และ มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต งานอีกกลุ่มหนึ่งที่คณะทำงานระยะที่ 2 ได้รวบรวมไว้ แม้โดยส่วนใหญ่จะเป็นงานที่มองปัญหาในระดับกว้างที่เป็นภาพรวม ไม่ใช่งานที่ศึกษากรณีพื้นที่กรุงเทพและปริมณฑลโดยเฉพาะ แต่ก็มีเนื้อหา

คาบเกี่ยวกับประเด็นคำถามที่พบบ่อยในพื้นที่กรุงเทพและปริมณฑล ซึ่งมีส่วนในการกำหนดแนวทาง
ประเมินและสังเคราะห์เป็นอย่างมาก

บทที่ 3

การสังเคราะห์เนื้อหาของการวิจัย

เนื่องจากการสังเคราะห์การวิจัยด้านวัฒนธรรมกับการพัฒนามีขอบเขตค่อนข้างกว้างขวาง จึงมีความจำเป็นจะต้องจำกัดขอบเขตของเนื้อหาที่จะสังเคราะห์ให้อยู่ในขอบเขตที่ตรงกับเนื้อหาที่ต้องการ คือ การสังเคราะห์การวิจัยในที่นี้เป็นส่วนหนึ่งของการสังเคราะห์องค์ความรู้ด้านวัฒนธรรม ดังนั้นเกณฑ์การคัดเลือกงานวิจัยสำคัญก็คือพิจารณาว่า เป็นงานวิจัยในมิติวัฒนธรรมหรือไม่ โดยการพิจารณาวัฒนธรรมในที่นี้ไม่ใช่พิจารณาวัฒนธรรมในความหมายแคบว่าเป็นเพียงศิลปวัฒนธรรมเท่านั้น แต่ยึดถือตามกรอบแนวคิดของโครงการวิจัยดังที่ได้แยกแยะการมองวัฒนธรรมในแง่ที่เป็นแนวความคิด ออกเป็น 5 มิติ (โปรดดูรายละเอียดในโครงการวิจัยฯ) จากนั้นพิจารณาคัดเลือกงานวิจัยที่มีมิติการพัฒนา ดังนั้น จะพิจารณางานที่ต้องมีทั้งมิติวัฒนธรรมและการพัฒนา ส่วนงานวิจัยที่มีมิติวัฒนธรรมแต่ไม่มีมิติการพัฒนา (เช่น งานเกี่ยวกับกลุ่มชายขอบที่แสดงวิถีชีวิตโดดโดยไม่โยงกับมิติการพัฒนา, พลังศักยภาพ ก็จะไม่นับรวมเช่นกัน เช่น โลกของคนตาบอด, โสเภณีผู้ชาย คนบนกองขยะ ฯลฯ) เช่นเดียว งานกลุ่มการเปลี่ยนแปลงที่ออกไปในแนวบริโภคนิยม ก็ไม่รวมอยู่ในงานสังเคราะห์นี้เพราะมีกลุ่มที่สังเคราะห์วัฒนธรรมบริโภคโดยตรงอยู่แล้ว ส่วนงานวิจัยด้านพัฒนาที่ไม่มีมิติวัฒนธรรม (เช่นงานวิจัยเชิงเทคนิคด้านต่าง ๆ) จะไม่ถูกรวมในการสังเคราะห์ ทั้งนี้เพื่อให้ขอบเขตของงานวิจัยที่กระจุกกระจายเกินไป

จากขอบเขตของการวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ข้างต้น ในบทนี้จะจัดกลุ่มจำแนกตามมิติเนื้อหา เพื่อให้เห็นพัฒนาการของคำถาม ประเด็นการวิจัย ข้อถกเถียง และทิศทางของคำถามประเด็นใหม่ ของเนื้อหานั้น ๆ จึงได้จัดหมวดหมู่จำแนกตามเนื้อหาของการวิจัย เพื่อเป็นฐานสำหรับการสังเคราะห์องค์ความรู้ การแบ่งนี้อิงตามกรอบของมิติที่มอบหมายและปรับให้เข้ากับเนื้อหาของงานวิจัยที่มีอยู่จริง สามารถแบ่งได้ 4 กลุ่ม คือ

1. พลวัตทางสังคมและวัฒนธรรม
2. พลังและการเคลื่อนไหวทางสังคม
3. การพัฒนาคุณภาพชีวิต
4. มิติทางเศรษฐกิจของวัฒนธรรม

นอกเหนือจากเนื้อหาของงานวิจัยที่สามารถแบ่งได้เป็น 4 หมวด ข้างต้นแล้วยังมีงานอีกกลุ่มหนึ่งคือ งานที่ว่าด้วยแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนา แม้งานเหล่านี้จะไม่ใช่งานที่ศึกษากรณีของกรุงเทพและปริมณฑลโดยตรง แต่ก็ส่งผลสำคัญต่องานวิจัยที่ศึกษาพื้นที่กรุงเทพทั้งในแง่แนวคิด ทฤษฎี และวิธีวิทยา ดังนั้นจึงจะขอกล่าวถึงงานศึกษาว่าด้วยแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาก่อนในเบื้องต้น โดยงานที่เลือกมานี้จะเน้นงานที่มีมิติทางวัฒนธรรมด้วย ได้แก่การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน, การพัฒนาอย่างยั่งยืน, การ

มีส่วนร่วมในการพัฒนา และเศรษฐกิจพอเพียง ทั้งนี้เพื่อให้เห็นถึงภาพรวมของแนวคิดที่ส่งผลต่องานวิจัย ในกลุ่มต่างๆ ทั้ง 6 กลุ่ม และจะได้เชื่อมโยงแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาเหล่านี้เข้ากับการสังเคราะห์เชิงแนวคิดและทฤษฎีในส่วนที่ 4 ต่อไป

แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนา งานที่เสนอข้อวิพากษ์ต่อการพัฒนากระแสหลัก มีมานานพอสมควร โดยพัฒนามาจากสำนักคิดที่เรียกว่า **วัฒนธรรมชุมชน** ผู้ที่มีบทบาทในการผลักดันการพัฒนาทางเลือกรวมจากองค์กรพัฒนาเอกชน ราวปี 2524 เช่น บาทหลวงนิพนธ์ เทียนนิหาร แห่งสภาคาทอลิกแห่งประเทศไทย บำรุง บุญปัญญา จากมูลนิธิบูรณะชนบท และนักวิชาการท่านอื่นๆ เช่น ประเวศ วะสี, เสน่ห์ จามริก, เอกวิทย์ ณ ถลาง, ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, กาญจนา แก้วเทพ ฯลฯ กระแสความคิด วัฒนธรรมชุมชน ได้มีคุณูปการสำคัญในการเปิดพื้นที่ให้กับสิ่งที่เรียกขานกันต่อมาว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน และเป็นการเปิดมุมมองการวิพากษ์การพัฒนากระแสหลักตามแนวทฤษฎีที่เรียกว่า ทฤษฎีการทำให้ทันสมัย (modernization theory) ฯลฯ ซึ่งทำให้กระแสภูมิปัญญาชาวบ้านได้พัฒนาเป็นปฏิบัติการ เป็นงานวิจัย และท้ายที่สุด กลายเป็นวาทกรรมที่ถูกรัฐดูถูกสิ้นเอาค่าเหล่านี้ไปเป็นผู้จัดการเรื่องภูมิปัญญาเสียเอง (โปรดดูรายละเอียดใน บริตตา, 2548)

ข้อวิพากษ์การพัฒนากระแสหลักอีกแนวหนึ่ง ก็คือ จาก**สำนักเศรษฐศาสตร์การเมือง** ที่ใช้ทฤษฎีมาร์กซิสม์ ในการวิพากษ์ การพัฒนา ที่สร้างความเหลื่อมล้ำ ความไม่เป็นธรรมในสังคมไทยให้ขยายมากยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ตาม ในรอบ 10 ปีที่ผ่านมา มีความเคลื่อนไหวทางแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาที่ก้าวหน้าไปกว่าช่วงทศวรรษ 2520-2535 อยู่มาก รวมทั้งมีปัจจัยทางด้านบริบททางสังคมที่มีผลต่อแนวคิดการพัฒนาด้วย การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่มีนัยยะสำคัญที่ควรจะได้ตระหนักว่าส่งผลต่อแนวคิดด้านการพัฒนาก็คือ 1) เหตุการณ์เดือนพฤษภาคม 2535 ทำให้ทหารและข้าราชการลดบทบาททางการเมืองลง ขณะที่นักการเมืองเข้ามามีอำนาจในการกำหนดทิศทางของประเทศมากขึ้น ขณะเดียวกันก็ส่งผลต่อความตื่นตัวทางด้านประชาธิปไตย การเติบโตของขบวนการภาคประชาชนในระดับรากหญ้า ผลพวงสำคัญอีกประการของเหตุการณ์พฤษภา ก็คือ ทำให้เรื่องราวเกี่ยวกับชนชั้นกลางถูกวิเคราะห์กล่าวถึงมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอีกประการก็คือ 2) การที่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 กำหนดยุทธศาสตร์ของการพัฒนาว่า ให้ **"คน" เป็นศูนย์กลาง** และให้ถือหลักการมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นหัวใจของแผน ทำให้วาทกรรมว่าด้วยการมีส่วนร่วม การพัฒนาคนเป็นที่อ้างอิงอย่างแพร่หลาย (แม้จะมีข้อวิพากษ์ว่าไม่ได้เปลี่ยนแปลงในเชิงเนื้อหา เพียงแต่มีคำพูดในนโยบายก็ตาม) บริบทที่สำคัญอีกประการก็คือ 3) วิฤตติเศรษฐกิจเมื่อปี 2540 และ พระราชดำรัสเศรษฐกิจพอเพียง ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ก็ทำให้เกิดการทบทวนเกี่ยวกับทิศทางการพัฒนาการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องเศรษฐกิจชุมชน ซึ่งจะได้สังเคราะห์ต่อไปว่า การวิจัยเกี่ยวกับแนวคิดการพัฒนา มีการเคลื่อนไหวอย่างไรในรอบ 10 ปีที่ผ่านมา และต่างจากทศวรรษก่อนหน้าได้อย่างไร

สำหรับแนวคิดการพัฒนา กระบวนทัศน์หลัก คือ กระบวนทัศน์การพัฒนาให้ทันสมัยตามแบบตะวันตก ที่วางอยู่บนฐานความรู้แบบวิทยาศาสตร์ เน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นหลัก ส่วนกระบวนทัศน์ทางเลือกพยายามต่อสู้ให้พ้นจากกระบวนทัศน์หลัก โดยอาจจะมีจุดเน้น หรือคำเรียกที่แตกต่างกัน สุริชัย หวันแก้ว (2537) เสนอว่า กระแสวิชาการแนวใหม่เกี่ยวกับการพัฒนา คือ การตระหนักถึงบริบททางสังคมของความคิดเรื่องการพัฒนา กระแสแนวใหม่ไม่ใช่มาจากมหาวิทยาลัยแหล่งเดียว แต่มาจากปัญญาชนพุทธศาสนา และ องค์กรพัฒนาเอกชน ซึ่งได้ตั้งคำถามถึงความเหมาะสมของการพัฒนาแบบตะวันตก บางแห่งได้ค้นพบ มิติวัฒนธรรมในกระบวนการพัฒนา อันได้แก่ ภูมิปัญญาท้องถิ่น

ส่วนในระดับสากล ปัจจัยสองกระแสที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนา ก็คือ ประการแรก องค์กรสหประชาชาติ หันมาให้ความสำคัญกับมนุษย์ในการพัฒนา (human development) พัฒนาตัวชี้วัดความสำเร็จของการพัฒนาที่มากกว่าตัวเลขความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ประการที่สอง การให้ความสำคัญกับมิติทางด้านวัฒนธรรมที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนา (cultural turn) อย่างไรก็ตาม อิทธิพลประการหลังนี้ ก็มีผู้วิจารณ์ว่า มองวัฒนธรรม เป็นเพียงเครื่องมือเพื่อช่วยให้บรรลุผลสำเร็จของการพัฒนา เท่านั้น มิได้ยอมรับ เป้าหมายของการพัฒนาที่ต่างกันตามความหลากหลายทางด้านวัฒนธรรม

กระบวนทัศน์การพัฒนาทางเลือก ที่โดดเด่นได้แก่ สกูลที่เรียกรวมๆว่า **แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน** เช่น ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (วัฒนธรรมไทย กับขบวนการเปลี่ยนแปลงสังคม, 2534. วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย, 2537) ซึ่งย้อนกลับไปได้ตั้งแต่ เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต (2527) ผลงานที่มีอิทธิพลอย่างมากอีกท่านหนึ่งคือ เสน่ห์ จามริก (สังคมไทยกับการพัฒนาที่ก่อให้เกิดปัญหา, 2537) จุดเด่นของเสน่ห์มาจากนักรัฐศาสตร์ ให้ความสำคัญกับอำนาจ จึงเสนอการพัฒนาที่มาจากฐานราก เป็นประชาธิปไตยที่ไม่ใช่แค่รูปแบบ แต่เป็นเนื้อหาโดยเฉพาะจุดหลักอยู่ที่สิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากร ส่วนงานของ นพ.ประเวศ วะสี ที่เป็นแนวเน้นความสำคัญของชุมชน แต่เสริมประเด็นเรื่องหลักพุทธศาสนา การพัฒนาที่ต้องมีจริยธรรมคุณธรรม อย่างไรก็ตามงานเขียนของหมอประเวศ ส่วนใหญ่ก่อนปี 2536 เช่น พุทธเกษตรกรรมกับसानติสุขของสังคมไทย (2530) วิถีถิ่นหมู่บ้านไทย : ทางออกและอนาคตอยู่ที่ไหน (2532) งานที่อยู่ในช่วงหลังปี 2536 ได้แก่ แนวคิดและยุทธศาสตร์: สังคมสมานภาพและวิชา (2536) ธรรมมิกสังคม (2538) ซึ่งเป็นกระแสความคิดที่ต่อ ยอดมาจากทศวรรษก่อนหน้านี

สำหรับองค์กรสถาบันที่มีส่วนในการเผยแพร่ความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาทางเลือก คือ สถาบันวิถีทรรศน์ ที่ได้ตีพิมพ์หนังสือจำนวนมากวิพากษ์การพัฒนาระแสหลัก โดยเป็นการประสานระหว่างแนวคิดชุมชนประชาธิปไตย ที่มี พิทยา ว่องกุล เป็นตัวแทน กับ กระแสวิพากษ์โลกาภิวัตน์ จากนักวิเคราะห์ด้วยทฤษฎีระบบโลก ที่มี ยุค ศรีอาริยะ (เทียนชัย วงศ์ชัยสุวรรณ) เป็นตัวแทน เช่น ไทยยุควัฒนธรรมทาส (พิทยา ว่องกุล บรรณาธิการ) มายาโลกาภิวัตน์ (ยุค ศรีอาริยะ)

ความก้าวหน้าของประเด็นการวิเคราะห์ที่สถาบันวิถีทรรศน์นำเสนอหากเปรียบเทียบกับยุคคำตอบอยู่ที่หมู่บ้าน ในช่วงทศวรรษ 2520 ถึงยุควัฒนธรรมชุมชน ก็คือ สำนักคิดของสถาบันวิถีทรรศน์

ไม่ได้มองชุมชนหมู่บ้านอย่างเป็นทางการเป็นหน่วยอิสระโดดเดี่ยว หากแต่ได้เชื่อมโยงอิทธิพลของโลกาภิวัตน์ที่มีต่อชุมชนหมู่บ้าน โดยเฉพาะการดำเนินนโยบายของรัฐไทยตามแนวเสรีนิยมใหม่อันเป็นผลจากวิกฤติเศรษฐกิจและต้องถูกกดดันจากองค์กรระหว่างประเทศอย่าง กองทุนการเงินระหว่างประเทศ (IMF.) ธนาคารโลก ธนาคารเพื่อการพัฒนาแห่งเอเชีย (เอดีบี) ทำให้การวิเคราะห์สอดคล้องกับโลกแห่งความเป็นจริง มิใช่เพียงการวาดภาพชุมชนในอุดมคติขึ้นมาเอง

กระแสแนวคิดที่สอง ก็คือ แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง อันเนื่องมาจากพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในวันที่ 4 ธันวาคม 2540 ซึ่งเป็นปีที่เกิดวิกฤติเศรษฐกิจ **แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง** อาจจะไม่ใกล้เคียงกับแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน หรือแนวคิดการพัฒนาแบบพึ่งตนเอง ที่มีมาก่อนหน้านี้ แต่ในที่นี้เห็นว่านัยสำคัญทางสาระณะแตกต่างกัน จึงแยกกันคนละกลุ่ม

จากพระราชดำรัสเศรษฐกิจพอเพียง จึงส่งผลให้มีงานวิจัยในหัวข้อนี้มากขึ้น เช่น การสัมมนาประจำปีของ TDRI โดยเฉพาะหลังปี 2540 มีหัวข้อทางด้านสังคมมากขึ้น เช่น ปี 2542 เรื่องเศรษฐกิจพอเพียง, ปี 2546 เรื่องความมั่นคงของมนุษย์ ฯลฯ การสัมมนา เรื่องเศรษฐกิจพอเพียง โดยคณะกรรมการสภาพัฒนาการสังคม (2545) การสัมมนาเศรษฐกิจพอเพียงกับสิทธิมนุษยชนในสังคมไทย โดยคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (2543) รวมถึง การสัมมนาของมหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์ กิ่งทศวรรษวิถีชีวิตชุมชนไทย เรื่อง เศรษฐกิจพอเพียงและประชาสังคม เช่น เศรษฐกิจพอเพียง ในฐานะรูปแบบที่พึงปรารถนาของระบบสวัสดิการสังคมไทย (อภิรักษ์ พันธเสน) ปรัชญาสังคมและเศรษฐกิจกับวิถีชีวิตแบบพอเพียง (วันวร จະนะ)

แต่ทว่า งานชิ้นสำคัญที่วิเคราะห์เศรษฐกิจพอเพียง ในเชิงกระบวนการทัศน์ ไม่ใช่เชิงเทคนิค คือ ผลงานของนิธิ เอียวศรีวงศ์ เรื่อง **มิติทางวัฒนธรรมของเศรษฐกิจพอเพียง** (ศิลปวัฒนธรรม , 21,4 (ก.พ.43) : 78-86) ส่วน บทความของ สุทธิ ประศาสน์เศรษฐ์ เรื่อง **เค้าโครงการพัฒนาแบบพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจในระดับชาติ** (2544) ไม่เพียงแต่เสนอแนวทางการพัฒนาแบบพึ่งตนเอง และวิพากษ์แนวทางการพัฒนากระแสหลัก แต่ยังวิพากษ์ท่าทีของวงวิชาการที่ไม่เคยเอาจริงกับข้อเสนอเหล่านี้ มีเพียงความสนใจเป็นกระแสชั่วคราวชั่วคราว

กระแสแนวคิดที่สาม ก็คือ แนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน มีมาตั้งแต่ทศวรรษ 2530 กระทั่งเป็นหนึ่งในสี่ของยุทธศาสตร์หลักของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 เป็นแนวคิดในการพัฒนาที่คำนึงถึง ความยั่งยืนทางด้านสิ่งแวดล้อม เช่น ของสำนักเศรษฐศาสตร์การเมือง โดย ปรีชา เปี่ยมพงษ์ศาสน์, กนกศักดิ์ แก้วเทพ และกาญจนา แก้วเทพ , การพัฒนาที่ยั่งยืนในกระแสโลกาภิวัตน์ (สุริชัย หวันแก้ว บรรณาธิการ) ในส่วนของกรุงเทพฯ และปริมณฑล แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน จะมีการศึกษาเกี่ยวกับการพัฒนาเมืองอย่างยั่งยืน เช่น วิทยานิพนธ์เรื่องหลักการทางแนวคิดชุมชนเมืองที่ยั่งยืน ในบริบทของไทย (สิงหนาท แสงสีหนาท, 2545) และการพัฒนาแบบยั่งยืนกับสุขภาพ เช่น สุขภาพและสิ่งแวดล้อมกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน (สร้อยทอง เตชะเสน. และคณะ 2542)

กระแสแนวคิดที่สี่ ก็คือ **การพัฒนาแนวพุทธ** เช่น หนังสือ พุทธเศรษฐศาสตร์ โดย อภิชัย พันธเสน , และวิทยานิพนธ์ สถาบันพัฒนบริหารศาสตร์ ของศุภชัย สุวรรณสุทธิ์ เรื่อง ภูมิปัญญาพุทธกับแนวทางใหม่ในการพัฒนาประเทศไทย (2538) อาจรวมถึงความคิดของนพ.ประเวศ วะสีด้วย

มีงานวิจัยอีกจำนวนหนึ่งที่ศึกษาชุมชนสันติโคก ในฐานะตัวแทนของแนวคิดการพัฒนาแบบพึ่งตนเองและยั่งยืน แต่ทว่า กรณีศึกษาเกี่ยวกับชุมชนสันติโคก (เช่น นครปฐม ศรีสะเกษ อุบลราชธานี) อยู่นอกเหนือขอบเขตของการสังเคราะห์ชิ้นนี้

กระแสแนวคิดที่ห้า ก็คือ **การพัฒนาแนวชาตินิยมใหม่** ผู้ที่เป็นตัวแทนของการเสนอแนวคิดนี้คือ ณรงค์ เพชรประเสริฐ แห่งวารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งเกษียร เตชะพีระ วิเคราะห์ว่า กระแสชาตินิยมใหม่นี้ เป็นปฏิกิริยาตอบโต้ไอเอ็มเอฟ หลังจากที่ประเทศไทยต้องกู้เงินจากไอเอ็มเอฟและฟื้นฟูเศรษฐกิจตามแนวทางที่ไอเอ็มเอฟกำหนด มีวิทยานิพนธ์จำนวนหนึ่งที่วิเคราะห์ข้อเสนอของกระบวนทัศน์ทางเลือกของการพัฒนาเหล่านี้ เช่น วิทยานิพนธ์สาขาเศรษฐศาสตร์ เรื่อง แนวคิดเศรษฐกิจการเมืองไทยเพื่อทางเลือกในการพัฒนา (อังคณา สาธานนท์, 2539) โดยศึกษาแก่นความคิดและแนวทางการพัฒนาชุมชนแบบพึ่งตนเองของนักคิดสำคัญ 3 ท่านที่เป็นตัวแทนของสำนักความคิด คือ สำนักวัฒนธรรมชุมชน (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา) แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากร (เสนห์ จามริก) แนวความคิดทางพุทธศาสนาเพื่อชุมชนและสังคม (ประเวศ วะสี)

ข้อสังเกตเบื้องต้น ที่มีต่องานเชิงวิจัยแนวคิดเหล่านี้ มีดังนี้

1. แนวคิดเหล่านี้เป็นแนวคิดที่ผู้วิจัยมีความชื่นชม ในคุณค่า อุดมคติ ของ สิ่งที่เรียกว่า ทางเลือกของการพัฒนาสูง หากแต่การวิจัยที่มีข้อมูลเชิงประจักษ์รองรับ ในพื้นที่กรุงเทพฯ ยังเห็นไม่มาก (อาจจะมีในพื้นที่ภาคอื่นๆ) การที่ปัญญาชนหลายท่านต่างย่ำว่า การเสนอแนวคิดทางเลือกเหล่านี้ ไม่ได้มองชุมชน วัฒนธรรมอย่างหยุดนิ่ง โหยหา อดีต หากแต่มองว่ามี การปรับตัว ให้สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน จึงจำเป็นที่จะต้องมีการมีข้อมูลประจักษ์รองรับระดับหนึ่ง ซึ่งจะได้พิจารณารายละเอียดต่อไป

2. จากการสังเคราะห์ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญา โดย ปรีติตา เฉลิมเผ่า กอนันต์กุล (2548) ได้สรุปข้อคำถาม และข้อถกเถียง ไว้ที่น่าสนใจ ไม่ว่าจะเป็นการที่ กระแสภูมิปัญญา ที่เป็นเคยความคิดวิพากษ์กระแสหลัก แต่ปัจจุบันรัฐก็ได้ผนวกเอากระแสความคิดเหล่านี้เป็นไปผู้จัดการเสียเองแล้วผลจะเป็นอย่างไร รวมทั้งคำถามและทิศทางการใหม่ ๆ ของประเด็นที่เกี่ยวข้อง ซึ่งเป็นข้อที่ควรพิจารณาด้วยเช่นกัน

การวิพากษ์จากกระบวนทัศน์หลังสมัยใหม่

ข้อวิพากษ์เกี่ยวกับการพัฒนาที่สำคัญอีกสกุลหนึ่ง ข้อวิพากษ์จากกระบวนทัศน์หลังทันสมัย (Postmodernism) ซึ่งอาจมีผู้ตีความหรือให้ความหมายไว้หลายนัย ในที่นี้เน้นย้ำถึง เรื่องการให้ความสำคัญกับมิติของอำนาจ โดยเฉพาะ อำนาจที่มาในรูปแบบของความรู้ (Power/Knowledge) ทั้งนี้งาน

เขียนขึ้นสำคัญ ที่เปิดแนวทางการวิเคราะห์การพัฒนาด้วยกระบวนทัศน์หลังสมัยใหม่ก็คือ หนังสือ **วาทกรรมการพัฒนา** ของไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2542) เป็นการวิเคราะห์ การพัฒนา ในฐานะ วาทกรรมที่ถูกประดิษฐ์สร้าง เพื่อให้ความชอบธรรมต่อประเทศในโลกที่หนึ่งที่จะคงความสัมพันธ์ทางอำนาจที่เหนือกว่า ประเทศโลกที่สาม หลังจากงานของไชยรัตน์บุกเบิกแนวการวิเคราะห์วาทกรรมแล้ว ก็มีงานแนวเดียวกันออกมาต่อเนื่อง เช่น วิทยานิพนธ์ของ กิตติพร ใจบุญ เรื่อง **วาทกรรมว่าด้วยเรื่องเชื่อน** (2538) ซึ่งจะได้กล่าวถึงอีกครั้งในหัวข้อ **ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม** รวมถึง การศึกษาเกี่ยวกับวาทกรรมของความรู้ โดยเฉพาะความรู้เกี่ยวกับสุขภาพ

งานที่ใช้ทำที่แบบกระบวนทัศน์หลังสมัยใหม่อีกชิ้นคือ วิทยานิพนธ์ของ ยุคติ มุกดาวิจิตร เรื่อง **การก่อตัวของกระแส วัฒนธรรมชุมชนในสังคมไทย พ.ศ. 2520-2537 (2538)** เป็นงานเชิงวิพากษ์ต่อกลุ่มผู้เสนอแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนว่า เป็นความพยายามเสนอภาพแทน (representation) ชุมชนที่อาจไม่มีอยู่จริง ชุมชนจึงเป็นเพียงสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นโดยการเขียนของบรรดานักคิด มากกว่า จะเป็นการเปิดพื้นที่ของชุมชนดังที่นักคิดทั้งหลายพยายามกล่าวอ้าง ซึ่งนำไปสู่วิวาทะกับ กาญจนา แก้วเทพ ด้วย

จากการประมวลแนวคิดและข้อสังเกตต่างๆ เกี่ยวกับนักคิดที่พยายามเสนอแนวคิดต่างๆที่เป็นทางเลือกของการพัฒนากระแสหลัก ในส่วนต่อไปจะได้กล่าวถึงเนื้อหาและประเด็นวิจัยที่เป็นรูปธรรมเกี่ยวกับวัฒนธรรมและการพัฒนาในเขตกรุงเทพฯและปริมณฑลโดยจำแนกเป็น 4 กลุ่ม ดังนี้

3.1 พลวัตรทางสังคมและวัฒนธรรม

กล่าวโดยภาพรวม พื้นที่กรุงเทพฯและปริมณฑล เป็นพื้นที่ที่มี "การพัฒนา" การเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมอันเนื่องจากการพัฒนาเป็นไปอย่างรวดเร็ว จากกระบวนการทำให้ทันสมัย (modernization) การกลายเป็นเมือง (Urbanization) กลายเป็นอุตสาหกรรม (industrialization) จึงมีงานวิจัยจำนวนมากที่มุ่งศึกษาการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ตั้งแต่ด้านกายภาพ และสาธารณูปโภค ด้านวิถีชีวิตและโลกทัศน์ การจัดความสัมพันธ์ทางสังคม ไปจนถึงด้านศาสนาและความเชื่อ ฯลฯ บ้างว่าความสัมพันธ์แบบเดิมบนฐานเครือญาติสูญสลายไป บ้างว่ายังยืนหยัดและปรับตัวอยู่ได้ จนถึงการเกิดขึ้นของวัฒนธรรมกลุ่มใหม่ โดยเฉพาะวัฒนธรรมชนชั้นกลาง ดังแสดงออกผ่านความเชื่อ และพิธีกรรมใหม่ๆ ขณะเดียวกันก็มีความสนใจศึกษาวิถีชีวิตแบบเดิมที่กำลังสูญสลายมากเช่นกันด้วย

3.1.1 กายภาพของเมืองกับชีวิตวัฒนธรรม จะขอเริ่มต้นจากการทำงานวิจัยที่เน้นการเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพ โดยมากเป็นสาขาผังเมือง เช่น วิทยานิพนธ์สาขาการวางผังเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จะตั้งประเด็นศึกษาผลกระทบของการพัฒนาเมืองแต่จุดเน้นเป็นไปในด้านกายภาพมากกว่าด้านชีวิตวัฒนธรรมของผู้คน เช่นศึกษาข้อกำหนดการใช้ประโยชน์ที่ดินและผลกระทบต่อการพัฒนาเมือง กรณีศึกษาเขตบางขุนเทียน กรุงเทพมหานคร (ทรงยศินทร์ ชนป

ทาธิป,2544) งานชุดนี้จะมีกรณีศึกษาหลายเขตแต่ใช้แนวคิดและแนวทางการศึกษาแบบเดียวกัน วิทยานิพนธ์ของ อัจฉรา ตันติวิทยาพิทักษ์ เรื่องการ พัฒนาโครงข่ายทางจักรยานในพื้นที่เขตสาทร (2540) ก็เป็นการศึกษาที่เน้นความเป็นไปได้ทางกายภาพ มิได้คำนึงถึงชีวิตของผู้คนที่เคลื่อนไหวในพื้นที่ นั้นมากเท่าที่ควร แม้งานชิ้นอื่นๆ จะได้พยายามปรับให้มีมิติทางสังคมวัฒนธรรมเพิ่มขึ้น แต่การศึกษา เพื่อทำความเข้าใจผ่านมุมมองของผู้คนในชุมชนยังมีไม่มาก เช่น การศึกษาเพื่อเสนอแนะแนวทางการ พัฒนาและอนุรักษ์วัด ในกรุงเทพมหานคร (ศิวาภรณ์ รัตนพันธุ์) วิทยานิพนธ์เรื่อง การปรับปรุงมาตรการ ควบคุมด้านกายภาพเพื่อการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์ (มันทนา ศิริวรรณ, 2541) วิทยานิพนธ์เรื่อง การ วางแผนพัฒนาย่านท่าพระจันทร์-ท่าช้าง (นาวิน ตันวัฒนะประทีป, 2541) หรือ วิทยานิพนธ์ของ เสาวลักษณ์ บุญโพธิ์อภิชาติ การพัฒนาเชิงอนุรักษ์ แขวงวัดสามพระยา แขวงบ้านพานถม แขวงบางขุน พรหม (2540)

ข้อสังเกตที่เห็นได้ชัดในแนวทางการวิจัยเหล่านี้ก็คือ เป็นการวิจัยที่เน้นให้ผู้วิจัยมี “อำนาจ” จัดทำข้อเสนอแนะ ข้อกำหนด ในการพัฒนา ซึ่งควรจะได้พิจารณาว่า ได้คำนึงถึงมิติการมี ส่วนร่วมของประชาชนมากน้อยเพียงใด ดังโครงการพัฒนาของคณะกรรมการกรุงรัตนโกสินทร์ที่เสนอ แผนพัฒนาโดยขาดการมีส่วนร่วมของประชาชน และในแผนดังกล่าวก็เน้นมิติทางกายภาพ ขาดมิติ ทางด้านสังคมและวัฒนธรรม จนทำให้เกิดความขัดแย้งอย่างกว้างขวาง

อย่างไรก็ตาม มีความพยายามของสถาปนิกบางกลุ่มที่พยายามเชื่อมโยงการวางผังเมือง ผัง อาคาร โดยคำนึงถึงผลกระทบต่อผู้คน ชุมชน และให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการวางผังด้วย ไม่ใช่การวางผัง เมืองจากบนลงล่างฝ่ายเดียว เช่น งานวิจัยด้านสังคมวิทยาของจิราภา วรเสียงสุข ในการต่อรองของ ชุมชนท่าเตียนเพื่อปรับผังที่ถูกวางแผนจากคณะกรรมการกรุงรัตนโกสินทร์แล้ว ให้ชุมชนได้รับผลกระทบ น้อยที่สุด แสวงหาทางเลือกอื่นที่ไม่ใช่การรื้อย้ายชุมชน โดยมีสถาปนิก ร่วมจัดผังออกแบบกับชาวบ้าน ด้วย (Jirapa 2005)

งานที่ผสมผสานผลกระทบทางด้านกายภาพต่อมิติทางสังคมวัฒนธรรม ได้แก่ วิทยานิพนธ์สาขา มานุษยวิทยาของ วิมลศรี ลิ้มธนากุล (2537) ที่เสนอว่าระบบเมืองสมัยใหม่ทำให้เกิดการแตกสลายของ ระบบย่าน ทำให้ชาวเมืองต้องกระจายออกไปตามชานเมือง และวิเคราะห์ว่าสิ่งที่ชาวเมืองต้องการ ปัจจุบันคือ พื้นที่ใช้สอยเอนกประสงค์หรือลาน เพื่อทำหน้าที่เป็นตัวประสานของเครือข่ายการปะทะ สัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรม รวมถึงงานของ Marc Askew (2002)

อย่างไรก็ตาม จุดร่วมของงานกลุ่มนี้ ก็คือ ให้น้ำหนักไปในทางที่ว่า ลักษณะทางกายภาพ มีอิทธิพลต่อการกำหนดวิถีชีวิตวัฒนธรรมค่อนข้างมาก

3.1.2 กระบวนการกลายเป็นเมืองและอุตสาหกรรม จากงานที่เน้นการเปลี่ยนแปลงทาง กายภาพ งานวิจัยอีกแนวหนึ่งที่มีผู้ศึกษามากคือศึกษาการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมในกรุงเทพฯ อัน เนื่องจากการพัฒนาแต่เป็นภาพกว้างๆ เช่น งานของ สุรียา วีรวงศ์และคณะ (2539) รวมทั้งที่ศึกษา

เฉพาะกรณีศึกษา เช่น ชาวสวนนนทบุรี , พื้นที่เกษตรกรรมในเขตประเวศ (วรัญญา เตรวีจิตร, 2538) ชาวประมงชายฝั่ง (ร.ต.อ. มนต์รี คงเจริญ, 2538) การศึกษาส่วนใหญ่ใช้แนวคิด urbanization ที่ทำให้เกิดผลกระทบต่อความสัมพันธ์ในด้านต่างๆ เช่น เครือญาติมีความสำคัญน้อยลง การทำเกษตรน้อยลง เพราะคนรุ่นลูกหลานของเกษตรกร มีการศึกษาสูง การศึกษาทำนองนี้แม้จะมีนัยยะของการวิพากษ์การพัฒนาที่ไม่สมดุล แต่ข้อสรุปที่ได้เป็นภาพกว้างไม่เห็นพลวัตร การต่อรอง การปรับตัว จนถึงขึ้นมองชุมชนแบบเฉื่อยชา (passive) เป็นแค่ผู้ต้องเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของตนเอง ไปตามกระแสการพัฒนาที่นำโดยรัฐ และธุรกิจ ไม่ใคร่จะมีการศึกษาที่จะทำความเข้าใจถึงโลกทัศน์ของชุมชนเอง หรือศึกษากระบวนการปรับตัว การต่อรอง ของชุมชน

ยังมีการศึกษาอีกลักษณะหนึ่ง ที่ผู้วิจัยมีแสดงออกอย่างชัดเจนถึงการวิพากษ์ชุมชนในอดีต ชีวิตชุมชนชาวสวนริมคลองที่ดูรื่นรมย์ (เติมศักดิ์ ภาณุวรรณ, 2543) อันเป็นการมองโดยมีคุณค่า อุดมคติของผู้วิจัยชั้นนำ มากกว่าจะศึกษาทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากมุมมองของผู้ที่อยู่ในบริบทวัฒนธรรมนั้น ผลการศึกษาที่ได้จึงตรงกันข้ามกับงานวิจัยของ ธนพรรณ สุนทร (2539) ที่พบว่า ในกระบวนการกลายเป็นอุตสาหกรรม คริวเรือนสวนใหญ่มีความพอใจในการเปลี่ยนแปลง แม้จะมีปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม และด้านสังคมติดตามมาก็ตาม ซึ่งควรได้จะพิจารณาก็คือ การได้ผลการศึกษาที่ตรงกันข้ามกันนี้มาจากปัจจัยใดบ้าง นอกจากข้อเท็จจริงที่ต่างกันของแต่ละพื้นที่ศึกษาแล้ว ความแตกต่างในด้านระเบียบวิธีวิทยาที่แตกต่างกัน หรือ ข้อมูลนั้นมาจากผู้ให้ข้อมูลที่มีจุดยืนและตำแหน่งที่ต่างกัน ในกระบวนการพัฒนา จึงให้คุณค่าต่อความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นแตกต่างกัน

ในขณะที่งานวิจัยที่มีการศึกษาเชิงลึก จะมองเห็นการปรับตัวและการดำรงอยู่ของความสัมพันธ์ในบริบทที่เปลี่ยนแปลง เช่น งานของโสวัตรี ณ ถลาง (Sawatree Nathalang) แสดงถึงความสามารถในการปรับตัวของชุมชนในย่านรังสิตในกระแสการเปลี่ยนแปลงและใช้โมโนทัศน์ Glocalizaion ในการอธิบายว่า วัฒนธรรมไม่ได้เปลี่ยนไปตามกระแสโลกทั้งหมดหากยังมีลักษณะของท้องถิ่นอยู่ด้วย โดยเฉพาะชุมชนมุสลิม สามารถธำรงอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ได้มากที่สุด ซึ่งเป็นข้อสรุปที่ตรงกับงานของ พจนีย์ สุทธิรัตน์ (2546) ที่ศึกษาการดำรงอยู่ของชุมชนมุสลิมชานเมือง ส่วนของของอดิศร เสมอรัมย์ ศึกษา การเปลี่ยนแปลงของชุมชนชาวนา และได้ข้อค้นพบว่า ชาวนามีการปรับตัวเกิดวัฒนธรรมที่เรียกว่า แบบแผนชีวิตชานเมือง คืออยู่กึ่งกลางระหว่างเมืองกับชนบท (2540) ทำนองเดียวกับงานของ สิริพร สมบูรณ์บุรณะ (2538) เรื่องวิถีชีวิตของชุมชนชาวสวนในบริบทสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลง หรืองานที่ศึกษาศักยภาพในการปรับตัวของชุมชนท่ามกลางการพัฒนาของเมือง (ปิยนารถ อิมดี และ คณะ, 2546)

งานที่น่าสนใจอีกชิ้นหนึ่ง ที่เป็นแนวทางทางศึกษาในอนาคตได้เป็นอย่างดีคือ คีองานของ ปริตตา เฉิมเผ่า กอนันตกุล (Paritta Chalermpong Koanantakool, 1993) ที่ให้ภาพวัฒนธรรมกรุงเทพฯ อย่างมีพลวัตร จนถึงปัจจุบัน และสะท้อนโลกทัศน์ของคนหลากหลายชนชั้น มีทั้งชนชั้นกลาง คนชายขอบ และเสนอประเด็นที่ทำหายไว้ก็คือ การจัดการเมืองจะกระจายให้กลุ่มคนที่มีผลประโยชน์และ

อุดมการณ์แตกต่างกันอยู่ร่วมกันอย่างเป็นธรรมได้อย่างไร ซึ่งต้องถือว่า ยังเป็นโจทย์ที่ท้าทายอยู่ในปัจจุบัน

งานวิจัยที่ศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม ในเขตกรุงเทพฯ ที่น่าสนใจชิ้นหนึ่ง คือ งานวิจัยชุด ร้อยปีคลองรังสิต (2540) โดยสถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย แม้โดยคำถามของการวิจัย เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงจะไม่ต่างจากกระแสหลัก แต่ข้อเด่นคือเป็นการวิจัยแบบพื้นที่ศึกษา (area studies) ครอบคลุมหลายมิติทั้งทางชีวภาพ กายภาพ ทางสังคมและวัฒนธรรม โดยมีนักวิชาการจากหลายสาขาหลายสถาบันมาทำวิจัยร่วมกัน หากแต่ยังไม่สามารถตั้งประเด็นคำถามร่วมกันในลักษณะบูรณาการที่เดียวกัน

3.1.3 การพัฒนากับความสัมพันธ์ทางสังคม ประเด็นพลวัตทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีข้อถกเถียงที่น่าสนใจ คือ การจัดความสัมพันธ์ทางสังคมในบริบทของการพัฒนา แต่เป็นการลงลึกกว่าในข้อสอง โดยมีข้อถกเถียงสำคัญก็คือ ความสัมพันธ์แบบระบบอุปถัมภ์ เปลี่ยนแปลงไปมากน้อยเพียงใด จากตัวแบบว่าด้วยความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ที่เสนอโดย อคิน รพีพัฒน์ และได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางนั้น เมื่อสังคมมีการพัฒนาแนวทุนนิยมมากขึ้น ความสัมพันธ์ผู้คนจะเปลี่ยนเป็นความสัมพันธ์แบบแลกเปลี่ยนแบบตลาดหรือไม่ ซึ่งนิธิ เอียวศรีวงศ์ เป็นผู้หนึ่งที่เห็นว่าความสัมพันธ์ในสังคมปัจจุบันเปลี่ยนไปจากความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์มากแล้ว สำหรับข้อถกเถียงในประเด็นนี้ อคิน รพีพัฒน์ (2542) ได้สังเคราะห์ข้อถกเถียงไว้อย่างน่าสนใจว่า การจะยอมรับว่าโมเดลอุปถัมภ์ สามารถอธิบายสังคมไทยได้หรือไม่อย่างไร นั้น ขึ้นอยู่กับนิยาม หรือคำจำกัดความที่ใช้ด้วย ถ้านิยามที่แคบเกินไป ก็อาจจะบอกว่าปัจจุบันความสัมพันธ์หลักในสังคมไทยไม่ใช่ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์แล้ว แต่ถ้าใช้ในความหมายกว้าง ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ก็ยังคงดำรงอยู่ในสังคมไทย ลงท้ายอคินเห็นว่า การที่ระบบอุปถัมภ์ได้รับความสนใจน้อย ไม่ใช่เพราะความสัมพันธ์อุปถัมภ์ลดลง แต่เป็นเพราะระบบอุปถัมภ์เป็นส่วนหนึ่งของแนวทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ที่ล้าสมัยไปแล้ว สาเหตุที่ล้าสมัยเพราะกระแสโลกาภิวัตน์ อิทธิพลของการสื่อสารที่มากขึ้น ทำให้เกิดความสนใจในแนวคิดและทฤษฎีใหม่เช่น แนวคิดวาทกรรม อัตลักษณ์ คนชายขอบ ฯลฯ

เกษียร เตชะพีระ (2542) ก็ได้สรุปวิเคราะห์ความสัมพันธ์ในสังคมไทย ไว้อย่างน่าสนใจเช่นกัน โดยแบ่งเป็น 3 ประเภทคือ ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์, ความสัมพันธ์แบบแลกเปลี่ยน และความสัมพันธ์แบบชุมชน ซึ่งท่าทีของเกษียร ดูจะให้คุณค่ากับความสัมพันธ์แบบชุมชนมากที่สุด ส่วนปริตตามีความเห็นในประเด็นนี้ว่า เมื่อสังคมไทยก้าวเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจทุนนิยมยิ่งขึ้น การให้คุณค่าและความหมายกับความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์จะเปลี่ยนแปลงไปและมีความหมายได้หลายนัย บางกลุ่มอาจเห็นว่ายังมีความจำเป็น สำหรับบางกลุ่มอาจถือว่าการเล่นพรรคเล่นพวก (Paritta 1993)

ประเด็นเรื่องอุปถัมภ์ ยังมีการรวมบทความที่เกี่ยวข้องจากนักวิชาการไทยและต่างประเทศ ในเชิงมนทัศน์อีกด้วย คือหนังสือ ระบบอุปถัมภ์ (2539) ส่วนงานวิจัยเชิงประจักษ์มีงานวิทยานิพนธ์ของ พงษ์ศักดิ์ ขำเพชร (2540) ที่ศึกษาความสัมพันธ์กรณีของมือปืนรับจ้าง

ในด้านความสัมพันธ์ทางสังคมที่เปลี่ยนไปอันเนื่องจากการพัฒนาอีกประการก็คือ **ความสัมพันธ์ในครอบครัว** ซึ่งมีงานศึกษาหลายชิ้นเกี่ยวกับรูปแบบของครอบครัวสมัยใหม่ เกี่ยวกับความคาดหวังต่อบุตร ฯลฯ เช่น รูปแบบครอบครัวไทยของสังคมสมัยใหม่ (นางลักขณ์ เอมประดิษฐ์, 2539) ผลกระทบต่อครอบครัวจากการทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม (ธวัชชัย อุดมสิทธิพัฒนา, 2539) ส่วนเรื่องความคาดหวังต่อบทบาทของผู้หญิง ก็มีงานวิจัยจำนวนมากซึ่งจะกล่าวเฉพาะในหัวข้อที่ 3.2.5

3.1.4 การปรับตัวของผู้ย้ายถิ่น เป็นงานอีกกลุ่มหนึ่งที่แม้จะพบไม่มาก แต่มีแนวคำถามของประเด็นวิจัยร่วมกันชัดเจน คือ ศึกษาการปรับตัวของผู้ย้ายถิ่น มีทั้งแบบที่ยึดเอาภูมิลำเนาเดิมเป็นฐาน เช่น วิถีชีวิตของผู้ย้ายถิ่นชาวเหนือ (สรวิทย์ ชุ่มจิตต์, 2538), วิถีชีวิตของผู้ย้ายถิ่นชาวใต้ (เนาวรัตน์ ชีโนภาส, 2542) หรือยึดเอาพื้นที่ที่ผู้ย้ายถิ่นอยู่ร่วมกันเป็นหลัก เช่น การปรับตัวของผู้ย้ายถิ่นในชุมชนแออัดในเขตธนบุรี (โสภา นันทวิสุทธิวงศ์, /2545), การปรับตัวของคนชนบทที่ย้ายถิ่น ศึกษาเฉพาะกรณีชุมชนบางบอน (จารุ โรจนธรรม, 2537)

อย่างไรก็ตาม ประเด็นของการวิจัยในกลุ่มนี้ จะพัฒนาไปไม่ทันกับความซับซ้อนของสถานการณ์มากนัก ข้อจำกัดอันหนึ่งคือ มักจะมองกลุ่มผู้ย้ายถิ่นอย่างเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เช่น “คนใต้” “คนเหนือ” ราวกับว่า ผู้ย้ายถิ่น เมื่อเข้ามาอยู่ในเมืองคบหากันเฉพาะคนในภูมิลำเนาเดียวกันเท่านั้น ลักษณะการผสมผสาน (hybrid) น่าจะพบเห็นได้มากขึ้น แต่ยังไม่มีการวิจัย นอกจากนี้ ยังพบงานที่ให้ความสำคัญกับ “กระบวนการ” ปรับตัวไม่มากนัก เว้นแต่งานของชีโนภาส ทั้งๆที่ในกระบวนการปรับตัวน่าจะมีทั้งดึงดูดวัฒนธรรมและทุนทางสังคมเดิมมาใช้ ต่อรอง กับบริบทของเมือง ก็จะทำให้ช่วยเข้าใจวิถีชีวิตทางวัฒนธรรมได้ มากขึ้น ยิ่งเป็นงานวิจัยในเชิงปริมาณ ทำให้ประเด็นเชิงกระบวนการแทบมองไม่เห็น

งานในกลุ่มนี้ หากเปรียบเทียบกับกลุ่มแม่ค้า หาบเร่ ซึ่งก็อาจเรียกได้ว่า ผู้ย้ายถิ่นเช่นกัน แต่งานของกลุ่มแม่ค้าหาบเร่ จะเห็นพลวัต ของวิถีชีวิต ของการปรับตัว ของเครือข่าย ได้รุ่มรวยมากกว่า (จะกล่าวในรายละเอียดในกลุ่มคุณภาพชีวิต)

3.1.5 ศาสนาและพิธีกรรมในบริบทของการพัฒนา การศึกษาพลวัตทางสังคมวัฒนธรรมที่พบมากอีกกลุ่มหนึ่งก็คือ ความสนใจต่อพลวัตของศาสนาและพิธีกรรม หรือการเกิดขึ้นของลัทธิพิธีใหม่ๆ คำถามหลักของการวิจัยเรื่องเหล่านี้ คือ ความพยายามวิเคราะห์ว่า ลัทธิพิธีเหล่านั้น สะท้อนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมอย่างไรบ้าง ผู้ที่มีผลงานหลายชิ้นในการวิเคราะห์ประเด็นนี้คือ นิธิ เอียวศรีวงศ์ เช่น ลัทธิพิธีเสด็จพ่อ.5, สุพรรณกัลยา, เจ้าแม่กวนอิม ฯลฯ การวิเคราะห์ลัทธิพิธีเสด็จ

พอร.5 (2536) ยังมีงานวิเคราะห์ของ ยุกติ มุกดาวิจิตร (2540) ด้วย โดยคำอธิบายของนิติต่อ ลัทธิพิธีใหม่ ๆ เหล่านี้ ซึ่งเป็นความเชื่อหรือพิธีกรรมใหม่แต่ยังอยู่ภายใต้กรอบของศาสนาเดิม ไม่ได้แยกตัวเป็นศาสนาใหม่ แต่สะท้อนลักษณะของสังคมเมือง คือ เป็นการบูชาโดยชนชั้นกลาง ซึ่งเป็นผู้ประกอบการหรือประกอบอาชีพที่ไม่มีความมั่นคง อันเนื่องมาจากความแน่นอนของรัฐ และตัวเองไม่สามารถเข้าถึงรัฐได้ ทำให้คนกลุ่มนี้เลือกบูชาลัทธิพิธีซึ่งเป็นตัวแทนของรัฐที่มีประสิทธิภาพ และในการประกอบพิธีก็สามารถสื่อสารโดยตรงไม่ต้องผ่านคนกลาง (ลัทธิพิธีเสด็จพ่อ ร.5) ส่วนการวิเคราะห์ลัทธิพิธีเจ้าแม่กวนอิม อาจารย์นิติ วิเคราะห์ว่ามีความก้าวหน้านำมากไปกว่าลัทธิพิธีเสด็จพ่อ ร.5 เพราะได้สร้างชุมชนของผู้ที่นับถือพิธีเดียวกันและยังมีมิติทางศีลธรรมที่ทำให้ผู้นับถือต้องมีวัตรปฏิบัติร่วมกันด้วยเช่น ไมกินเนื้อวัว เป็นต้น (นิติ 3537)

การวิจัยทางด้านศาสนาที่น่าสนใจมากอีกชิ้นหนึ่งคือ งานวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกของอภิญา เพื่อฝูงกุล เกี่ยวกับวัดพระธรรมกาย แทนที่จะศึกษาไปตามกระแสที่มีการวิจารณ์วัดธรรมกายว่า หมิ่นเหม่ต่อการบิดเบือนการตีความศาสนาพุทธ ผู้วิจัยเลือกพิจารณาธรรมกายในฐานะลัทธิพิธีที่เลือกสรร (select) แนวคิดของศาสนาดั้งเดิมมาตีความใหม่โดยผนวกเข้ากับกระแสบริโภคนิยมในยุคโลกาภิวัตน์ การใช้หลักการตลาดกับเรื่องของการทำงาน ทำให้เส้นแบ่งระหว่าง ศักดิ์สิทธิ์และสาธารณย์ แคมลง เป็นงานวิจัยที่ให้ความสำคัญกับการให้ความหมาย ของผู้ปฏิบัติการที่เกี่ยวข้องกับวัดธรรมกาย และเงื่อนไขต่างๆ ที่ประกอบสร้างวาทกรรมวัดธรรมกาย ขึ้นมา

สำหรับการศึกษาการเปลี่ยนแปลงที่เกี่ยวกับศาสนาอีกชิ้นที่มีมาก่อนคือ ศึกษาบทบาทของวัดญาณ ด้านพิธีกรรมและความสัมพันธ์ที่มีต่อชุมชน (โลว์ตรี ณ ถลาง, 2537) นอกจากนี้ยังมีงานอีกชิ้นที่น่าสนใจตรงที่ใช้ทฤษฎีในการวิเคราะห์และตั้งคำถามที่แตกต่างออกไปคือ เป็นการศึกษาแนวสัญลักษณ์และพิธีกรรมวิเคราะห์ โดยใช้แนวคิดของ Victor Turner ในการวิเคราะห์พิธีกรรมที่ศาลท่าวมหาพรหม โรงแรมเอราวัณ (สุชาติดา กิตติตระกูลกาล, 2540) ส่วน กิตติพร ใจบุญ ซึ่งวิเคราะห์ พิธีสวนภานยักษ์ เป็นเสมือนนาฏกรรมที่ทำให้ผู้เข้าร่วมประกอบพิธีเกิดความรู้สึกร่วมกัน งานของ ณัฐธิดา สุขมนัส (2539) เกี่ยวกับคติความเชื่อเรื่องฮวงจุ้ย เพื่อสนองความต้องการ ความปลอดภัย ความมั่นคงทางด้านจิตใจและความสุขเจริญในชีวิต แต่การจะปฏิบัติตามความเชื่อเรื่องฮวงจุ้ยต้องมีค่าใช้จ่ายสูง ผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจเอื้ออำนวยเท่านั้นจึงจะปฏิบัติตามได้อย่างเต็มที่ ขณะที่มีการศึกษาคติความเชื่อรูปแบบใหม่ที่แพร่หลาย มีงานวิจัยเกี่ยวกับคติความเชื่อเก่า แต่ยังคงอยู่แม้สังคมจะมีการเปลี่ยนแปลงไปมากแล้วก็ตาม คือ กลุ่มพรหมณ์ในราชสำนัก (กาญจนา สุวรรณวงศ์, 2539) ทั้งนี้เพราะพรหมณ์ยังทำหน้าที่ในการประกอบพิธีกรรมทั้งพระราชพิธี รัฐพิธี และพิธีราษฎร์

ยังมีงานที่น่าสนใจอื่นๆ เช่น วิเคราะห์ความเลื่อมใสศรัทธาใน แนวคิด สันตือโสภ และ ธรรมกาย โดย นพ.ประเวศ วะสี (พิมพ์ครั้งแรก 2534 พิมพ์ซ้ำ 2538) จนถึงการบูชาพระเครื่อง (ฉลอง สุนทรภาวนีย์)

จุดร่วมของงานศึกษาเกี่ยวกับศาสนาและความเชื่อ ยังอยู่ที่ว่า การบูชาความเชื่อเหล่านี้เป็นสิ่งยึดเหนี่ยวทำให้ผู้บูชาเกิดความรู้สึกมั่นคงทางจิตใจโดยเฉพาะผู้ที่ต้องประกอบอาชีพ หรือมีวิถีชีวิตที่มีความไม่แน่นอน มีความเสี่ยงสูง โดยวิเคราะห์ว่า การที่ผู้บูชาเลือก บูชาสัญลักษณ์ใดนั้น มีปัจจัยใดเกี่ยวข้องบ้าง สะท้อนความเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างไรและลัทธิพิธีเหล่านี้ยังทำให้เกิดชุมชนของผู้นับถือลัทธิพิธีร่วมกันอันเป็นสิ่งที่ขาดหายไปในสังคมเมืองสมัยใหม่

3.1.6 ความหมายที่เปลี่ยนไปของสถานที่ นอกจากการศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมอีกแนวหนึ่งที่ไม่ได้พิจารณาจากการเปลี่ยนแปลงของชุมชน แต่เลือกศึกษาการเปลี่ยนแปลงของสถานที่บางแห่งเพื่อใช้เป็นสื่อสะท้อนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม งานแนวนี้ เช่น ศึกษาสนามหลวง (นิรันดร์ เรื่องกิตติยศียง, 2540) เพื่อบอกถึงวิถีชีวิตของชาวเมืองหลวงว่า คนกรุงเทพฯมีรูปแบบวิถีชีวิต เวลาที่ใช้สถานที่สาธารณะอย่างไร โดยคนกลุ่มใด และกิจกรรมใดบ้าง พบว่าการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่สนามหลวงในการจัดงานพระราชพิธีเมรุมาศของกษัตริย์ กระทั่งหน้าที่หลักของสนามหลวงในการเป็นสวนสาธารณะ โดยเฉพาะสำหรับกลุ่มคนที่มีรายได้น้อย ทำนองเดียวกับการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของวัดมหาธาตุ (เสถียร วิพรมหา, 2539) ส่วนวิทยานิพนธ์ของยงยุทธ บุรณเจริญกิจ (2545) ศึกษาการเปลี่ยนแปลงเชิงบทบาทของวัดที่มีต่อชุมชนและบริบทของเมืองอย่างน่าสนใจ โดยให้วิเคราะห์จากกระบวนการให้ความหมายของพื้นที่วัดระหว่างคนกลุ่มต่างๆที่เกี่ยวข้องรวมไปถึงนักท่องเที่ยว

นอกเหนือจากที่ได้กล่าวไปแล้ว ยังมีงานอื่นๆ อีกเช่น บทความของพิเชษฐ สายพันธ์ ชีวิตเมือง : โลกทัศน์ที่แปรเปลี่ยนจากการขยายเมืองของกรุงเทพฯ ศึกษาโลกทัศน์ของคนเมืองต่อความคิดเรื่องพื้นที่และเวลา ที่เปลี่ยนไปจากอดีต โดยใช้มโนทัศน์ dirt และ pollution ของ Mary Douglas นักมานุษยวิทยาชาวอังกฤษ

งานในกลุ่มนี้มีความน่าสนใจตรงที่ ไม่ได้มองว่า สถานที่จะเป็นตัวกำหนดวิถีชีวิตวัฒนธรรมของผู้คน ตรงกันข้าม สถานที่แห่งเดียวกันนั้น มนุษย์แต่ละกลุ่มต่างมีปฏิบัติการบนพื้นที่และให้ความหมายต่อพื้นที่นั้นแตกต่างกัน ไม่ว่าจะในช่วงเวลาเดียวกัน หรือ ต่างช่วงเวลา กัน ซึ่งเป็นแนวที่ตรงกันข้ามกับกลุ่มที่เน้นว่าลักษณะทางกายภาพมีส่วนในการกำหนดชีวิตวัฒนธรรม

3.2 พลังและการเคลื่อนไหวทางสังคม

แม้แนวคิดประชาสังคม (civil society) จะมีการตั้งแต่นั้นมาตั้งแต่ทศวรรษ 2520 เช่น งานของสุรพงษ์ ชัยนาม ซึ่งถ่ายทอดความคิดของอันโตนิโอ กรัมสกี ก็ตาม แต่ความตื่นตัวจริงๆ ในเรื่องภาคประชาสังคม หรือภาคประชาชนนั้น เกิดขึ้นหลังเหตุการณ์พฤษภาคม 2535 ผลงานที่น่าจะมีอิทธิพลต่อสังคมคือ การเสนอยุทธศาสตร์ สังคมเข้มแข็ง ของธีรยุทธ บุญมี ซึ่งเลือกที่จะใช้คำว่าสังคมเข้มแข็ง เพราะเห็นว่าเข้าใจง่าย

กว่า ประชาสังคม และข้อเสนอสังคมสมานภาพของประเวศ วะสี ฯลฯ ในรอบ 10 ปีที่ผ่านมา มีงานเขียนเกี่ยวกับประชาสังคมมากมาย เฉพาะงานเชิงแนวคิดทฤษฎีก็มีหลายชิ้น เช่น ผลงานของสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข (ชูชัย ศุภวงศ์ และ ยุวดี คาคการณ์ไกล, 2539) งานวิจัย ประชาสังคมของ ธีรยุทธ บุญมี (2547) ประชาสังคมของเอนก เหล่าธรรมทัศน์ ประชาธิรัฐกับการเปลี่ยนแปลง โดยชัยอนันต์ สมุทวณิช (2542, สถาบันนโยบายศึกษา) ผู้สนใจในประเด็นเกี่ยวกับแนวคิดประชาสังคมของสำนักคิดต่างๆ สามารถศึกษาได้จากหนังสือเหล่านี้ เช่น อนุชาติและกฤติยา (2542) จะมารี (2543) เศษฐา (2547)

ในที่นี้จะขอกล่าวเฉพาะการนำแนวคิดประชาสังคมมาใช้ในการวิเคราะห์ที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมและการพัฒนา

3.2.1 พลังของประชาคมและชุมชน งานที่ใช้แนวคิดประชาคมเมือง เพื่อแสดงให้เห็นว่า ชีวิตแบบเมืองก็มีความสัมพันธ์แปรเป็นพลังที่จะทำกิจกรรมสาธารณะร่วมกันได้ ที่น่าสนใจมี 2 ชิ้น คือ วิทยานิพนธ์สาขามานุษยวิทยาของ อัฐมา โภคาพานิชวงษ์ (2544) *ศึกษากระแสหรือพื้นเมืองนำอยู่ ในย่านประชาคมบางลำพู* งานของ อัฐมาแสดงให้เห็นถึงความหลากหลายของกลุ่มคนในประชาคมบางลำพู ทั้ง กลุ่มคนดั้งเดิม กลุ่มคนที่ย้ายเข้ามาใหม่ ทำให้เกิดความลักลั่นกันภายใน การอ้างความเป็นตัวแทนของประชาคม งานชิ้นนี้แสดงให้เห็นถึงการเคลื่อนไหวในภาคประชาสังคมอย่างน่าสนใจ งานอีกชิ้นหนึ่งซึ่งศึกษาในพื้นที่เดียวกัน ไซม์โนทัศน์ประชาคมเช่นกัน แต่เน้นที่การเคลื่อนไหวอันเนื่องมาจากกรณีโรงพิมพ์คุรุสภา (แพรวพราว แยมไทย, 2544) ที่กรรมกรักษ์ให้หรือย้าย แต่ประชาคมต้องการให้ใช้เพื่อประโยชน์ด้านอื่นๆ หากเปรียบเทียบงานศึกษาสองชิ้นนี้ กับงานของกลุ่มวางผังเมือง จะเห็นได้ชัดว่างานสองชิ้นนี้ แสดงให้เห็นถึงการเคลื่อนไหวของชีวิตของประชาคมอย่างมีพลวัตมากกว่างานที่เน้นมิติด้านกายภาพ และหากเปรียบเทียบเฉพาะงานสองชิ้นนี้ งานของอัฐมามองเห็นความหลากหลายภายในประชาคมมากกว่า งานของแพรวพราวที่มองประชาคมอย่างเป็นเนื้อเดียวกันจนเกินไป

ในพื้นที่ย่านถนนพระอาทิตย์ ยังมีงานของจิราภา วรเสียงสุข และคณะ (2547) ที่เป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ของย่าน สามารถให้ภาพของย่านที่มีพลวัต ตั้งแต่ประวัติศาสตร์ตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์มาจนถึงสังคมร่วมสมัย จุดเด่นของงานชิ้นนี้ก็คือ มีการวิเคราะห์ถึงความสัมพันธ์ภายในของคนแต่ละกลุ่มในย่าน ซึ่งมีทั้งที่เห็นตรงกันและเห็นแตกต่างกันเกี่ยวกับชีวิตภายในย่าน

งานวิจัยเกี่ยวกับการเคลื่อนไหว ที่น่าสนใจอีกชุดหนึ่ง ก็คือ งานที่แสดงถึง การปรับตัวหรือการเกิดขึ้นของชุมชนในสถานการณ์ใหม่ เป็นชุมชนที่มีความสัมพันธ์ต่อกัน โดยไม่จำเป็นต้องผูกติดกับพื้นที่ ซึ่งแนวคิดนี้ งานวิจัยของ อานันท์ กาญจนพันธ์ (2538) ได้ให้แนวทางไว้ หลังจากนั้น ก็มีการพิจารณาในแง่มุมนี้มากขึ้น โดยเฉพาะที่มีความนิยมกันมาก คือ การศึกษาเกี่ยวกับชุมชนสถานีวิทยุ จส. 100 เช่น วิทยานิพนธ์เรื่อง จส. 100 : สำนักทางสังคมของคนชั้นกลางในเมือง (สมใจ โลหะพูนตระกูล, 2539), หรือ การศึกษาการรวมกลุ่มและการทำกิจกรรมของกลุ่มผู้ฟังวิทยุ จส. 100 (พ.ต.ท. บุญเกิด มาอ่อน, 2537) จนถึงวิทยานิพนธ์ด้านสังคมสงเคราะห์ ที่ศึกษากระบวนการเข้าสู่ชุมชนจินตนากรรมบน

รากฐานแห่งความศรัทธา กรณีศึกษา : การดูแลและพัฒนาเด็กกำพร้า โดยมูลนิธิศรัทธาชนเพื่อการศึกษาและเด็กกำพร้า (โชคชัย วงษ์ธานี, 2547)

งานวิจัยเกี่ยวกับพลังของชุมชน ระยะเวลาหลังมีการให้ความสนใจมากขึ้น โดยใช้นวัตกรรม ทูตทางสังคม (social capital) บริบทที่สำคัญมาจากการเข้ามาของธนาคารโลก และก่อตั้งโครงการลงทุนเพื่อสังคม โดยเฉพาะกองทุนชุมชน (SIF.) ในช่วงหลังภาวะวิกฤติเศรษฐกิจ จึงส่งผลทั้งในเชิงความคิดและการปฏิบัติ มีงานวิจัยจำนวนมากเกี่ยวกับ เครือข่ายความปลอดภัยทางสังคม นำโดย ณรงค์ เพชรประเสริฐ และอมรา พงศาพิชญ์ อีกชิ้นเขียนโดย วรุดมิ โรมรัตน์พันธ์ (2548) ส่วนงานวิจัยที่มีข้อมูลเชิงประจักษ์เช่น วิทยานิพนธ์ของกนกกรัตน์ กิตติวิวัฒน์ เรื่อง การจัดการทุนทางสังคมในชุมชนเมือง : ศึกษากรณีเครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์บางซื่อพัฒนา (2543)

3.2.2 การปะทะต่อการพัฒนา นอกจากงานที่ศึกษาเกี่ยวกับการรวมตัวของภาคประชาสังคมแล้ว ย่านพื้นที่บางลำพูแล้ว ยังมีงานศึกษาเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวที่น่าสนใจในพื้นที่อื่นๆ พื้นที่ที่การศึกษาเกี่ยวกับขบวนการเคลื่อนไหวมากที่สุดในเขตกรุงเทพฯ ก็คือ กรณีการเคลื่อนไหวของชุมชนบ้านครัว เพื่อคัดค้านโครงการขยายทางด่วนตัดผ่านชุมชน มีงานศึกษาจำนวนมาก ในหลายแง่มุม ตั้งแต่ด้านอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ ประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ (เรื่องศักดิ์ ดำริห์เลิศ, 2545) สิทธิชุมชน (ชลธิรา สัตยวัฒน์, 2547) องค์การการเคลื่อนไหว (ชุลีรัตน์ เจริญพร, 2542)

สำหรับการศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวในพื้นที่อื่นๆ ก็มีเช่นกัน เช่น วิทยานิพนธ์ของ จุฑามาศ ประมูลมาก (2545) ศึกษาเชิงประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวทางสังคมของคนฝั่งธนบุรี และที่น่าสนใจยังมีงานวิจัยของบ้านตำบลคลองด่านในนาม กลุ่มพิทักษ์รักษาท้องถิ่นคลองด่าน. ที่ใช้งานวิจัยชาวบ้านเป็นเครื่องมือในการคัดค้านโครงการก่อสร้างบ่อบำบัดน้ำเสีย ที่มีการคอร์รัปชันระดับหมื่นล้านบาท (2545) ถือเป็นรูปแบบของปฏิบัติการใหม่ของชาวบ้านในการตอบโต้การพัฒนาที่รุกล้ำชุมชนโดยใช้ประเด็นที่อ่อนไหวสำหรับสื่อมวลชนและชนชั้นกลางคือ การคอร์รัปชัน สอดคล้องกับวิทยานิพนธ์อีกชิ้นหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึง การเคลื่อนไหวที่มีลักษณะเฉพาะของพื้นที่กรุงเทพฯ ที่ให้ความสำคัญกับปัญหาคอร์รัปชัน คือ การเคลื่อนไหวของเครือข่ายภาคประชาชนในการป้องกันและแก้ไขปัญหาทุจริตคอร์รัปชัน : กรณีศึกษาเครือข่ายประชาชนด้านคอร์รัปชัน (คปต.) (รุ่งโรจน์ , 2546) งานชิ้นนี้เป็นตัวอย่างหนึ่งของการรวมตัวเคลื่อนไหว ที่ผู้เข้าร่วมมาจากต่างถิ่นต่างองค์กรแต่สมัครใจมาร่วมมือกันทำกิจกรรมที่มีเป้าหมายร่วมกัน ต่างกับการรวมของผู้คนที่อยู่ท้องถิ่นเดียวกัน

งานศึกษาในกลุ่มนี้ที่น่าสนใจอีกสองชิ้นคือวิทยานิพนธ์ของ ภูริทัต ไชยเศรษฐ์ (2547) เรื่อง ชุมชนป้อมมหากาฬ : การสร้าง และต่อรองความหมายในพื้นที่ทางสังคม และ งานวิจัยของ Michael Herzfeld ในพื้นที่เดียวกัน (Herzfeld 2005) เพราะใช้นวัตกรรมพื้นที่ในการวิเคราะห์ การต่อรองของชุมชนผ่านการช่วงชิงความหมายของพื้นที่

3.2.3 ชุมชนกับการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม หากเปรียบเทียบในภาคอื่นๆ คงมีงานวิจัยจำนวนมากเกี่ยวกับการจัดการสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร แต่ทว่าในพื้นที่กรุงเทพฯ งานวิจัยด้านนี้ไม่เด่นมีเพียงไม่กี่ชิ้น เช่น การมีส่วนร่วมของชุมชนในการดูแลป่าชายเลน (สุรศักดิ์ วรรณบุญญา, 2547) ส่วนงานวิจัยที่มีจำนวนมากเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมเมือง เช่น จิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม ในบริบทของเมือง (สุวิมล ทองกร, 2548) งานจัดการขยะ (นันทกา นพเจริญกุล, 2547) โดยเฉพาะมีบทสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดการขยะ (ศุภิมา นฤมล วงศ์สุภาพ และ วัฒนา สุทัศนศิลป์, 2546) หรืองานที่เน้นเฉพาะไปที่บทบาทของเยาวชนต่อโครงการธนาคารขยะ (นันทกา, 2547)

งานวิจัยอีกชุดหนึ่งที่พบมากคือ การจัดการทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยว (Eco-tour) เช่น การศึกษาแนวทางพัฒนาสิ่งแวดล้อมแหล่งท่องเที่ยวและส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชน (ระดับ เรียงประยูร, 2542) มีกรณีศึกษาทั้งที่ตลิ่งชัน (พรพรรณ เปล่งปลั่ง, 2548) งานบางชิ้นกล่าวถึงการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรแต่ไม่ใช่ทรัพยากรธรรมชาติ เป็นทรัพยากรเชิงวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยว (วิมลสิริ เหมทานนท์, 2546)

งานที่น่าสนใจอีกชิ้นหนึ่งในด้านสิ่งแวดล้อมคือ วิทยานิพนธ์เรื่อง ความจริงเรื่องเขื่อน : บทศึกษาปฏิบัติการทางวาทกรรมในสังคมไทย ฯ (กิตติพร ใจบุญ, 2538) แม้พื้นที่ของการวิจัยไม่ใช่เป็นพื้นที่กรุงเทพฯ โดยตรงก็ตาม แต่ความน่าสนใจของงานชิ้นนี้อยู่ที่ว่า เป็นงานชิ้นแรกๆ ที่ใช้การวิเคราะห์วาทกรรมในการศึกษาโดยเฉพาะเกี่ยวกับการสร้างเขื่อนซึ่งเป็นโครงการที่มีการโต้แย้งกันอย่างมากมายในสังคมไทยระหว่างฝ่ายสนับสนุนและฝ่ายคัดค้าน

3.2.4 สิทธิและพลังของผู้หญิง งานในกลุ่มนี้มีทั้งสิ้น 14 ชิ้น ประเด็นที่ถูกตั้งคำถามในการศึกษามาก คือ การเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องสิทธิ การสร้างพลัง /อำนาจ ของผู้หญิงในรูปแบบต่างๆ คำถามมีตั้งแต่การหาสาเหตุของการละเมิดสิทธิมนุษยชนและลักษณะของการละเมิด เช่น ปัญหาการละเมิดสิทธิมนุษยชนแรงงานหญิง : ศึกษากรณีอุตสาหกรรมเสื้อผ้าสำเร็จรูป (สุจินตนา สิงห์โกวิท, 2538) คำตอบจากการศึกษาเน้นการเรียกร้องให้หน่วยงานของรัฐเข้ามาแก้ปัญหา

งานในสาขาสื่อสารมวลชนให้ความสนใจกับประเด็นเรื่องผู้หญิงกับสิทธิมากกว่าสาขาอื่นๆ โดยเฉพาะบทบาทของสื่อมวลชนกับการเสริมสร้างศักยภาพของผู้หญิง ส่วนใหญ่มุ่งวิเคราะห์เนื้อหาที่ปรากฏในสื่อว่ามีการส่งเสริมศักยภาพของสตรีอย่างไร และสำรวจความพึงพอใจและการนำไปใช้ประโยชน์ของกลุ่มผู้รับสารที่เป็นผู้หญิง (ศิริดา ทรวงธรรมเสนีย์, 2538 และ ชนิษฐา วรรณธนปริดา, 2542) งานที่น่าสนใจในกลุ่มนี้ เช่น เรื่อง บทบาทของ เว็บไซต์อัญจารีต่อทศคมในการเป็นมณฑลสาธารณะของกลุ่มหญิงรักหญิง (บุญญาภรณ์ วาณิชชาติ, 2544) ซึ่งศึกษาว่าเว็บไซต์อัญจารีทำหน้าที่ในการสร้างมณฑลสาธารณะของกลุ่มหญิงรักหญิงหรือไม่อย่างไร โดยพบว่าแม้เว็บไซต์จะเปิดโอกาสในการรวมตัวของกลุ่ม แต่กลับไม่นำไปสู่การรวมตัวเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องสิทธิของกลุ่มหญิงรักหญิง ซึ่งแตกต่างจากกลุ่มเกย์หรือกะเทยที่มีกิจกรรมเพื่อเรียกร้องความเสมอภาค ที่ค่อนข้างเป็นรูปธรรม

นอกจากนั้นบทบาทของสื่อมวลชนยังถูกศึกษามากในเรื่องเกี่ยวกับการพิทักษ์และละเมิดสิทธิทางเพศ (วาริณี ชันสิทธิ์, 2538 กนกพร บุปผาชาติ, 2539 นิภา จีรภัทร์, 2539 นาดยา ศรีดี, 2544) โดยตั้งคำถามกับจริยธรรมของสื่อมวลชนในการนำเสนอข่าวเกี่ยวกับการล่วงละเมิดทางเพศของเหยื่อที่เป็นผู้หญิง

นอกเหนือจากการเคลื่อนไหวของผู้หญิงในสถานการณ์ปัจจุบันแล้ว ในสาขาประวัติศาสตร์ก็ปรากฏงานศึกษามบทบาทของผู้หญิงมากขึ้น เช่น *การเคลื่อนไหวของกรรมกรหญิงโรงงานทอผ้า พ.ศ.2504-2519* (จิรกาญจน์ สงวนพวง, 2538) งานชิ้นนี้แม้จะมุ่งศึกษาการเคลื่อนไหวของกรรมกรหญิง แต่กลับไม่สามารถแสดงให้เห็นความแตกต่างของปัญหาที่กรรมกรหญิงประสบที่แตกต่างจากกรรมกรส่วนใหญ่ ดังนั้นขอบเขตของงานหรือคำอธิบายที่ได้จึงไม่แตกต่างจากงานที่ศึกษาการเคลื่อนไหวของกรรมกรทั่วไปที่มีมาก่อนหน้าไปอย่างน่าเสียดาย ซึ่งผู้สังเคราะห์หามองว่าการศึกษารูขี้นไขของผู้หญิงในมิติทางประวัติศาสตร์ที่ลึกซึ้ง จะช่วยเสริมสร้างและกำหนดแนวทางในปัจจุบันได้ ซึ่งก็เช่นเดียวกับงานเรื่อง *การเข้าสมาคม และผลกระทบต่อสตรีไทย พ.ศ.2461-2475* (เพชรสุภา ทศนพันธ์, 2542) ซึ่งก็ตกอยู่ในปัญหาแบบเดียวกัน คือ การติดอยู่ในกรอบพัฒนาการด้านการศึกษาของสตรีชั้นสูง และสมมติฐานที่ว่า การเข้าสมาคมของสตรีเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการทำให้เป็นตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 6 ทำให้ผู้วิจัยเลือกหน่วยในการวิเคราะห์ที่ไม่น่าสนใจ คำอธิบายที่ได้จึงไม่ต่างกับงานที่มีมาก่อนหน้า ทำได้เพียงการให้รายละเอียดเพิ่มเติม

งานวิจัยเกี่ยวกับสิทธิของผู้หญิง ยังมีประเด็นเรื่องผู้หญิงกับความรุนแรง ที่มีการศึกษาค่อนข้างมาก โดยเน้นศึกษาวิธีการจัดการปัญหาความรุนแรงทางตรงที่เกิดขึ้นในครอบครัว งานที่น่าสนใจ เช่น *ศึกษาวิธีการแก้ปัญหาหรือการรับมือของหญิงที่ประสบปัญหาความรุนแรงในครอบครัว ในมิติทางวัฒนธรรมและสังคม เช่น ความรุนแรงต่อผู้หญิงในชีวิตคู่: เสียงของผู้หญิง* (วิลาสิณี พนานครทรัพย์, 2545) ศึกษาว่าเหตุใดผู้หญิงจึงยังยอมอยู่ในปัญหา ทั้งที่มีศักยภาพที่จะหลีกเลี่ยงจากความรุนแรงนั้นได้ ซึ่งพบว่าผู้หญิงสร้างความชอบธรรมในการใช้ความรุนแรงของสามีกับตนเอง ด้วยการโทษว่าเป็นความผิดของตนเองที่ทำให้สามีไม่พอใจ จึงมีสิทธิใช้ความรุนแรงกับตนได้ นอกจากนี้ผู้หญิงยังวิตกกังวลว่าลูกจะกลายเป็นเด็กมีปัญหา จึงยังยอมอยู่ในสภาพที่ถูกทำร้าย งานชิ้นนี้มีการตั้งประเด็นคำถามที่น่าสนใจ คือ มุ่งไปที่การสร้างความชอบธรรมให้กับการใช้ความรุนแรง ทำให้สามารถสะท้อนปัญหาความรุนแรงในครอบครัวได้อย่างลึกซึ้ง ส่วนงานอีกชิ้นหนึ่ง คือ *การสร้างพลังอำนาจในตนเองของสตรีที่ประสบปัญหาความรุนแรงในครอบครัว : ศึกษาเฉพาะกรณีศูนย์พิทักษ์สิทธิสตรี มูลนิธิเพื่อนหญิง* (กิตติภา สุวรรณรัตน์, 2545) ศึกษาว่าเมื่อสตรีได้รับการสร้างพลังอำนาจแล้วมีศักยภาพในการดูแลตนเองและเผชิญหน้ากับปัญหาได้ดีขึ้นหรือไม่ งานชิ้นนี้สะท้อนมิติความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมกับการพัฒนาได้ชัดเจน กล่าวคือ ผู้หญิงที่ได้รับความช่วยเหลือจากมูลนิธิเพื่อนหญิงประสบปัญหาคล้ายคลึงกัน คือไม่สามารถหนีออกจากความรุนแรงในครอบครัวได้ เนื่องจากต้องพึ่งพิงรายได้ของสามี ดังนั้นการสร้างพลังอำนาจ (empowerment) ซึ่งเป็นกระบวนการปรับเปลี่ยนระบบคุณค่าและอุดมการณ์

ของผู้หญิงเพื่อให้เห็นศักยภาพและคุณค่าของตนเอง พร้อมกับการสร้างเสริมทักษะในการประกอบอาชีพ เพื่อให้ผู้หญิงเหล่านี้สามารถพึ่งพาตนเองในทางเศรษฐกิจได้

การศึกษากระบวนการทำงานของผู้หญิงบริการเพื่อช่วยเหลือตนเอง: กรณีศึกษาหญิงบริการชอยควาบอย (สุพิชา เบาทิพย์, 2540) ที่ตั้งคำถามกับกระบวนการสร้างเสริมพลังอำนาจ (empowerment) ซึ่งเป็นวิธีคิดที่หน่วยงานประเภทสังคมสงเคราะห์เริ่มนำมาปรับใช้กับหญิงบริการ ที่มุ่งหวังว่ากระบวนการดังกล่าวจะช่วยสร้างทัศนคติที่ดีต่อตนเองให้กับผู้หญิงที่เข้าร่วมกิจกรรม ซึ่งการสร้างเชื่อมั่นจะช่วยให้ผู้หญิงดึงเอาศักยภาพของตนเองออกมาใช้ได้เต็มที่ งานที่ศึกษาการปรับใช้กระบวนการสร้างพลังอำนาจจะเน้นการศึกษาติดตามกระบวนการให้ความช่วยเหลือในลักษณะดังกล่าวว่าประสบความสำเร็จหรือมีอุปสรรคหรือไม่อย่างไร

ผู้สังเคราะห์ตั้งข้อสังเกตว่า งานวิจัยเกี่ยวกับพลังและสิทธิของผู้หญิงส่วนใหญ่มักจะนำเสนอการเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายเพื่อแก้ปัญหาที่สืบเนื่องกับผู้หญิง ทั้งการเปลี่ยนแปลงด้านกฎเกณฑ์ที่เป็นทางการของสังคม ตลอดจนการพยายามชี้ให้เห็นระบบคุณค่าหรืออุดมการณ์เกี่ยวกับเพศสถานะที่ก่อให้เกิดความไม่เท่าเทียมกันระหว่างเพศ แต่การทำงานส่วนใหญ่มักเลือกกรณีศึกษาผู้หญิงที่มีรายได้ต่ำหรือผู้ที่ประสบปัญหาอย่างรุนแรงและมองเห็นได้ชัด ในขณะที่ผู้หญิงที่มีรายได้ระดับกลางหรือสูง (ชนชั้นกลาง) ไม่ค่อยถูกศึกษาหรือเกือบจะไม่ปรากฏเลยนั้น ทำให้ไม่สามารถสะท้อนสภาพที่เผชิญร่วมกันระหว่างผู้หญิงกลุ่มต่างๆ ไปอย่างน่าเสียดาย

ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากผู้หญิงกลุ่มชนชั้นกลาง ไม่ประสบปัญหาที่สืบเนื่องกับประเด็นวัฒนธรรมกับการพัฒนาในชีวิตหรือมีความเท่าเทียมกันระหว่างเพศจริงๆ หรืออาจเกิดจากนักวิจัยส่วนใหญ่ยังขาดมุมมอง แนวคิด ทฤษฎี ที่จะมองและสะท้อนปัญหาของผู้หญิงในกลุ่มดังกล่าว ซึ่งมองเห็นได้ยากกว่าเมื่อเทียบกับผู้หญิงที่มีรายได้ต่ำที่มองเห็นปัญหาได้ชัดเจน นอกจากนั้นสภาพแวดล้อมของผู้หญิงชนชั้นกลางอาจใกล้เคียงกับตัวผู้วิจัย (ซึ่งส่วนมากเป็นผู้หญิงชนชั้นกลาง) มากเกินไป ทำให้มองไม่เห็นปัญหาหรือรู้สึกว่สิ่งที่ตนเผชิญอยู่เป็นเรื่อง ธรรมดา

การเน้นกรณีที่เป็นผู้หญิงรายได้ต่ำหรือครอบครัวแม่คนเดียวที่ได้กล่าวแล้วในตอนต้น ในขณะที่ขาดการตั้งคำถามกับผู้หญิงในกลุ่ม / ชนชั้นอื่น ทำให้การเคลื่อนไหวเพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางเพศ อันเป็นเป้าหมายประการหนึ่งของทั้งสาขาสตรีศึกษา สังคมสงเคราะห์ และ สังคมวิทยา มานุษยวิทยา ขาดแนวร่วมจากผู้หญิงในชนชั้นอื่น เนื่องจากผู้หญิงชนชั้นกลางมองว่าเป็นปัญหาดังกล่าวเกิดจากสาเหตุทางเศรษฐกิจ อันเนื่องมาจากการมีรายได้น้อยเพียงประการเดียว โดยไม่สามารถเชื่อมโยงกับสาเหตุที่มาจากแนวคิด / อุดมการณ์เรื่องเพศ ซึ่งก็เป็นเรื่องที่ตนเองประสบได้ ทำให้ไม่ตระหนักว่าอันที่จริงแล้วอุดมการณ์หรือระบบคุณค่าที่เกี่ยวข้องกับเพศสถานะที่เคลื่อนไหวไปมาพร้อมกับการพัฒนาในทุกๆ ด้านที่เกิดขึ้นอย่างเข้มข้นในพื้นที่กรุงเทพ อาจนำมาสู่ความสัมพันธ์ที่ขาดสมดุลสำหรับผู้หญิงในทุกชนชั้น และเป็นปัญหาที่ผู้หญิงเผชิญร่วมกัน เพียงแต่มีมิติและความซับซ้อนที่แตกต่างกัน

3.3 การพัฒนากับคุณภาพชีวิต

ส่วนนี้ เน้นงานวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต ที่มีมิติทางวัฒนธรรม การพัฒนาที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตผู้คน, คุณภาพชีวิตของคนเมือง เนื่องจากในพื้นที่กรุงเทพฯและปริมณฑลโดยมากได้กลายเป็นสังคมเมือง งานวิจัยเกี่ยวกับคุณภาพชีวิตจึงจับประเด็นคุณภาพชีวิตของคนเมืองเป็นสำคัญ ความสนใจที่มีแต่เดิม เริ่มจากเน้นคุณภาพด้านกายภาพ (พิสิฐ สุกรีพงษ์ และคณะ, 2536 และ คณะพัฒนาสังคม สถาบันพัฒนบริหารศาสตร์, 2542) ต่อมาให้ความสำคัญกับด้านสิ่งแวดล้อมมากขึ้น (กฤตยา อาชวนิชกุล และ คณะ, 2536 และ เสถียร รุจิรวณิช, 2541) และจึงมาให้ความสนใจด้านวัฒนธรรม และสถาบันทางสังคมมากขึ้น

3.3.1 เมืองน่าอยู่ : บรรทัดฐานที่ถูกสร้าง การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในการวิจัยชุดนี้คือ การให้ความสำคัญกับ มโนทัศน์ เมืองน่าอยู่ (healthy city) ซึ่งมีที่มาจากองค์การอนามัยโลก (WHO.) ต่อมาถูกบรรจุเป็นนโยบายหนึ่งในสมัยดร. พิจิตต รัตตกุล มีกลุ่มสถาปนิก และนักกิจกรรมทางสังคมสร้างระแแสความตื่นตัวให้คนกรุงเทพฯร่วมกันสร้างกรุงเทพฯให้เป็นเมืองน่าอยู่ ไม่ใช่เมืองที่ทนต้องอยู่ ในระดับประเทศ นโยบายเมืองน่าอยู่ ถูกกำหนดอยู่ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 (2545-2549) บริบทเหล่านี้ ทำให้เกิดงานเขียนจำนวนมากไม่น้อยติดตามมา เช่น หนังสือ *บ้านของเราทำเมืองไทยให้น่าอยู่และยั่งยืน* (วันชัย ตันติวิทยาพิทักษ์, 2539) ที่เสนอแนวทางการพัฒนาเมืองที่คำนึงถึงทั้งด้านสิ่งแวดล้อมและมิติชีวิตวัฒนธรรม การมีส่วนร่วมของคนเมือง, *กรุงเทพฯเมืองน่าอยู่* ของ เกียรติศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ (2547) และวิทยานิพนธ์ของ สิงหนาท แสงสีหนาท เน้น แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนเมืองที่ยั่งยืน

นอกเหนือจากงานเชิงแนวคิดข้างต้น งานที่เป็นงานวิจัย มีการเก็บข้อมูล ภายใต้กรอบแนวคิดเมืองน่าอยู่ เช่น การพัฒนาโครงข่ายทางจักรยานในพื้นที่สาทร (อัจฉรา ตันติวิทยาพิทักษ์, 2540) เพื่อลดความแออัดของรถยนต์และภาวะมลพิษ ซึ่งมีฐานคิดว่าจะออกแบบลักษณะทางกายภาพเพื่อให้คนเปลี่ยนพฤติกรรมมาขี่จักรยานได้อย่างไร คือเป็นการมองในแบบลักษณะทางกายภาพมีส่วนกำหนดชีวิตคนมาก เหมือนกับกลุ่มที่เน้นลักษณะกายภาพของเมือง แนวทางการวิจัยจะเป็นลักษณะที่ว่า ผู้วิจัยยึดถือ "บรรทัดฐานของความเป็นเมืองน่าอยู่" อยู่ชุดหนึ่ง แล้วใช้บรรทัดฐานของผู้วิจัยเป็นมาตรวัดว่าพื้นที่ละแวกหนึ่ง เข้าข่าย เข้าบรรทัดฐานของการเป็นเมืองน่าอยู่ หรือไม่เพียงใด และหากยังไม่เป็น จะทำอย่างไรที่จะทำให้เป็น "เมืองน่าอยู่" ตามบรรทัดฐานที่ผู้วิจัยยึดถือ เช่น เมืองน่าอยู่ผู้คนควรใช้จักรยานแทนเพราะไม่สร้างมลพิษ ก็จะทำอย่างไรให้ได้เมืองน่าอยู่ตามที่ผู้วิจัยยึดถือ (หรือดูเอกสารประกอบการประชุมปฏิบัติการ การสร้างเมืองน่าอยู่เพื่อประชาชนคนท้องถิ่น, 2546) ซึ่งเป็นวิธีคิดทำนองเดียวกับ ข้อเสนอให้อนุรักษ์ย่านเก่า วัดเก่า ก็เป็นการตัดสินบนฐานที่ผู้วิจัยยึดถือหลักเกณฑ์อยู่ชุดหนึ่ง แล้วนำหลักเกณฑ์นั้นมาทำเป็นข้อเสนอข้อกำหนดให้คนในละแวกนั้นๆต้องทำตาม ทำให้งานวิจัยไม่ได้

ทำให้เกิดความเข้าใจในชีวิตวัฒนธรรมเท่าใดนัก เพราะผู้วิจัยยึดถือบรรทัดฐานที่ตัวเองมีเป็นหลักมากกว่า จะทำความเข้าใจถึงการให้ความหมายของเมืองน่าอยู่ ในวิถีคิดของคนในพื้นที่นั้น

งานในลักษณะหลังนี้ปรากฏอยู่บ้าง เช่น การให้ความสนใจกับกระบวนการแย่งชิงความหมายของ เมืองน่าอยู่ ของคนแต่ละกลุ่มในสังคมไทยก็แตกต่างกันไป ดังปรากฏในวิทยานิพนธ์ของอัฐมาที่ได้กล่าวแล้วในหัวข้อประชาคม

3.3.2 การจัดการสุขภาพทางเลือก สุขภาพ หรือ สุขภาวะ ถือเป็นตัวบ่งชี้คุณภาพชีวิตที่สำคัญประการหนึ่ง ในรอบ 10 ปีที่ผ่านมา การวิจัยทางด้านสุขภาพมีความเปลี่ยนแปลงอย่างมีนัยยะสำคัญ โดยเฉพาะแนวคิดที่ว่าด้วยระบบสุขภาพ ส่วนหนึ่งเป็นผลจากการจัดตั้งองค์กรใหม่ที่มีเป้าหมายในการปฏิรูประบบสุขภาพโดยเฉพาะ เริ่มจากการจัดตั้งสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข (สวรส.) เมื่อ พ.ศ. 2535 ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการตั้งคำถามและเผยแพร่ทัศนคติเรื่องสุขภาพจากเดิมที่เน้นเรื่องเทคนิคทางวิทยาศาสตร์ชีวภาพ มาสู่ความหมายแบบองค์รวมคือเน้นระบบสุขภาพ สุขภาวะ ที่ขยายจากความสุขภาพกายในเชิงชีวภาพไปสู่ความสุขทางใจและความสุขทางสังคม แนวคิดดังกล่าวเป็นผลกระทบจากประเด็นระดับสากลที่กล่าวถึงกันอย่างมากในช่วง พ.ศ. 2535 คือเรื่อง การพัฒนาแบบยั่งยืน (นพ.ประเวศ วะสี, 2535)

จากจุดเริ่มต้นในการปรับแนวคิดดังกล่าวได้ส่งผลต่อแนวทางในการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับสุขภาพที่สำคัญ โดยเฉพาะภายหลังการจัดตั้งสำนักงานปฏิรูประบบสุขภาพ (สปรส.) เมื่อ พ.ศ. 2543 ตามมาด้วยการจัดตั้งสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ใน พ.ศ. 2544 ทั้งสองหน่วยงานมีเป้าหมายหลักเชิงนโยบายคือการเพิ่มบทบาทของภาคประชาสังคมในระบบสุขภาพไทย ซึ่งเดิมอยู่ในมือของผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านเศรษฐศาสตร์และการแพทย์ โดยมียุทธศาสตร์สำคัญที่เสนอโดยนายแพทย์ประเวศ วะสี คือ ยุทธศาสตร์สามเหลี่ยมเข็มนาฬิกา ซึ่งมีฐานหนึ่งคือการทบทวนและสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับสุขภาพเพื่อการปฏิรูป จากแนวทางดังกล่าวทำให้เกิดงานวิจัยเกี่ยวกับระบบสุขภาพขึ้นมาจำนวนหนึ่ง ซึ่งเน้นการศึกษานโยบาย องค์กร ระบบ เกี่ยวกับสุขภาพในภาพรวม เช่น การทบทวนองค์ความรู้เกี่ยวกับนโยบายระบบสุขภาพ การทบทวนองค์ความรู้ระบบหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า การทบทวนองค์ความรู้การจัดการบริการสุขภาพ (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, 2548: 123-126)

งานวิจัยอีกชุดหนึ่งเกี่ยวกับการจัดการระบบสุขภาพเป็นชุดงานวิจัยที่ได้รับการสนับสนุนจากสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข โดยภาพรวมเป็นการนำเสนอแนวคิดทฤษฎีทางสังคมวิทยา เพื่อใช้ในการสร้างฐานความรู้สนับสนุนทิศทางการปฏิรูประบบการจัดการสุขภาพแบบการมีส่วนร่วมของภาคประชาสังคมเช่นกัน ตัวอย่างเช่น *กระบวนการทัศน์เกี่ยวกับสุขภาพและภูมิปัญญาพื้นบ้านเกี่ยวกับสุขภาพ: มุมมองจากทฤษฎีสังคม* (ฉลาดชาย รมิตานนท์, 2547) *การสาธารณสุขกับการเป็นรัฐบาล* (Shigeharu Tanabe, 2547) *สิทธิด้านสุขภาพ: จากเสรีนิยมสู่ชุมชนนิยม* (ศรีประภา เพ็ชรมิศรี, 2547) นอกจากนั้นยังมี

งานวิจัยที่อยู่ในแนวทางเดียวกันอีกเช่น *รัฐเวชกรรม (Medicalized State): จากโรงพยาบาลสู่โครงการสาธารณสุขมูลฐาน* (ทวีศักดิ์ เผือกสม, 2546)

โดยภาพรวมงานวิจัยเกี่ยวกับการจัดการระบบสุขภาพ ซึ่งเป็นผลลัพธ์สำคัญที่เกิดขึ้นภายหลังการจัดตั้งหน่วยงานด้านสุขภาพและสาธารณสุขนับแต่ พ.ศ. 2535 เป็นต้นมา เน้นการวิจัยแนวคิด ทฤษฎีการวิเคราะห์ระบบการจัดการสุขภาพ ซึ่งเป็นประโยชน์ในแง่ของการเผยแพร่แนวคิดทฤษฎีใหม่ๆ ในขณะที่งานวิจัยเก็บข้อมูลในพื้นที่กรุงเทพและปริมณฑลมีไม่มากนัก ดังจะเห็นได้จากการจัดเวทีสัมมนาระดับชาติเกี่ยวกับระบบสุขภาพของสำนักงานปฏิรูประบบสุขภาพ ซึ่งจัดขึ้นใน พ.ศ. 2543 จะเน้นการจัดเวทีสัญจรไปยังภูมิภาคต่างๆ ทั้งภาคเหนือตอนบน-ล่าง ภาคอีสานตอน-ล่าง ภาคใต้ตอนบน-ล่าง แต่ไม่มีเวทีของภาคกลาง

ส่วนงานวิจัยการจัดการระบบสุขภาพที่เก็บข้อมูลในพื้นที่เมืองกรุงเทพและปริมณฑลนั้น หากย้อนกลับไปดูบรรณานิติศาสตร์จากคณะทำงานระยะแรก จะพบว่างานวิจัยส่วนใหญ่อยู่ในสาขาพยาบาลศาสตร์ สาธารณสุขศาสตร์ เช่น *ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมส่งเสริมสุขภาพของพนักงานบริษัท* อยุธยา อลิอันท์ ซี.พี. *ประกันชีวิต จำกัด (มหาชน) สำนักงานใหญ่ กรุงเทพมหานคร* (บราลี วัชรการ, 2545) *โครงการเรื่องพฤติกรรมเสี่ยงต่อสุขภาพของวัยรุ่นไทยและการพัฒนาโปรแกรมการป้องกัน* (นวลอนงค์ บุญจรรยาศิลป์, 2546) ซึ่งส่วนใหญ่ยังคงศึกษาการจัดการสุขภาพที่ให้ความสำคัญกับการจัดการสุขภาพบนฐานความรู้ทางการแพทย์เป็นสำคัญ ทำให้งานเหล่านี้ขาดมิติด้านวัฒนธรรมและทำให้เรื่องสุขภาพเป็นสิ่งที่ตัดขาดและแยกส่วนกับบริบททางสังคม

อย่างไรก็ตามแม้จะมีงานที่ตั้งคำถามเรื่องการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการจัดการระบบสุขภาพ แต่ก็ยังคงยึดเอาการมีส่วนร่วมของชุมชนที่มาจากการจัดตั้งของภาครัฐเป็นหน่วยของการศึกษา ซึ่งไม่ใช่เนื้อหาของภาคประชาสังคม เช่น *การมีส่วนร่วมของชุมชนต่อโครงการ ประชากรร่วมใจป้องกันและควบคุมโรคไข้เลือดออกเฉลิมพระเกียรติ ในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระชนมายุ 72 พรรษา* (พอชม ฉวีวัฒน์, 2543) ลักษณะเช่นนี้พบในงานที่ใช้ทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์วิเคราะห์การจัดการสุขภาพด้วย ซึ่งงานในกลุ่มนี้มีปริมาณเพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัดภายหลังการเกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ เช่น *บทความเรื่อง สุขภาพไทยในภาวะวิกฤตเศรษฐกิจ* (สุวิทย์ วิบุลย์ผลประเสริฐ, จากวิกฤตเศรษฐกิจสู่ประชาสังคม, 2542) และ *บทความเรื่อง แนวคิดในการปฏิรูประบบบริการสุขภาพไทย* (สงวน นิตยารัมภ์พงศ์, จากวิกฤตเศรษฐกิจสู่ประชาสังคม, 2542) ในบทสรุปของงานทั้งสองชิ้นจะเห็นได้ว่าพยายามเน้นการมีส่วนร่วมของประชาสังคมในการจัดระบบสุขภาพภายหลังวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ แต่ยังคงเน้นการมีส่วนร่วมในการจัดการและเฝ้าระวังบริการด้านสุขภาพที่รัฐเป็นผู้จัดการให้ โดยไม่มีนัยยะของการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์เรื่องสุขภาพให้หลุดพ้นจากกรอบของวิทยาศาสตร์และเศรษฐศาสตร์แต่อย่างใด

นอกจากนั้นยังมีงานที่ศึกษามาตรการด้านสาธารณสุขใหม่ของภาครัฐ เช่น *พฤติกรรมและการพัฒนารูปแบบการสร้างเสริมสุขภาพ กลุ่มผู้ใช้แรงงานก่อสร้างเคลื่อนที่ในเขตก่อสร้างจังหวัด*

สมุทรปราการ ภายใต้นโยบายการจัดหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า (30 บาทรักษาทุกโรค) ระยะที่ 1 (อุดมศักดิ์ มหาวีระวัฒน์และคณะ, 2547)

จากความสนใจเรื่องสุขภาพแบบองค์รวม ทำให้เกิดความสนใจในการดูแลรักษาสุขภาพด้วยวิธีการอื่นที่ไม่ใช่การแพทย์สมัยใหม่หรืออาจเรียกโดยรวมว่าเป็นสุขภาพทางเลือกนั้น เป็นกระแสหนึ่งที่เป็นผลสืบเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทัศนคติว่าด้วยเรื่องสุขภาพ เนื่องจากการแพทย์สมัยใหม่ซึ่งมีค่าใช้จ่ายสูงและยากที่คนส่วนใหญ่ในสังคมจะเข้าถึง อันเป็นสาเหตุหนึ่งของความตื่นตัวในการให้ภาคประชาสังคมเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดระบบสุขภาพ (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, 2548:) จากการสำรวจงานวิจัยเกี่ยวกับสุขภาพพบว่าม้งงานศึกษาจำนวนหนึ่งที่ตั้งประเด็นคำถามเกี่ยวกับเรื่องสุขภาพทางเลือก / สุขภาพองค์รวม / การแพทย์นอกระบบ เช่น พลังจักรวาล ชีวจิต โดยส่วนมากตั้งคำถามกับปัจจัยที่ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนทัศนคติและพฤติกรรมด้านสุขภาพที่ทำให้คนหันมารับการรักษาหรือดูแลสุขภาพด้วยแนวทางดังกล่าว ตัวอย่างเช่น ปัจจัยที่ทำให้คนรักษาโรคด้วยพลังจักรวาล (ปริญญาพร สิ้นหนู, 2541) ในบทสรุปของงานชิ้นนี้จะเห็นได้ว่าไม่ได้นำข้อมูลที่เก็บรวบรวมมาวิเคราะห์วิจารณ์แต่อย่างใด แต่สรุปด้วยทฤษฎีที่ไม่ได้ตั้งอยู่บนฐานข้อมูลที่ทำการศึกษา นอกจากนั้นยังมีงานอย่างเช่น การแพร่กระจายนวัตกรรมทางการแพทย์ทางเลือก ชีวจิต (ธัญญาวรรณ กาญจนอลงกรณ์, 2542) งานทั้งสองชิ้นตั้งคำถามกับการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมด้านสุขภาพ ซึ่งเป็นกระแสของสังคมกรุงเทพที่กำลังขึ้นสูงในช่วงต้นทศวรรษ 2540 ผลการศึกษาได้ข้อสรุปว่า ชีวจิต เป็นที่ยอมรับของคนทั่วไปว่าเป็นการมองสุขภาพแบบองค์รวม คือให้ความสำคัญต่อร่างกายและสภาพจิตใจร่วมกันในการป้องกันและการรักษา มีการผสมผสานในลักษณะพหุลักษณะ ประกอบกับมีการนำผู้เชี่ยวชาญมานำเสนอคือ สาทิส อินทรกำแหง และบุคคลที่มีสถานภาพทางสังคมสูง เช่น ผู้บริหาร นายแพทย์ อาจารย์มหาวิทยาลัย ซึ่งกลุ่มคนเหล่านี้จัดอยู่ในกลุ่มคนชั้นกลางของสังคม ลักษณะดังกล่าวสะท้อนให้เห็นมิติทางชนชั้นที่สอดแทรกอยู่ในกระแสการแพทย์ทางเลือก ข้อสรุปดังกล่าวถูกขยายความให้ชัดเจนและลึกซึ้งขึ้นโดยงานของ นพ.โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ (2542) งานชิ้นนี้ได้วิเคราะห์ว่าปัจจัยที่ทำให้ชีวจิตได้รับความนิยมอย่างมากเนื่องจากแนวทางดังกล่าวตอบสนองของความเป็นอยู่ของชนชั้นกลางในเมือง และให้คุณค่ากับปรากฏการณ์ชีวจิตว่าทำให้เกิดพหุลักษณะทางการแพทย์ คือ การจัดการเรื่องสุขภาพไม่ได้ผูกขาดโดยแพทย์อีกต่อไป แต่ได้เปิดพื้นที่ให้คนทั่วไปได้เข้ามาจัดการกับสุขภาพของตนเองด้วย รวมทั้งก่อให้เกิดการรวมกลุ่มทางสังคมในรูปแบบใหม่คือชุมชนชีวจิต ซึ่งไม่ใช่ชุมชนที่เกิดจากมูลฐานด้านภูมิศาสตร์ตามลักษณะชุมชนแบบเดิม โดยเริ่มจากการจัดตั้งโดยมูลนิธิชีวจิต

ผลลัพธ์ประการหนึ่งที่น่าสนใจว่าด้วยบทวิเคราะห์ชุมชนชีวจิตในพื้นที่เมือง คือ ปรากฏการณ์นี้ได้สอดคล้องไปกับนโยบายการจัดการระบบสุขภาพที่มีการปรับตัวตั้งแต่หลัง พ.ศ. 2535 กล่าวคือได้มีส่วนให้เกิดงานศึกษาที่พยายามจะมองหาและส่งเสริมความเป็นไปได้ของการการรวมกลุ่มของภาคประชาสังคมในกระบวนการสุขภาพ โดยการใช้การแพทย์ทางเลือกเป็นฐานของการรวมกลุ่ม เช่น การ

สร้างเครือข่ายหมอพื้นบ้าน (ยงศักดิ์ ดันดีปิฎก, 2548) โดยมี กองทุนส่งเสริมสุขภาพ (สสส.) และ สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข (สวรส.) เป็นองค์กรสำคัญที่ให้การสนับสนุนงานวิจัยในแนวทางดังกล่าว อย่างไรก็ตามยังมีงานวิจัยว่าด้วยสุขภาพทางเลือกอีกจำนวนหนึ่งที่ไม่ได้เชื่อมโยงการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมเกี่ยวกับสุขภาพเข้ากับประเด็นทางสังคมวัฒนธรรมเลย เช่น *ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ต่อพฤติกรรมการดูแลสุขภาพของผู้รับบริการนวดไทยในศูนย์ส่งเสริมสุขภาพการแพทย์แผนไทย จังหวัดนนทบุรี* (กมลรัตน์ ณ หนองคาย, 2546) *ปัจจัยที่มีผลต่อการบริโภคอาหารชีวิตจิตของประชาชนในกรุงเทพมหานคร* (มนทิรา รัชตะสมบุญ, 2544) *ปัจจัยที่มีผลต่อการตัดสินใจเลือกบริโภคผักปลอดสารพิษของแม่บ้านในกรุงเทพมหานคร* (สลักจิต ศิรินันท์, 2539) *ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการดูแลสุขภาพตนเองโดยใช้ชีวิตจิต* (สุริยาพร สมบุญบุรณะ, 2542)

3.3.3 สุขภาวะกับบทบาทของผู้หญิง งานวิจัยในกลุ่มคุณภาพชีวิตอีกชุดหนึ่งคือเรื่องผู้หญิงกับสุขภาพ งานวิจัยในกลุ่มนี้แยกได้เป็นสองแนวด้วยกัน คือ แนวทางแรกคืองานวิจัยที่ไม่ได้ใช้แนวคิดสตรีศึกษาเป็นแกนหลักในการวิเคราะห์ แต่เน้นการใช้แนวคิดทางเศรษฐศาสตร์มาวิเคราะห์ระบบการจัดการสุขภาพ ซึ่งเป็นแนวทางการวิจัยกระแสหลักที่พบได้โดยทั่วไป เช่น *ผลกระทบการเพิ่มรายได้ของสตรีต่อภาวะสุขภาพและค่าใช้จ่ายอาหารในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล* (ดุชนี สุทธิปริยาศรี, 2536) งานชิ้นนี้อยู่บนสมมติฐานว่าหน้าที่ของสตรีในการดูแลสุขภาพของสมาชิกในครอบครัวเป็นเรื่องตามธรรมชาติ ไม่ได้เกิดจากการหล่อหลอมของสังคมหรือเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจแต่อย่างใด โดยเน้นอธิบายเงื่อนไขทางเศรษฐกิจว่าส่งผลต่อการจัดการสุขภาพอย่างไรบ้าง ผลการวิเคราะห์สนับสนุนงานวิจัยที่มีมาก่อนหน้าที่ว่าการเพิ่มขึ้นหรือลดลงของรายรับสัมพันธ์กับการจัดหาบริการด้านสุขภาพ การที่รายได้ของสตรีเพิ่มขึ้นทำให้การแสวงหาบริการด้านสุขภาพสำหรับสมาชิกในครอบครัวเพิ่มขึ้นด้วย

กลุ่มที่สองคืองานที่ใช้แนวคิดสตรีศึกษาในการวิเคราะห์ งานในกลุ่มนี้มีทั้งสิ้น 6 ชิ้น มีทั้งงานในสาขาสังคมสงเคราะห์ และ สาขาสตรีศึกษา การตั้งคำถามของงานวิจัยในสายสังคมสงเคราะห์ยังตั้งอยู่บนฐานคิดว่าผู้หญิงมีหน้าที่ในการดูแลสุขภาพของสมาชิกในครอบครัวทั้งในฐานะ ลูก แม่ และ ภรรยา เช่น *บทบาทของผู้หญิงในการดูแลสุขภาพของตนเอง ครอบครัว และชุมชน ศึกษาเฉพาะกรณีชุมชนซอยพิพัฒน์ 2 เขตบางรัก* (อัฐพร ศรีฟ้า, 2541) โดยมีเป้าหมายของงานวิจัยเพื่อหาแนวทางให้ผู้หญิงสามารถทำหน้าที่ดังกล่าวได้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น งานที่พบมากอีกกลุ่มหนึ่งคือการเตรียมความพร้อมของสตรีโสดที่กำลังก้าวเข้าสู่วัยสูงอายุ งานวิจัยที่ตั้งคำถามลักษณะนี้พบมากในสายสังคมสงเคราะห์และพยาบาลศาสตร์ เช่น *แนวทางการพัฒนาบริการสังคมเพื่อเตรียมการให้กับสตรีโสดก่อนเข้าสู่วัยสูงอายุ ในเขตดินแดง* (ภัทรพร อ่อนไสว, 2544)

ส่วนงานในสายสตรีศึกษา ซึ่งจะมีความแตกต่างในแง่วิธีคิดอย่างชัดเจน กล่าวคือ งานที่ใช้แนวคิดแบบสตรีนิยมจะเน้นการทำทนายทศนะที่ว่า “บทบาทธรรมชาติของผู้หญิง” เช่น งานเรื่อง *การให้ความหมายและคุณค่ากับบทบาทการเยียวยาของผู้หญิง ผ่านการจัดการสุขภาพแบบองค์รวมใน*

แนวทางแบบชีวจิต (สุลินี วรศรีโสทร, 2547) งานชิ้นนี้ได้เชื่อมโยงเอาแนวคิดที่ว่าด้วยการจัดการสุขภาพ เข้ากับสตรีศึกษาได้อย่างน่าสนใจ โดยมองว่าการจัดการสุขภาพแบบองค์รวมกรณีศึกษาชีวจิต นอกจากจะเป็นปรากฏการณ์สำคัญที่ส่งผลต่อการปรับมโนทัศน์ว่าด้วยสุขภาพจากเดิมที่สุขภาพเป็นเรื่องของ แพทย์มาสู่ลักษณะของพหุลักษณะทางการแพทย์ คือ การเปิดพื้นที่ให้คนกลุ่มต่างๆ เข้ามามีบทบาทใน กระบวนการสุขภาพได้มากขึ้นแล้ว ชีวจิตยังมีนัยสำคัญต่อการเพิ่มอำนาจให้กับผู้หญิงในกระบวนการ สุขภาพด้วย เนื่องจากชีวจิตเน้นการป้องกันโรค ด้วยการบริโภคอาหารที่เหมาะสม ซึ่งวิธีการดังกล่าว สอดคล้องกับคุณค่าของผู้หญิงในสังคมไทยที่กลุ่มผู้หญิงที่เป็นกรณีศึกษายังยึดถืออยู่ คุณค่าดังกล่าวคือ แนวคิดที่ว่าผู้หญิงเป็นผู้รับผิดชอบเรื่องสุขภาพของสมาชิกในครอบครัว และหน้าที่ในการจัดเตรียมอาหาร ซึ่งเป็นขั้นตอนสำคัญของชีวจิตก็เป็นหน้าที่ของผู้หญิงตามคุณค่าที่สังคมไทยกำหนดไว้ด้วย

อย่างไรก็ตาม ความเหมือนกันประการหนึ่งของงานวิจัยในเรื่องผู้หญิงกับสุขภาพทั้งในทางสังคม สงเคราะห์ พยาบาลศาสตร์ หรือ สตรีศึกษา คือ การตั้งโจทย์วิจัยที่อยู่บนฐานคิดว่าผู้หญิงต้องดูแล สุขภาพของสมาชิกในครอบครัว แม้งานในสายสตรีศึกษาจะตระหนักว่าการแบ่งงานตามเพศเป็นเรื่อง ของอำนาจในการสร้างวาทกรรมว่าด้วยบทบาทของผู้หญิงก็ตามที่

3.3.4 ชีวิตของคนสลัม งานวิจัยเกี่ยวกับคุณภาพชีวิตนั้น งานวิจัยเกี่ยวกับคนสลัม เป็นงาน กลุ่มใหญ่ที่พบมาก โดยมีผลงานวิจัยของ อคิน รพีพัฒน์และคณะ (2542) เป็นหลักหมายสำคัญ ใน สังเคราะห์ทำความเข้าใจเกี่ยวกับวิถีชีวิต พลวัตของชุมชน ตลอดจนการเคลื่อนไหวของคนสลัม โดยใน พื้นที่กรุงเทพฯ เป็นผลงานสังเคราะห์โดย นลินี ต้นฐวนิตย์และคณะ ข้อค้นพบประการหนึ่งจากงาน สังเคราะห์ดังกล่าวคือ งานวิจัยส่วนใหญ่เป็นงานวิจัยเชิงปริมาณ มีงานวิจัยเชิงคุณภาพที่ศึกษาเพื่อทำ ความเข้าใจชีวิตและวัฒนธรรมของชาวชุมชนแออัดน้อยมาก และได้หยิบยกประเด็นสำคัญเกี่ยวกับ รหัส หมายของชุมชนแออัด ที่ถูกทำให้เข้าใจว่า เป็นพื้นที่สกปรก อันตราย น่ารังเกียจ

อย่างไรก็ตาม ในรอบ 5-6 ปี ที่ผ่านมา สถานการณ์ที่กระทบต่อชาวชุมชน ทั้งบริบททางนโยบาย และการเคลื่อนไหวของชาวชุมชน ก็ส่งผลให้ทิศทางของงานวิจัยมีความรุดหน้าไปเช่นกัน เช่น งานวิจัย เกี่ยวกับองค์กรชุมชน ซึ่งเป็นงานต่อเนื่องของอคิน รพีพัฒน์และคณะ ตลอดจนนโยบายของรัฐบาลที่ กระทบกับชาวชุมชนแออัด ก็มีงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับนโยบายเหล่านั้นด้วย เช่น วิทยานิพนธ์ เรื่องความ พร้อมของชุมชนบ้านเอื้ออาทรต่อการบริหารจัดการให้เป็นชุมชนน่าอยู่ : ศึกษาเฉพาะกรณีโครงการบ้าน เอื้ออาทร รังสิตคลองสาม (กรแก้ว ไกรเพชร, 2547)

งานวิจัยในกลุ่มชุมชนแออัด นอกจากจะเป็นงานวิจัยเพื่อเสนอแนวทางการแก้ไขปัญหาชุมชน แออัด เช่น คุณทลทิพย์ พานิชภักดิ์ และ คณะ (2543) ศึกษาความเป็นไปได้ของการแก้ไขปัญหา (กรชนก สนิทวงศ์, 2545) ลักษณะเด่นของงานวิจัยเกี่ยวกับชุมชนแออัด จะเน้นความสำคัญขององค์กรชุมชน (ภูษงค์ เสนานุช, 2544) เช่น ศักยภาพของชุมชนในการพัฒนาโดยให้น้ำหนักกับการมีส่วนร่วมของชุมชน ในการพัฒนา (มัลลิกา นุณทริก, 2540) ปัญหาอุปสรรคของการมีส่วนร่วมของประชาชน (วรรณิการ์,

2540) ประเด็นย่อยเกี่ยวกับคุณภาพชีวิตก็มีการให้ความสนใจหลากหลาย เช่น ด้านป้องกันและแก้ไข ปัญหายาเสพติด (เอื้อมเดือน ไชยหาญ, 2542) ด้านเยาวชน การมีส่วนร่วมของเยาวชน (นวกรณ์ อังสา ชน, 2544) การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตหลังการรื้อย้ายจากชุมชนใต้สะพาน (สินีนานู วงศ์สวัสดิ์, 2545) ส่วนบทบาทขององค์กรหน่วยงานสนับสนุนก็มีผู้ศึกษา บทบาทของคณะกรรมการคาทอลิก ชนิตา บุญญาศิริรักษ์ (2545)

ข้อสังเกตเกี่ยวกับงานวิจัยเกี่ยวกับคุณภาพชีวิตของชุมชนแออัดที่เห็นได้ชัดคือ งานส่วนใหญ่ไม่ช่วยให้เห็นภาพของชีวิตของคนสลัมที่มีปฏิสัมพันธ์กันในชุมชนและเมือง ไม่ต่างจากข้อสรุปในงานของ อคินและคณะที่เคยสรุปไว้ตั้งแต่ปี 2542 งานที่เสนอวิถีชีวิตของชุมชนอย่างมีพลวัตและมีปฏิสัมพันธ์กับ บริบทของเมืองที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างน่าสนใจคืองานของ ภูริทธิ เกี่ยวกับชุมชนป้อมมหากาฬ

ประการที่สอง งานบางชิ้นมีท่าทีที่สวนทางกันเอง เช่น งานของชนิตามีท่าทีในการยกย่องการพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน แต่ในการเก็บข้อมูลและวิเคราะห์ ก็บียดติดกับภาพตายตัวว่า คนสลัมตกอยู่ใน บ่วงของ “วัฒนธรรมความยากจน” โดยไม่รู้ตัว ซึ่งหากเป็นเช่นนี้ ชุมชนย่อมไม่มีวัฒนธรรมที่เป็นพลัง ของการพัฒนา งานของวรรณิการ์ เน้นเรื่องการมีส่วนร่วม แต่ข้อเสนอแนะที่ได้กลับเป็นว่า หน่วยราชการ ไม่เข้าไปชี้แนะ การมีส่วนร่วมของประชาชนจึงมีน้อย ส่วนงานของกรชนก กล่าวถึงความสำคัญของ องค์กรชุมชน แนวคิดต่างๆ แต่จุดเน้นของการเก็บข้อมูลและข้อสรุปที่ได้เป็นเรื่อง ความขัดแย้งในกลุ่ม แกนนำ ชาวบ้านจึงขาดความไว้วางใจ ข้อมูลที่ผู้วิจัยเก็บได้คงไม่ผิดไปจากข้อเท็จจริง แต่สิ่งที่งานวิจัย ควรจะได้ตั้งคำถามถึงเบื้องหลังของปรากฏการณ์ที่เห็นว่า มีบริบทแวดล้อมเชิงโครงสร้างและ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมอย่างไรบ้าง มิเช่น งานวิจัยก็ทำได้เพียงตอกย้ำอคติและภาพ ประทับตราตายตัว อย่าง “วัฒนธรรมความยากจน” ซึ่งประเด็นนี้ งานวิจัยของนลินี และคณะ ในการ สังเคราะห์องค์ความรู้ด้านวัฒนธรรมก็ได้กล่าวไว้แล้ว ว่า ชุมชนจะมีพลังหรือไม่มีพลังนั้น กรอบแนวคิด และวิธีการวิจัยมีผลอย่างมากต่อข้อสรุปที่ได้

ประการสุดท้าย เกี่ยวกับการวิจัยด้านคุณภาพชีวิตที่สำคัญก็คือ “การเป็นผู้ถูกรู” ทำให้ต้อง ประสบปัญหาถูกไล่ที่อยู่เสมอ แต่ทว่า งานวิจัยที่จะขบคิดกับประเด็นดังกล่าวแทบไม่พบ ทั้งๆที่ ใน งานวิจัยสังเคราะห์องค์ความรู้โดยม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์ ได้ชี้ไว้แล้วเช่นกันว่า ประเด็นทางด้านกฎหมาย เกี่ยวกับชุมชนแออัด เป็นประเด็นสำคัญแต่ยังมีการศึกษาน้อย จนถึงปัจจุบัน ประเด็นดังกล่าวก็ยังมีผู้ ศึกษาน้อย หากเปรียบเทียบกับประเด็น สิทธิชุมชน ในภาคชนบท จะมีการศึกษามากกว่าอย่างเห็นได้ชัด

นอกจากนี้ยังไม่นับรวมอีกว่า งานที่ศึกษาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนแออัด แต่เน้นไปที่ ลักษณะทางกายภาพก็ยังมีอยู่ เช่น คุณภาพชีวิตของประชาชนในชุมชนคลองแสนแสบ กับการ เปลี่ยนแปลงทางกายภาพของคลอง (วิชัย รูปขำดี และคณะ, 2542) หรือ งานของวันชัยและยงยุทธ (2546) เรื่องคุณภาพชีวิตของชุมชนแออัดในเขตจังหวัดทุมธานี โดยเกณฑ์ที่ใช้วัดคุณภาพชีวิตคือเกณฑ์ ความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.)

ดังนั้น คงไม่เกินเลยที่จะกล่าวว่า งานวิจัยเกี่ยวกับคุณภาพชีวิตและพลังของคน سالم ยังไม่ก้าวหน้าไปจากที่อดินและคณะได้สังเคราะห์ไว้ตั้งแต่ปี 2542 เท่าไรนัก

3.3.5 มิติทางวัฒนธรรมกับการยกระดับคุณภาพชีวิต ส่วนสุดท้ายของกลุ่มนี้จะกล่าวถึงงานวิจัย 2 ชิ้น ที่เป็นตัวอย่างที่ดีมากที่สุดที่แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการเข้าใจมิติทางวัฒนธรรมต่อการจัดการ “ความตึงเครียด” ในสังคมร่วมสมัย ชิ้นแรก คืองานวิจัยของ สมพงษ์ จิตระดับ เรื่อง *วัฒนธรรมเด็กเร่ร่อนในท้องถนน* (สมพงษ์ จิตระดับ, 2540) งานชิ้นนี้วิเคราะห์ระบบการจัดการที่ผ่านมารัฐที่เน้นการควบคุม จึงทำให้ไม่ประสบความสำเร็จที่จะดึงเด็กให้ออกจากท้องถนน เพราะวัฒนธรรมในสถานควบคุมขัดแย้งอย่างสิ้นเชิงกับวัฒนธรรมที่เป็นอิสระของเด็กบนท้องถนน ทำให้เด็กเลือกที่จะเผชิญชีวิตอยู่บนท้องถนนมากกว่า จากความเข้าใจนี้ จึงมีข้อเสนอให้ใช้ระบบบ้านเปิดเพื่อค่อยๆ ให้เด็กได้ปรับตัว และเป็นเลือกด้วยความสมัครใจว่าจะเข้าหรือออกจากบ้าน เมื่อไรก็ได้ ด้วยระบบบ้านเปิด 24 ชั่วโมงกลับได้ผลดีกว่า การกักขังเด็ก และนำไปสู่การฟื้นฟูสภาพจิตใจของเด็ก และพัฒนาศักยภาพของพวกเขาได้มากกว่า

งานอีกชิ้นหนึ่ง คือ วิทยานิพนธ์สาขาสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ ของ ปารีชาติ จันทร์จรัส เรื่อง *พฤติกรรมเสี่ยงต่อการติดเชื้อโรคเอดส์ของกลุ่มแรงงานหญิง ในบริบททางสังคมและวัฒนธรรม : ศึกษาเฉพาะกรณีนิคมอุตสาหกรรม* (2541) แสดงให้เห็นถึงแบบแผนความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมเสี่ยงต่อการติดเชื้อ พบว่า โดยทั่วไปเพศหญิงยึดถือความเชื่อแบบเดิมที่เป็นมาตรฐานเชิงชอนกล่าวคือเป็นเรื่องปกติสำหรับผู้ชายที่จะแสดงพฤติกรรมทางเพศได้ แต่ผู้หญิงต้องเข้มงวด ส่วนการที่ผู้หญิงเปลี่ยนพฤติกรรมไม่ใช่เพราะอิทธิพลของกระแสตะวันตกเท่านั้น หากแต่เพราะมาจากพื้นฐานความสัมพันธ์ภายในครอบครัวที่ไม่มั่นคง อีกทั้งกลไกการควบคุมทางสังคมก็ไม่ได้ผล เพราะแรงงานอยู่ห่างไกลจากครอบครัว ส่วนความสัมพันธ์กับเพื่อนในโรงงานก็มีลักษณะหลวม ๆ จึงขาดพลังในการควบคุมทางสังคม ทำให้การมีเพศสัมพันธ์นอกสมรสเกิดขึ้นได้ง่าย

3.4 มิติทางเศรษฐกิจของวัฒนธรรม

งานกลุ่มสุดท้าย เป็นเรื่องของชีวิตทางวัฒนธรรมที่มีมิติทางด้านเศรษฐกิจ การแลกเปลี่ยน การหารายได้ ซึ่งก็เป็นกลุ่มที่มีงานวิจัยไม่น้อย แม้จะเชื่อมโยงซ้อนกับเนื้อหาในกลุ่มอื่นบ้าง แต่ก็มีจุดเน้นที่แตกต่างจากงานในกลุ่มที่กล่าวมาแล้ว กล่าวคือ จะเน้นว่าบริบทของการพัฒนาทำให้วิถีทางเศรษฐกิจของผู้คนเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร หรือทำให้ชีวิตวัฒนธรรมถูกนำเข้าสู่การแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจอย่างไร

3.4.1 **ผู้หญิงกับเศรษฐกิจ** การศึกษาเกี่ยวกับบทบาทของผู้หญิงในเชิงเศรษฐกิจ เป็นงานที่พบมาก เพราะในบริบทของการพัฒนาที่เปลี่ยนแปลงไป นอกเหนือจากการเป็นแม่ค้า ซึ่งเป็นบทบาทที่ผู้หญิงทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการแลกเปลี่ยนสินค้าเกษตรมาแต่ดั้งเดิม การเข้าสู่ตลาดแรงงานของผู้หญิงก็เป็นความเปลี่ยนแปลงของชีวิตวัฒนธรรมที่เห็นได้ชัดเจน

งานกลุ่มแรกได้แก่ การศึกษาแม่ค้าหาบเร่ ที่พยายามจะอธิบายการดำรงอยู่ของแม่ค้าหาบเร่ ในแง่มุมของบทบาทและความสัมพันธ์ที่มีต่อระบบเศรษฐกิจของภาคอื่นๆ ความสนใจในแม่ค้า (โดยเฉพาะแม่ค้าที่เป็นผู้หญิงไม่รวมพ่อค้า) มักมาจากฐานคิดที่เห็นว่าผู้หญิงในสังคมไทยมีบทบาททางเศรษฐกิจสูงอยู่แล้ว (โดยเฉพาะการค้า) และการเลือกประกอบอาชีพแม่ค้าไม่ได้สะท้อนถึงภาวะจำใจต้องประกอบอาชีพค้าขายขนาดเล็ก จึงไม่ได้ให้ความสำคัญกับประเด็นเรื่อง ค่าจ้าง สวัสดิการ และการแก้ไขกฎหมายเพื่อให้มีสิทธิและได้รับการคุ้มครองตามแบบแรงงานในระบบอย่าง que พบในงานกลุ่มแรก แต่จะเน้นการศึกษาสภาพชีวิตและวงจรชีวิตของผู้หญิงที่ประกอบ อาชีพอิสระ เช่น แม่ค้าบทบาททางเศรษฐกิจและครอบครัวในบริบทการค้า (นวรรตน์ นพหิรัญ, 2540) จุดเน้นของการศึกษาก็คือ ในขณะที่ผู้หญิงต้องรับบทบาททางด้านเศรษฐกิจในฐานะแม่ค้าแล้ว ผู้หญิงจะแสดงบทบาทในครอบครัวตามที่ถูกคาดหวังอย่างไร

ส่วนงานของ ปณิธิ สุขสมบุรณ์ (2545) เน้นไปที่เครือข่ายทางสังคมของแม่ค้าหาบเร่ในชุมชนนางเลิ้งว่า ชีวิตที่ไม่แน่นอนของแม่ค้า เครือข่ายทางสังคม จากคนที่อยู่ในชุมชนเดียวกัน คนที่มาจากภูมิภาคเดียวกัน มีความช่วยเหลือกันอย่างไร ซึ่งก็คือการใช้มโนทัศน์ทุนทางสังคมมาอธิบายนั่นเอง อย่างไรก็ตาม ฐานคิดของงานทั้งสองวิจัยค่อนข้างใกล้เคียงกัน คือ หรือศึกษาปัจจัยการเข้าสู่อาชีพ สภาพปัญหา ของแม่ค้า หาบเร่ และ มักจะได้คำตอบในลักษณะร่วมกันว่า อาชีพนี้เป็นอาชีพสำหรับคนที่มีการศึกษาต่ำ มีทางเลือกน้อย คล้ายกับต้อง จำใจ ประกอบอาชีพ แม่ค้าหาบเร่ แต่งานที่มีความก้าวหน้าในเชิงประเด็นคำถาม และได้ข้อค้นพบในทิศทางใหม่ คือ วิทยานิพนธ์ปริญญาเอกของ นฤมล นิราทร (2548) ที่เปลี่ยนมุมมอง แทนที่จะมองว่าพวกเขาเป็นคนขายขอบ แต่กลับมองว่า พวกเขาเป็นผู้มีศักยภาพในการพัฒนา บางรายมีศักยภาพในการขยายการประกอบการ จนเป็นผู้ประกอบการได้ และหลายรายมีความต้องการจะประกอบอาชีพนี้ไปตลอด

นอกเหนือจากแม่ค้า บทบาททางด้านเศรษฐกิจของผู้หญิงที่ถูกให้ความสนใจเป็นพิเศษ คือ ผู้หญิงที่ประกอบอาชีพในเศรษฐกิจนอกระบบ เช่น ผู้หญิงที่รับงานกลับไปทำที่บ้าน ผู้ที่ประกอบอาชีพอิสระและกิจการส่วนตัวขนาดเล็ก โดยมองว่าผู้หญิงเป็นแรงงานส่วนใหญ่ในเศรษฐกิจนอกระบบ ซึ่งมีส่วนสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจ แต่กลับเป็นแรงงานที่ถูกเอารัดเอาเปรียบ เนื่องจากขาดความคุ้มครองตามกฎหมาย โดยมากจะตั้งคำถามในเรื่องสาเหตุที่ทำให้ผู้หญิงประกอบอาชีพในเศรษฐกิจนอกระบบ ปัญหาที่ผู้หญิงประสบจากการเป็นแรงงานนอกระบบ ความสนใจในการศึกษาผู้หญิงในฐานะแรงงานนอกระบบนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการเข้ามาให้ความช่วยเหลือขององค์กรระหว่างประเทศเช่น องค์กร

แรงงานระหว่างประเทศ (ILO) ในปลายทศวรรษ 2530 และการให้ความสำคัญกับธุรกิจขนาดกลางและเล็กของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 6 (นภัส ศิริสัมพันธ์, น.31-45)

การอธิบายสาเหตุของการที่ผู้หญิงมาเป็นแรงงานนอกระบบแยกออกเป็น 2 แนว เช่น เรื่อง *การศึกษาการทำงานนอกระบบของสตรีในกรุงเทพมหานคร* (สุภาพร อรุณรักษ์สมบัติ, 2541) และ *การปรับตัวของสตรีชนบทต่อวิถีชีวิตในกรุงเทพมหานคร* (พัฒนา บุญอ่ำ, 2537) อธิบายสาเหตุที่ทำให้ผู้หญิงประกอบอาชีพในเศรษฐกิจนอกระบบว่ามีเหตุผลหลักมาจากการขาดคุณสมบัติส่วนตัวของผู้หญิงเอง คือระดับการศึกษาต่ำทำให้ไม่สามารถเข้าไปทำงานในระบบได้ หรือทำงานได้ก็ถูกกดค่าแรง โดยอธิบายเชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์ของการพัฒนาอุตสาหกรรมเริ่มจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 ทำให้ข้อสรุปที่ได้ไม่เห็นความแตกต่างในเรื่องผลกระทบของการพัฒนาที่เกิดขึ้นกับแรงงานระหว่างหญิง-ชาย เนื่องจากไม่ได้ให้ความสำคัญกับมุมมองด้านเพศสถานะในการวิเคราะห์การกลายมาเป็นแรงงานนอกระบบของผู้หญิง ซึ่งงานส่วนใหญ่ยังมีลักษณะตายตัวของผู้หญิงว่าเป็นเพศที่ดูแลแต่กิจการในบ้านมาตลอด แต่ด้วยแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 ผู้หญิงเหล่านี้จึงถูกบีบจากการเปลี่ยนแปลงให้ต้องกลายมาเป็นแรงงานนอกระบบ ซึ่งผู้สังเคราะห์เห็นว่าการลดทอนบทบาทในประวัติศาสตร์ของผู้หญิงมากเกินไปเป็นปรากฏการณ์ที่พบได้บ่อยครั้งทั้งในงานที่มุ่งอธิบายบทบาทของผู้หญิงเช่นในสายสตรีศึกษาเองก็ตาม

นอกจากการศึกษาผู้หญิงในเศรษฐกิจนอกระบบแล้ว ยังมีงานอีกส่วนหนึ่งที่ศึกษาผู้หญิงที่ประกอบอาชีพในระบบ คือ *ชีวิตผู้หญิงกวาดถนน* (ภัทรพร จิโรจวงศ์, 2546) และ *การสร้างตัวตนของแม่บ้านประจำสำนักงาน* (อรอนงค์ แสงแก้ว, 2546) พบว่างานที่ศึกษาผู้หญิงที่เป็นแรงงานในระบบ ตั้งคำถามในประเด็นที่ใกล้เคียงกันคือเรื่องการสร้าง ตัวตน หรือ อัตลักษณ์ ของผู้หญิงที่ประกอบอาชีพในระบบ โดยเชื่อมโยงเข้ากับประเด็นการปะทะกันระหว่างชนชั้น เนื่องจากงานที่ศึกษาผู้หญิงที่ประกอบอาชีพในระบบเลือกกลุ่มศึกษาเป็นผู้ที่มีรายได้น้อยที่ทำงานอยู่ในพื้นที่ที่มีความเป็นเมืองสูง

ลักษณะร่วมที่พบในงานทั้งสองชิ้น คือ การเขียนที่พยายามชี้ให้เห็นว่าแรงงานในระบบที่มีรายได้น้อย จำต้องทำงานในพื้นที่ที่เป็นตัวแทนของความเจริญท่ามกลางผู้ที่มีสถานะทางสังคมสูงกว่า (อย่างถนนและตึกสำนักงาน ซึ่งเป็นพื้นที่ของการวิจัย) ทำให้มีการสร้างโครงเรื่องสำหรับงานวิจัยในลักษณะ (คนกวาดถนน / แม่บ้าน) = (ชนบทและความเป็นนางเอก/ดาวพระศุกร์) และ (คนเมือง / กรุงเทพฯ / สำนักงาน) = (นางร้าย) มากจนเกินไป ซึ่งการติดอยู่กับสมมติฐานที่เป็นลักษณะตายตัวเช่นนี้ทำให้การวิจัยเลือกหน่วยที่ใช้ในการวิเคราะห์ไม่น่าสนใจ และทำให้ไม่เห็นการปรับตัว / เปลี่ยนแปลงทั้งผู้ที่ถูกศึกษาและสังคมที่แวดล้อมเท่าที่ควร

สิ่งที่พบอีกประการหนึ่งในงานกลุ่มนี้ คือ ความพยายามจะขึ้นต้นด้วยประเด็นความแตกต่างทางเพศสภาพที่นำมาสู่ปัญหาที่ซับซ้อนและมองไม่เห็นด้วยตาเปล่าของกลุ่มผู้ถูกศึกษา แต่ในการวิจัยและเก็บข้อมูลไม่สามารถนำแนวคิด ทฤษฎีในลักษณะสตรีนิยมมาใช้ในการวิจัยได้อย่างตลอดรอดฝั่งทำให้ผลสรุปของงานไม่ได้นำเสนอประเด็นเรื่องเพศสภาพเท่าที่ควร

จากงานผู้หญิงกับการประกอบอาชีพทั้งหมดข้างต้น ลักษณะร่วมทั้งหมดที่เห็นได้ โดยเฉพาะงานกลุ่มสตรีศึกษา คือ **มักเลือกกรณีครอบครัวแบบ แม่คนเดียว** คือ ครอบครัวที่ผู้หญิงเป็นหัวหน้าครอบครัว เนื่องจากไม่ได้อยู่กับสามีหรือไม่มีสามีและต้องเป็นเสาหลักในการหารายได้เลี้ยงครอบครัวขึ้นมาเป็นกรณีศึกษา ทำให้ประเด็นศึกษาในสาขาสตรีศึกษาส่วนใหญ่ไม่ค่อยเห็นมิติความสัมพันธ์ทางอำนาจของผู้หญิงและชายในครอบครัว นอกจากนั้นหากมองในมิติชนชั้นของกลุ่มคนที่ถูกศึกษา ส่วนมากจะเป็นเรื่องของชนชั้นแรงงานที่มีรายได้น้อยหรือแรงงานที่มีรายได้ปานกลางค่อนข้างต่ำ ดังนั้นเราจึงไม่พบบทบาทของผู้หญิงหรือปัญหาของผู้หญิงในระบบเศรษฐกิจแบบใหม่อย่างสาวออฟฟิศ (OL) ซึ่งน่าจะเป็นลักษณะเด่นของกรุงเทพฯ

ในขณะที่งานจากสายสตรีศึกษาจะเน้นมิติเรื่องเพศที่นำมาสู่การเป็นแรงงานนอกระบบ โดยมุ่งอธิบายสาเหตุว่าเป็นเรื่องของค่านิยมและวัฒนธรรมทางสังคมที่เน้นความสำคัญของเพศชาย การแบ่งงานกันทำระหว่างเพศที่ทำให้ผู้หญิงกลายเป็นเพศที่ต้องดูแลเรื่องราวภายในบ้าน ทั้งเด็ก สตรีและคนชรา จนกลายเป็นข้อจำกัดในการเลือกอาชีพ คือ ต้องมองหาอาชีพที่สามารถทำไปได้พร้อมกันกับการดูแลบ้านเข้าทำนองมือไกวดาบแกว่ง ซึ่งหนึ่งในทางเลือกนั้นก็คือการเป็นแรงงานนอกระบบ (เลื้อเอ็นดู เริงประเสริฐวิทย์, 2547) อย่างไรก็ตามงานในกลุ่มนี้มักเลือกกรณีศึกษาที่เป็นครอบครัวแบบ แม่คนเดียว ทำให้ยังไม่มีคำถามกับเรื่องการปรับตัวของสัมพันธภาพภายในครอบครัวระหว่างผู้ชายและผู้หญิงภายในบริบทใหม่เท่าใดนัก แต่ก็มีส่วนที่ศึกษาเรื่องการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายภายในครอบครัวชนชั้นกลางสมัยใหม่อยู่บ้าง ที่น่าสนใจเช่น งานของ เสนาะ เจริญพร เรื่อง *ผู้หญิงกับวรรณกรรม* (2548) ที่เลือกศึกษาบทบาทของผู้หญิงในสังคมเมืองที่สะท้อนอยู่ในวรรณกรรมร่วมสมัย ซึ่งได้ข้อสรุปในภาพรวมว่า ผู้หญิงยังคงถูกคาดหวังให้ทำหน้าที่ ในบ้าน ให้สมบูรณ์ไปพร้อมกับการแสดงบทบาททางเศรษฐกิจ นอกบ้าน

3.4.2 วัฒนธรรมของแรงงานไทย งานวิจัยเกี่ยวกับวัฒนธรรมในทางเศรษฐกิจ อีกกลุ่มหนึ่งแต่มีงานวิจัยไม่มากก็คือ ศึกษา วัฒนธรรมของแรงงานไทย แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า งานวิจัยเกี่ยวกับชีวิตของแรงงานทั่วไปนั้นพบไม่มาก ส่วนใหญ่จะเป็นแรงงานหญิงดังที่ได้กล่าวแล้ว และในงานชิ้นนี้ก็จะไม่รวมงานวัฒนธรรมในเชิงวัฒนธรรมของคนชายขอบ เพราะมีงานสังเคราะห์โดยตรงอยู่แล้ว ในที่นี้จะเลือกกล่าวเฉพาะเพียงสองชิ้นคือ วัฒนธรรมแรงงานไทย (รัศมี เจริญทรัพย์, 2538) และ วิถีชีวิตแรงงานนอกระบบแบบเหมาช่วงในกรุงเทพมหานคร (รัศมี เจริญทรัพย์, 2540) โดยเฉพาะงานชิ้นแรกที่มีการเก็บข้อมูลเชิงลึกได้ดี ให้ภาพของวัฒนธรรมของแรงงานไทย ที่เป็นการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมดั้งเดิมเน้นคุณค่าของครอบครัว ระบบอุปถัมภ์ ย่อมรับความสัมพันธ์ที่มีการจัดช่วงชั้นสูงต่ำ ผู้ชายมีบทบาทอำนาจเหนือผู้หญิง ขณะเดียวกัน ในความสัมพันธ์ดังกล่าว ก็เจ็บปวโดยการแลกเปลี่ยนแบบตลาดมากยิ่งขึ้น ไม่ว่าจะเป็น การจูงใจที่ต้องใช้เงิน เพิ่มค่าโอที เพื่อลดความเข้มแข็งของสหภาพ ชีวิตของแรงงานหญิงในบริบทของเมืองและบริโภคนิยม ที่ทำให้ต้องตกเป็นเหยื่อ รวมถึงการขายบริการทางเพศแอบแฝงชั่วคราว

ส่วนงานวิจัยเกี่ยวกับแรงงานนอกระบบ นอกจากจะกล่าวคล้ายกับแรงงานในระบบแล้ว จะเน้นไปในทางสวัสดิการสังคม เนื่องจากเป็นกลุ่มที่ยังอยู่นอกการคุ้มครองของกฎหมายแรงงาน

3.4.3 วัฒนธรรมที่กลายเป็นสินค้า การวิจัยอีกกลุ่มหนึ่งที่แม้จะมีไม่มากในพื้นที่กรุงเทพฯ แต่สะท้อนพลวัตของวัฒนธรรมในเชิงเศรษฐกิจได้เป็นอย่างดี นั่นคือ ความพยายามที่จะจัดการทรัพยากรทางด้านวัฒนธรรม ไม่ว่าจะเห็นย่านเก่า พื้นที่ริมสวน ริมน้ำ ซึ่งนับวันกลายเป็นสิ่งที่สามารถสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจได้ งานวิจัยกลุ่มนี้ เช่น การพัฒนาแหล่งวัฒนธรรมย่านกุฎีจีนให้เป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งรายได้ (กิตติพร ใจบุญ และคณะ 2544) อีกชิ้นหนึ่ง เป็นงานวิจัยที่แนวคำถามเดียวกัน ต่างกันแต่เพียงพื้นที่ เป็นย่านวัดระฆังโฆสิตาราม (ศิริกุล สันติชาติ และคณะ 2545) งานทั้งสองต่างได้ข้อเสนอที่เป็นแนวทางเพื่อการพัฒนาแหล่งวัฒนธรรม แต่ไม่ชัดเจนนักว่า ข้อเสนอที่ได้จะแปรไปสู่การปฏิบัติได้อย่างไร ดูเหมือนการวิจัยจะเผชิญกับปัญหาเก่าๆ นั่นคือ การวิจัยแยกขาดจากประชาชนผู้อยู่ในพื้นที่ หรือ เป็นเพียงผู้ให้ข้อมูลเท่านั้น

ส่วนงานอีกสามชิ้นเป็นการจัดการทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยวเช่นกัน โดยลักษณะพื้นที่ที่มีทุนที่เอื้อต่อการสร้างมูลค่าก็คือ พื้นที่ริมน้ำพื้นที่สวน ได้แก่ การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ กรณีศึกษาตลาดน้ำตลิ่งชัน (พรพรรณ , 2548) และแนวทางการพัฒนาสิ่งแวดล้อมแหล่งท่องเที่ยวและส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชน งานทั้งสองชิ้นมีลักษณะคล้ายคลึงกัน คือ มองเห็นศักยภาพของพื้นที่ที่สามารถพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเพื่อเสริมรายได้ได้

หากแต่การคาดการณ์ หรือศึกษาทเรียนจากพื้นที่หลายแหล่งที่ได้กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวแล้ว กระทบกับชีวิตของผู้คนอย่างไร ดังที่มีงานวิจัยจำนวนมากในพื้นที่ภาคเหนือ หรือ แม้แต่ในพื้นที่กรุงเทพฯ ก็มีงานวิจัยเช่นกัน ว่าเมื่อย่านบางลำพู เปลี่ยนเป็นแหล่งท่องเที่ยว บ้านเรือนเก่าย้ายออกไป ผู้มาอยู่ใหม่ลงทุนดัดแปลงเป็นเกสต์เฮาส์ ก็ทำให้เกิดผลกระทบจากการพัฒนา จากการเป็นแหล่งท่องเที่ยวไม่น้อย แต่งานวิจัยเหล่านี้ มีค้อยได้แสดงความเท่าทันต่อสิ่งที่อาจจะเกิดขึ้นตามมาโดยไม่ตั้งใจเหล่านี้

งานที่มีความล้าหน้าในเชิงประเด็นวิจัย คือ งานวิจัยของ ยงยุทธ เกี่ยวกับการใช้พื้นที่ของวัด (กล่าวแล้วในหัวข้อ 3.1.6) ว่าคนแต่ละกลุ่มมีการให้ความหมายต่อการใช้พื้นที่ต่างกัน งานชิ้นนี้ได้กล่าวถึงประเด็นสำคัญที่พื้นที่ทางวัฒนธรรมถูกแปรให้เป็นสินค้า ไม่ว่าจะเป็นลานวัดถูกแปรเป็นที่จอดรถ การเปิดโบสถ์ให้นักท่องเที่ยวตะวันตกเข้ามาเยี่ยมชม ซึ่งก็จะขัดแย้งกับคนที่คิดว่าควรสงวนพื้นที่ของวัดเพื่อกิจกรรมทางด้านศาสนามากกว่าทางโลกย์

3.4.4 ร่างกายที่กลายเป็นสินค้า งานศึกษากลุ่มนี้แม้จะมีไม่มากอีกเช่นกัน แต่ก็สะท้อนความเป็นไปของชีวิตวัฒนธรรม จากกระบวนการพัฒนาพัฒนาที่ทำให้ร่างกายคนถูกทำให้เป็นสินค้า งานที่พบมากก็คือ ร่างกายผู้หญิงที่ทำให้กลายเป็นวัตถุทางเพศ งานศึกษาหญิงที่ประกอบอาชีพที่ไม่พึงปรารถนา (เป็นฐานคิดของงานวิจัยเอง) ตามแนวสวัสดิการสังคม โดยมากจะตั้งคำถามกับสาเหตุที่ทำให้ผู้หญิงประกอบอาชีพนั้นๆ เช่น การศึกษาสาเหตุที่ทำให้หญิงเข้ามาสู่การขายบริการ : ศึกษาเฉพาะกรณีหญิง

ขายบริการบริเวณสนามหลวง (ปิยะพงษ์ พันธุ์ธงไชย, 2547) ที่อธิบายสาเหตุของการเข้าสู่การขายบริการว่าเพราะมีรายได้ดีและเคยมีประสบการณ์ทางเพศมาก่อนเข้าสู่อาชีพขายบริการ...ความสัมพันธ์ในครอบครัว...ส่วนใหญ่คิดว่าพ่อแม่ไม่เคยเข้าใจ...ไม่มีใครดูแลเอาใจใส่ และไม่เห็นความสำคัญของตนเอง.

อย่างไรก็ตาม งานที่น่าสนใจมากกว่า คือ งานที่ทำความเข้าใจชีวิตของผู้ที่เผชิญหน้ากับกระบวนการที่ร่างกายถูกทำให้เป็นสินค้า ได้แก่ หมอนวดแผนโบราณ (เอมอร ทองเจี้ยว, 2539) ซึ่งศึกษาถึงกระบวนการปรับตัวการให้ความหมายของหญิงที่เข้าสู่อาชีพหมอนวด ตามแนวที่ศุภิสมา นฤมล ได้บุกเบิกไว้อย่างน่าสนใจตั้งแต่ปี 2530

งานศึกษากระบวนการที่ผู้หญิงต้องกลายเป็นสินค้าในรูปแบบอื่นๆ ก็ยังมี เช่น การดำเนินชีวิตของนักร้องหญิงประจำคาเฟ่ (सानิต ศิริวิศิษฐ์กุล, 2537) ซึ่งเป็นงานที่เก็บข้อมูลเชิงลึกได้ดี ให้ภาพของชีวิตนักร้องคาเฟ่ที่ไม่เพียงแต่ขายเสียงเพลงเท่านั้น แต่ขายบริการทางเพศแอบแฝงด้วย งานที่เก็บข้อมูลเชิงลึกได้อย่างน่าสนใจ และถือเป็นการขายบริการทางเพศในรูปแบบใหม่นั้นคือ สาวคาราโอเกะของขวัญฤทัย จ่างจรัส (2543) โดยผู้วิจัยจับประเด็นสำคัญที่ การลดทอนความเป็นมนุษย์และการตอบโต้โดยการสร้างเอกลักษณ์ใหม่ของสาวคาราโอเกะ งานชิ้นนี้อธิบายกระบวนการให้ความหมายของสาวคาราโอเกะที่ซับซ้อน มีทั้งการอ้างบทบาทความเป็นแม่ ความเป็นลูก เพื่อให้เหตุผลกับการเลือกกระทำของตัวเอง มีทั้งการเสแสร้ง มีความสุขอย่างหลอกลวง เพื่อต่อต้านอำนาจทางเพศของผู้ชาย ไปจนถึงการมีอารมณ์ร่วมไปกับงานที่ตัวเองทำ

นอกจากนี้ยังมีงานอีกชิ้นหนึ่ง ที่ใช้มุมมองในแนวที่ร่างกายก็ถูกทำให้เป็นสินค้า แต่ไม่ใช่ในฐานะวัตถุทางเพศ แต่เป็นหญิงชราขอทาน หญิงชรา ความจน คนชายขอบ: ชีวิตริมฟุตบาทของหญิงชราขอทาน (จุฑามณี สมบุญธรรมสุทธิ, 2547) เป็นงานอีกชิ้นหนึ่งที่ศึกษาหญิงที่ประกอบอาชีพไม่พึงปรารถนา เป็นงานที่สามารถอธิบายหัวข้อที่ศึกษาด้วยมุมมองหลากหลายกว่างานผู้หญิงกับการประกอบอาชีพชิ้นอื่น ด้วยการเชื่อมโยงปัจจัยเพศสภาพเข้ากับเรื่องอื่น เช่น อคติเกี่ยวกับวัย แรงงานในระบบทุนนิยม การแปรทุนทางร่างกายเป็นเงิน ที่ทำให้หญิงชราซึ่งเคยมีสถานะเป็นผู้ให้ต้องเข้าสู่อาชีพการขอทาน

จากเนื้อหาและประเด็นของการวิจัยในหัวข้อวัฒนธรรมกับการพัฒนาที่ได้จำแนกออกเป็น 4 กลุ่มข้างต้น อาจกล่าวโดยรวมได้ว่า การศึกษาส่วนใหญ่ให้ความสนใจกับการเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากกระบวนการเป็นเมือง ว่าส่งผลต่อวัฒนธรรมอย่างไร และผลจากกระบวนการดังกล่าวคนกลุ่มต่างๆ มีปฏิกิริยาโต้ตอบกับกระบวนการเปลี่ยนแปลงนั้นอย่างไร ตั้งแต่คนที่ถูกมองว่า เป็นคนชั้นล่าง คนชายขอบ ผู้หญิง คนที่ที่เคยมีวิถีในภาคการเกษตรแต่วิถีแบบเมืองและอุตสาหกรรมเข้าไปรูล้ำ ไปจนถึงชนชั้นกลาง ชาวเมืองทั่วไป ความน่าสนใจที่จากงานวิจัยระยะหลัง ก็คือ สนใจกระบวนการให้ความหมายของผู้คนกลุ่มต่างๆ ต่อความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น แน่นนอนเนื้อหาและประเด็นวิจัยข้างต้น

ย่อมแยกไม่ออกจากแนวคิดและทฤษฎีที่จะช่วยเพิ่มเติมมุมมองในการวิเคราะห์ดังจะได้กล่าวในลำดับต่อไป

บทที่ 4

การสังเคราะห์เชิงแนวคิดและทฤษฎี

เนื่องจากงานวิจัยในหัวข้อวัฒนธรรมกับการพัฒนา เป็นหัวข้อที่มีขอบเขตกว้างขวางมาก แม้คณะผู้วิจัยจะพยายามจำกัดขอบเขตของงานวิจัยที่เลือกมาสังเคราะห์ดังที่ได้กล่าวแล้วในตอนที่ 3 ก็ตาม แต่ก็ยังมีความหลากหลายอยู่มาก โดยเฉพาะมาจากหลายสาขาวิชา ได้แก่ สาขาสังคมวิทยา มานุษยวิทยา สังคมสงเคราะห์ศาสตร์ สถาปัตยกรรมศาสตร์ การผังเมือง สาธารณสุขศาสตร์ สตรีศึกษา ประวัติศาสตร์ ฯลฯ ซึ่งแต่ละสาขาวิชาต่างก็มีแนวทฤษฎีเฉพาะของสาขานั้น ๆ ทำให้แนวคิดทฤษฎีหลากหลายตามไปด้วย

ดังนั้นการสังเคราะห์ในส่วนนี้ จึงไม่ขอล่าวถึงแนวคิดและทฤษฎีต่างๆ ทั้งหมดที่ใช้ในการวิจัย เพราะจะมีความหลากหลายเกินไป และไม่สามารถมองเห็นทิศทางของงานวิจัยได้ แต่จะยกระดับแนวคิดต่างๆ ไปสู่ระดับนามธรรมที่สูงขึ้น บางแนวคิดแม้จะแตกต่างกันบ้างในรายละเอียด หากแต่ในเชิงทิศทางแล้ว อยู่ในแนววิเคราะห์เดียวกัน ก็จะกล่าวในแนวเดียวกัน โดยการจัดจำแนกแนวคิดทฤษฎีในที่นี้จะพิจารณาตามแนวการวิเคราะห์ การเชื่อมโยงหาสหสัมพันธ์ที่ปรากฏอยู่ในงานวิจัย ตามแนวทฤษฎีทางด้านสังคมวิทยา ได้ผลเป็น 3 แนวทฤษฎี ดังนี้ (1) แนวบริบทและโครงสร้างกำกับ (2) แนวโลกทัศน์และชีวิตประจำวัน (3) แนวปฏิบัติการเผชิญหน้าและตอบโต้

4.1 แนวบริบทและโครงสร้างกำกับ

ทฤษฎีที่ใช้ในงานวิจัยกลุ่มนี้ หมายถึง งานวิจัยที่ให้น้ำหนักกับกระบวนการเปลี่ยนแปลงอันเนื่องจากการพัฒนา และการพัฒนานั้นได้ส่งผลให้วัฒนธรรมนั้นต้องปรับเปลี่ยนไปตามการพัฒนา โดยจุดเน้นของงานวิจัยจะให้น้ำหนักกับบริบทของการเปลี่ยนแปลงเป็นปัจจัยนำการเปลี่ยนแปลงทางด้านวัฒนธรรม แต่ก็มีน้ำหนักจุดเน้นที่แตกต่างกัน บ้างให้อิทธิพลของบริบทและโครงสร้างกำหนดค่อนข้างมาก บ้างให้ระดับหนึ่ง แต่มนุษย์ยังมีส่วนในการปรับเปลี่ยน ดัดแปลงบ้าง ในที่นี้จึงขอให้คำว่าแนวบริบทและโครงสร้างกำกับ คือ ไม่ใช่แนวบริบทและโครงสร้างกำหนดที่เดียว และจุดเน้นของการวิจัยจะเน้นที่ โครงสร้างและสถาบันหลัก มากกว่าจะเน้นมิติสำนึก การให้คุณค่าและความหมายของผู้กระทำในกลุ่มนี้ สามารถจำแนกแยกย่อยลงไปได้ดังนี้

4.1.1 แนวกายภาพเป็นตัวกำหนดสุดขีด งานวิจัยได้แก่ งานวิจัยจำนวนมากในสาขาผังเมืองที่มองว่า การพัฒนาได้ดึงดูดคนให้เข้าสู่เมืองมากขึ้น การใช้ประโยชน์ที่ดินเปลี่ยนแปลง ดังนั้นจะใช้วิชาการด้านผังเมืองในการจัดการกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้อย่างไร โดยรากทางความคิดจึงให้น้ำหนักกับลักษณะทางกายภาพที่มีส่วนกำหนดวัฒนธรรมวิถีชีวิตของผู้คน วิชาการด้านผังเมือง จึงเข้า

มามีบทบาทสำคัญต่อนโยบายการกำหนดการใช้ประโยชน์ที่ดินของเมือง ส่วนแนวคิดในรายละเอียดแม้จะมีความแตกต่างกัน หากแต่จุดร่วมของแนวคิดที่มักถูกอ้างอิงเป็นฐานของงานวิจัยหลายชิ้นก็คือ ทฤษฎีเกี่ยวกับการขยายตัวของเมืองที่มีทิศทางตามตัวแบบต่าง ๆ เช่นในงานของวรัญญา แตรวิจิตร แนวคิดเมืองอัดแน่น (compact city) กล่าวคือ จะพิจารณาว่า กระบวนการกลายเป็นเมืองทำให้เมืองมีความหนาแน่น ดังนั้นการพัฒนาเมืองจะทำให้ชีวิตของเมืองมีความคล่องตัวได้อย่างไร การให้ความสำคัญกับการจัดระบบคมนาคมขนส่ง การควบคุมการทำกิจกรรมบนที่ดินแต่ละแห่งให้สอดคล้องกับศักยภาพของพื้นที่ เช่น เขตพาณิชย์กรรม เขตอุตสาหกรรม ส่วนที่เป็นเขตเกษตรกรรมก็ไม่ควรมีโรงงานอุตสาหกรรม เป็นต้น

การวิจัยทางด้านผังเมืองนี้จะมีจุดเน้นที่ลักษณะทางกายภาพของเมืองค่อนข้างมาก โดยมีฐานคิดว่า สามารถวางผังเมืองทางกายภาพให้เหมาะสมเพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีของสังคมเมืองได้ แต่การเน้นมิติทางกายภาพ ทำให้ละเลยมิติที่เป็นปฏิบัติการจริงของผู้คนบนพื้นที่นั้น ๆ ข้อเสนอต่างๆ จึงถูกนำไปใช้ประโยชน์ได้น้อย เช่น วิทยานิพนธ์เรื่อง การพัฒนาโครงข่ายทางจักรยานในเขตพื้นที่เขตสาทร (อัจฉรา 2540) เพื่อศึกษาความเป็นไปได้ของการใช้จักรยานในพื้นที่เขตสาทร และเสนอแนวทางการพัฒนาโครงข่ายทางจักรยาน แม้จะมีวัตถุประสงค์ที่ดี เพื่อเสนอทางเลือกของระบบจราจรที่ประหยัดพลังงาน แต่ปัจจัยที่จะจูงใจให้ผู้คนหันมาใช้จักรยานย่อมต้องเกี่ยวข้องกับมิติทางวัฒนธรรม เกี่ยวข้องกับลักษณะการงานของแต่ละคน ค่านิยมของคนในสังคม ลำพังงานศึกษาเพื่อออกแบบทางกายภาพอย่างเดียว จึงไม่ได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของผู้คนแต่อย่างใด

แน่นอนว่า การวิจัยทางด้านผังเมือง ย่อมมีวัตถุประสงค์และเจตนาที่ดีที่จะใช้มาตรการทางด้านผังเมือง ควบคุมการใช้ประโยชน์ที่ดิน ควบคุมการปลูกสร้าง การทำกิจกรรมต่างๆ เพื่อภูมิทัศน์ที่สวยงามของเมือง และคาดหวังการรายได้จากการดึงดูดนักท่องเที่ยวให้มาเยี่ยมชม บางสำนักเรียกว่า เพื่อจะใช้การออกแบบทางกายภาพสร้างความเป็นชุมชน (community by design)

วิทยานิพนธ์สาขามานุษยวิทยาของ วิมลศรี ลิ้มธนากุล (2537) ที่เสนอว่าระบบเมืองสมัยใหม่ทำให้เกิดการแตกสลายของระบบย่าน ทำให้ชาวเมืองต้องกระจายออกไปตามชานเมืองก็เป็งานกลุ่มที่เน้นอิทธิพลของกายภาพเช่นเดียวกัน

4.1.2 อิทธิพลของเมืองกับการปรับตัว คือการใช้แนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม (cultural ecology) ของ Julian Stewart นักมานุษยวิทยาชาวอเมริกัน หรือแนว urban ecology ในทางสังคมวิทยา ทั้งสองแนวมีความคล้ายคลึงกัน ในแง่ของการให้ความสำคัญกับอิทธิพลของสภาพแวดล้อมที่มีส่วนกำหนดวัฒนธรรม มองว่าวัฒนธรรมเป็นผลของการปรับตัวของมนุษย์ให้เข้ากับสภาพแวดล้อม เมื่อสภาพแวดล้อมมีการเปลี่ยนแปลงจากอิทธิพลภายนอก ก็ทำให้วัฒนธรรมในสังคมเปลี่ยนแปลง หรือตัวอย่างงานวิจัย ที่เป็นตัวแทนได้ชัดเจน เช่น การศึกษาผลกระทบสภาพเศรษฐกิจสังคม อันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงสภาวะแวดล้อมบริเวณเขตอุตสาหกรรมจังหวัดปทุมธานี (ธนพรรณ สุนทร) ที่พบว่า

การเปลี่ยนแปลงทำให้อัตติศาสตร์กรเปลี่ยนอาชีพใหม่เป็นข้าราชการจ้างส่งคนงาน ค่าขายบริเวณโรงงาน ลูกหลานมีการศึกษาสูงขึ้น ส่วนผลด้านลบคือ เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อม น้ำเน่าเสีย ขยะเพิ่มมาก ปัญหาชุมชนแออัดและปัญหาสังคมอื่นๆ ทั้งยาเสพติด วัยรุ่นมั่วสุม อย่างไรก็ตาม การมีสถานะทางเศรษฐกิจที่ดีขึ้น งานวิจัยของธนพรรณ พบว่า หากเปรียบเทียบแล้วหัวหน้าครัวเรือน มีความพึงพอใจในการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

การศึกษาผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม – เศรษฐกิจที่มีอิทธิพลต่ออาชีพประมง กรณีศึกษาชุมชนคลองด่าน ของ ร.ต.อ.มนตรี คงเจริญ (2536) หรือการศึกษาการเปลี่ยนแปลงของย่านต่างๆ อันเนื่องจากการพัฒนาเมือง เช่น ปัจจัยการเปลี่ยนแปลงของชุมชนริมน้ำในคลองบางกอกน้อย ของ เต็มศักดิ์ ภาณุวรรณ (2543) ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงการตั้งถิ่นฐานย่านบางลำภู ของ ชัญญู ชีวภรณ์วิวัฒน์ (2544)

โจทย์ของงานวิจัยอีกชุดหนึ่งที่พบมากในกระแสก็คือ ศึกษาความเปลี่ยนแปลงของชุมชนเกษตรกรรมที่กำลังเข้าสู่กระบวนการกลายเป็นเมือง กลายเป็นอุตสาหกรรม ว่า ชาวบ้านมีการปรับตัวอย่างไร เช่น จากชุมชนริมน้ำ แต่เมื่อการคมนาคมทางรถยนต์แผ่ขยายความสำคัญของวิถีชุมชนริมคลองก็ลดความสำคัญลง ชาวบ้านก็ต้องมีการปรับตัว หรือ เมื่อพื้นที่ที่เป็นสวนดั้งเดิมเปลี่ยนเป็นบ้านจัดสรร การประกอบอาชีพของชาวสวนก็เปลี่ยนไป เป็นต้น

การปรับตัวที่เป็นจุดเน้นของงานกลุ่มนี้ จะเน้น การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตด้านเศรษฐกิจ อาชีพการงาน การปรับเปลี่ยนบทบาทของสถาบันเครือญาติที่มีการยึดโยงอ่อนแอลงอย่างไร ตลอดจนการปรับเปลี่ยนบทบาทของสถาบันครอบครัว เช่น รูปแบบครอบครัวไทยของสังคมสมัยใหม่ (นงลักษณ์ เอมประดิษฐ์, 2539) ผลกระทบต่อครอบครัวจากการทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม (ธวัชชัย อุดมสิทธิพัฒนา, 2539) โดยเฉพาะบทบาทของผู้หญิงในบริบทของการพัฒนา ที่ทั้งต้องรับผิดชอบบทบาทภายในบ้านควบคู่กับการทำงานทางด้านเศรษฐกิจ ก็จัดอยู่ในแนวนี้เช่นกัน

สถาบันทางสังคมอื่นๆ ที่มีการศึกษาวิจัยกันมากก็คือ บทบาทของวัด ในบริบทที่วัดไม่ได้เป็นศูนย์กลางของชุมชน วัดจะดำรงบทบาทอย่างไรต่อชุมชนสังคมรอบข้าง หรือจะยังมีความสามารถในการดึงชุมชนให้เข้าร่วมกิจกรรมได้หรือไม่อย่างไร หรือวัด ก็ต้องปรับเปลี่ยนบทบาทไปในเชิงพานิชย์มากขึ้น การศึกษาในแนวทฤษฎีเช่นนี้ เช่น วัดญวน วัดมหาธาตุ วัดไตรมิตร รวมถึงสถาบันทางศาสนาอย่างโบสถ์พราหมณ์ หรือแม้แต่การวิเคราะห์ลัทธิความเชื่อ ฮวงจุ้ย ก็เป็นการวิเคราะห์ในเชิงบริบทโครงสร้าง (ไม่ใช่เชิงวิคิด) ว่า ผู้ที่เข้าถึงลัทธินี้ได้ต้องเป็นชนชั้นกลางถึงสูง เพราะค่าใช้จ่ายสูง

4.1.3 การปะทะสังสรรค์ของวัฒนธรรม กลุ่มย่อยที่สามของแนวทฤษฎีที่ให้น้ำหนักกับอิทธิพลของบริบทและโครงสร้าง แต่ในน้ำหนักที่อ่อนที่สุดก็คือ แนวที่มองอย่างจำแนกแยกแยะ ไม่ติดกับภาพกว้างเพียงอย่างเดียว ก็สามารถมองเห็นความซับซ้อนในกระบวนการเปลี่ยนแปลงได้ งานกลุ่มนี้ให้ความสำคัญกับการปะทะสังสรรค์ทางด้านวัฒนธรรม เกิดวัฒนธรรมที่มีการผสมผสาน (hybridization)

เช่น การใช้แนวคิด Glocalization ในงานวิจัยของโลวัตรี ณ กลาง กล่าวคือ แทนที่จะพิจารณาว่า ชุมชนเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางตามกระแสโลกทั้งหมด หรือพิจารณาความสัมพันธ์ของชุมชนว่าดำรงอยู่อย่างเหนียวแน่นตามแบบสำนักวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งมีลักษณะเป็นอุดมคติอยู่มาก รวากับว่าชุมชนอยู่โดดเดี่ยวไม่มีความสัมพันธ์กับโลกภายนอก งานของโลวัตรีจึงเลือกพิจารณาว่าในกระบวนการเปลี่ยนแปลงตามกระแสโลกนั้น มิติของท้องถิ่นยังมีความสำคัญอยู่ ทำให้สามารถทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงของชุมชนได้สอดคล้องมากกว่า รวมถึงงานของ พจนีย์ สุทธิรัตน์ พูดถึงการดำรงอยู่ของชุมชนมุสลิมชานเมือง อติศร เสมี่ยม กล่าวถึง แบบแผนชีวิต ชานเมือง (รายละเอียดได้กล่าวไว้แล้วในหัวข้อ 3.1)

4.1.4 การแสวงหาโอกาสจากการพัฒนา งานวิจัยอีกชุดหนึ่งที่ให้น้ำหนักกับบริบทและโครงสร้างเช่นกัน คือพิจารณาว่า เมื่อมีการพัฒนา มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเกิดขึ้น จะใช้ประโยชน์จากสิ่งที่เกิดขึ้นอย่างไร อาจเรียกว่าการปรับตัวก็ได้ แต่มีนัยยะในเชิงบวกมากกว่า แต่ไม่ใช่การตอบได้กับการเปลี่ยนแปลง เพราะไม่ได้มีมิติของความพยายามที่จะค้ำจุนความเปลี่ยนแปลงให้เป็นไปทิศทางที่ผู้กระทำต้องการ งานกลุ่มนี้เช่น การจัดการทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยว (Eco-tour) การอนุรักษ์ทรัพยากรด้านวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยว หรือ แม้แต่งานวิจัยเชิงปฏิบัติเพื่อแหล่งวัฒนธรรมไม่ว่าจะเป็นย่านกุฎีจีน หรือ ย่านวัดระฆังโฆสิตาราม ก็เป็นแนวที่ให้น้ำหนักกับบริบทโครงสร้าง แล้วคนต้องแสวงหาโอกาส จากบริบท จากทรัพยากรรอบตัว มากกว่าจะเป็นการตอบโต้กับบริบทของการเปลี่ยนแปลง

ข้อจำกัดร่วมประการหนึ่งของการศึกษาแนวบริบทและโครงสร้างกำกับ ไม่ว่าจะมาจากทฤษฎีกระบวนการทำให้ทันสมัย นิเวศวิทยาวัฒนธรรม หรือวิชาการผังเมือง ก็คือ ให้อิทธิพลของโครงสร้างปัจจัยภายนอก รวมถึงสิ่งแวดล้อมในการเป็นตัวกำหนดการเปลี่ยนแปลงค่อนข้างมาก ทำให้ละเลยมิติด้านการให้ความหมาย การตระหนักรู้ของมนุษย์ที่จะเป็นผู้กระทำการเปลี่ยนแปลง การเลือกสรรและตอบโต้สถานการณ์อย่างตื่นตัว ทำให้มนุษย์เป็นเพียงผลพวงที่ถูกกำหนดจากปัจจัยภายนอกมากเกินไป โดยเฉพาะหากพิจารณาแต่ภาพมหภาค ก็จะไม่เห็นความหลากหลายของการปรับตัวของผู้คนที่เลือกใช้ยุทธวิธีต่างๆ ในการเผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลง จึงได้ภาพที่ไปในทิศทางเดียวกัน คล้ายๆ กัน มากเกินไป

4.2 แนวโลกทัศน์และชีวิตประจำวัน

ในขณะที่แนวคิดแรก เน้นไปที่บริบทและโครงสร้าง แนวที่สองเปลี่ยนจุดเน้นมาที่วิถีคิดของคน พยายามที่จะเข้าใจโลกทัศน์ของคนที่มีจุดยืนและที่ทางแตกต่างกันในสังคม แนวทฤษฎีนี้ แม้จะคำนึงถึงบริบทของการพัฒนา แต่ไม่ถือว่า บริบทโครงสร้างมีอิทธิพลกำหนด แต่เน้นว่า การเปลี่ยนแปลงจะมี

ความหมายอย่างไรขึ้นอยู่กับ มนุษย์ที่จะให้คุณค่าและความหมาย ซึ่งส่งผลต่อการเลือกกระทำทางสังคมของมนุษย์ ซึ่งสามารถวิเคราะห์ ย่อยได้ดังนี้

4.2.1 โลกทัศน์ทางสังคม กลุ่มนี้ศึกษาโลกทัศน์ของคนในสังคม ที่จะทำความเข้าใจว่า มนุษย์แต่ละกลุ่มให้คุณค่าและความหมายต่อการเปลี่ยนแปลงของโลกรอบตัวอย่างไร โจทย์คลาสสิกที่ยังคงเป็นคำถามต่อไปก็คือ โลกทัศน์ของคนในสังคมที่มองการจัดความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นแนวราบหรือหรือแนวตั้งเป็นสำคัญ ถ้าเป็นแนวตั้งก็ถือเอาความสัมพันธ์ตามระบบอุปถัมภ์ ถ้าเป็นแนวราบก็เน้นการมีสิทธิเสมอภาคเท่าเทียมกัน ซึ่งได้กล่าวไว้แล้วในประเด็นขอลถกเถียงระหว่าง นิธิ เอียวศรีวงศ์, อคิน รพีพัฒน์ และ เกษียร เตชะพีระ (หัวข้อ 3.1.2) โดยเฉพาะงานที่น่าสนใจมากคือ งานวิจัยของ Pariita ที่มองว่าผู้คนต่างสถานภาพให้ความหมายต่อการจัดความสัมพันธ์ทางสังคมที่แตกต่างกัน งานชิ้นนี้จึงเป็นตัวอย่างที่ดีแสดงให้เห็นว่า ภายใต้บริบทการเปลี่ยนแปลงเดียวกัน แต่มนุษย์ให้คุณค่าและความหมายต่อการเปลี่ยนแปลงนั้นแตกต่างกัน

หรือในงานศึกษาวัฒนธรรมแรงงานไทย รัศมี เจริญ ทรัพย์ก็ได้ศึกษาโลกทัศน์ทางสังคมของแรงงานไทย แม้ในบริบทที่เข้าสู่อุตสาหกรรม แต่หากพิจารณาโลกทัศน์ในการมองสังคม ก็ยังให้คุณค่ากับระบบอุปถัมภ์อยู่มาก แต่เป็นระบบอุปถัมภ์ที่เจือด้วยอำภิสลินจางด้วยเช่นกัน

งานอีกสองชิ้นที่มีความคล้ายคลึงกัน คือ ทำความเข้าใจโลกทัศน์ทางสังคม คืองานวิจัยของสมพงษ์ จิตระดับ เรื่อง *วัฒนธรรมเด็กเร่ร่อนในท้องถิ่น* ที่ทำความเข้าใจการมองโลกของเด็กเร่ร่อนที่เป็นโลกแห่งอิสระ ไร้การควบคุม ซึ่งตรงกันข้ามกับวัฒนธรรมในสถานควบคุมจึงทำให้เด็กไม่เต็มใจที่จะเข้าสถานสงเคราะห์ ส่วนงานของปาริชาติ เกี่ยวกับ พฤติกรรมทางเพศของกลุ่มแรงงานหญิง ก็ทำความเข้าใจโลกทางสังคมของหญิงขายแรงงาน ที่ปราศจากกลไกทางสังคมในการควบคุม ทำให้เกิดเพศสัมพันธ์นอกสมรสเกิดขึ้น

การวิเคราะห์พิธีกรรมและความเชื่อใหม่ของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ที่วิเคราะห์การเลือกสัญลักษณ์และพิธีกรรมต่างๆ ในการบูชา สะท้อนโลกทัศน์ของชนชั้นกลางใหม่อย่างไร ก็จัดอยู่ในกลุ่มนี้เช่นเดียวกัน ส่วนบทความเกี่ยวกับโลกทัศน์ของคนกรุงเทพฯที่แปรเปลี่ยนไปจากการขยายตัวของเมือง โดยพิเชษฐ สหายพันธ์ ก็เป็นการศึกษาโลกทัศน์ต่อพื้นที่และเวลา ที่เปลี่ยนไปจากอดีต โดยใช้มโนทัศน์ dirt และ pollution ของ Mary Douglas นักมานุษยวิทยาชาวอังกฤษ

4.2.2 ตัวตนของผู้กระทำ ในขณะที่แนวการศึกษาในด้านโลกทัศน์ เป็นการมองออกไปข้างนอก การศึกษาในกลุ่มนี้เป็นการมองกลับเข้ามาเพื่อทำความเข้าใจตัวตนของผู้กระทำ หรือการให้ความหมายแก่การกระทำของตัวเอง ทฤษฎีที่นำมาใช้มาในกลุ่มนี้ คือ ทฤษฎีปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ (symbolic interaction) การวิจัยที่ใช้ทฤษฎีนี้ มักมุ่งตอบคำถาม ถึงกระบวนการให้ความหมายของมนุษย์ต่อการตัดสินใจกระทำในเรื่องต่างๆ ว่ามนุษย์ทำไปอย่างตระหนักรู้ ไม่ได้ถูกแรงกดดันจาก

ภายนอกให้กระทำการไปอย่างปราศจากการไตร่ตรอง เช่น แบบแผนและกระบวนการปรับเปลี่ยนเข้าสู่วิถีชีวิตแบบเมืองของผู้ย้ายถิ่นชาวอิสาน :กรณีศึกษาผู้ค้าหาบเร่ในมหานครกรุงเทพ (พงษ์สวัสดิ์และทรงศิริ, 2546) ใช้การวิเคราะห์เชิงจิตวิทยาสังคมและศึกษาในระดับจุลภาค แสดงให้เห็นว่า การตัดสินใจย้ายถิ่นมิได้มีลักษณะ ไปตายเอาดาบหน้า หนีความอดอยากไปสู่เมืองกรุงโดยไม่รู้เหนือรู้ใต้ดังที่เคยสะท้อนจากการศึกษาระดับมหภาคในอดีต แต่ผู้ย้ายถิ่นมีการตัดสินใจอย่างมีเหตุผล มีการลดระดับความเสี่ยงโดยอาศัยเครือข่ายทางสังคม ส่วนงานชิ้นอื่นๆ เช่น การปรับตัวของผู้ย้ายถิ่นภาคเหนือ (สุรัตน์ ชุ่มจิตต์, 2538)

การศึกษาที่ใช้แนวทฤษฎีที่เน้นตัวตนของผู้กระทำนี้ พบมากในการศึกษา กลุ่มคนชายขอบ หรือคนที่ถูกมองว่าเป็นคนเปียงเบน มีงานวิจัยจำนวนมาก ทำความเข้าใจว่า คนเหล่านี้ให้ความหมายต่อการกระทำของตัวเองอย่างไร แต่เนื่องจากงานสังเคราะห์นี้มีได้รวมงานคนชายขอบจึงเลือกเฉพาะคนชายขอบที่เกี่ยวข้องกับบริบทของการพัฒนาเท่านั้น

งานที่น่าสนใจได้แก่ งานที่ทำความเข้าใจชีวิตของผู้ที่เผชิญหน้ากับกระบวนการที่ร่างกายถูกทำให้เป็นสินค้า คือ หมอนวดแผนโบราณ โดยเอมอร ทองเจียว เพื่อศึกษาถึงกระบวนการปรับตัวทำให้ความหมายของหญิงที่เข้าสู่อาชีพหมอนวด ส่วนอีกสองชิ้นที่ใกล้เคียงกันคือ ศึกษาอัตลักษณ์ของสาวคาราโอเกะ โดย ขวัญฤทัย จ่างจรัส และ ชีวิตของนักร้องหญิงประจำคาเฟ่ โดยसानิต ศิริวิศิษฐ์กุล งานชิ้นแรก อธิบายกระบวนการให้ความหมายของสาวคาราโอเกะที่ซับซ้อน มีทั้งการอ้างบทบาทความเป็นแม่ ความเป็นลูก เพื่อให้เหตุผลกับการเลือกกระทำของตัวเอง มีทั้งการเสแสร้ง มีความสุขอย่างหลอกลวง เพื่อต่อต้านอำนาจทางเพศของผู้ชาย ไปจนถึงการมีอารมณ์ร่วมไปกับงานที่ตัวเองทำ ส่วนงานชิ้นหลังให้ภาพของชีวิตนักร้องคาเฟ่ที่ขายบริการทางเพศแอบแฝง

อย่างไรก็ตามงานสามชิ้นข้างต้น เนื่องจากให้ความสำคัญกับการให้ความหมายของผู้กระทำ จึงค่อนข้างมากกว่าผู้กระทำมีความเป็นอิสระอย่างเต็มที่ ในลักษณะแยกขาดจากบริบทโดยสิ้นเชิง งานชิ้นหนึ่งที่ศึกษาตัวตนของผู้กระทำ แต่มีบริบทที่น่าสนใจคือ การสร้างตัวตนของแม่บ้านประจำสำนักงาน โดยอรอนงค์ แสงแก้ว โดยได้เชื่อมโยงประเด็นตัวตนเข้ากับประเด็นการปะทะกันระหว่างชนชั้น เนื่องจากงานที่ศึกษาผู้หญิงที่ประกอบอาชีพในระบบเลือกกลุ่มศึกษาเป็นผู้ที่มีรายได้น้อยที่ทำงานอยู่ในพื้นที่ที่มีความเป็นเมืองสูง

งานที่ดึงดูดเด่นของแนวการศึกษาตนของผู้กระทำได้ดีมากขึ้นหนึ่งคือ งานของ นฤมล นิราทร ในการศึกษาเกี่ยวกับหาบเร่แผงลอย งานชิ้นนี้ได้แสดงให้เห็นว่า บางครั้งปัญหาของการวิจัยอยู่ที่ตัวผู้วิจัยเองที่ยึดติดกับกรอบคิดของตัวเอง ทำให้มักยึดติดว่า แม่ค้าหาบเร่เป็นชายขอบอยู่ตลอดเวลา ครั้นเมื่อเปลี่ยนมุมมองไปทำความเข้าใจวิถีคิดของของแม่ค้า กลับพบว่า ในหลายกรณี พวกเขาไม่ได้มองว่างานของตัวเองเป็นงานของคนชายขอบ ตรงกันข้ามเป็นงานที่พวกเขามีความผูกพันที่จะทำไปอย่างต่อเนื่องพยายามแสวงหาโอกาสและศักยภาพที่จะพัฒนาช่องทางต่างๆ เพื่อให้ได้รายได้ที่สูงขึ้น ความเข้าใจถึง

ทศนะที่พวกเขาให้คุณค่าเชิงบวกต่องานของตัวเอง จึงเป็นการเปิดมิติที่สร้างสรรค์กว่า การยึดติดว่าพวกเขาเป็นคนขายของ ที่เป็นการมองจาก “คนนอก”

งานชิ้นสุดท้าย ในกลุ่มนี้ที่น่าสนใจคือ งานของ วิลาสิณี พนานครทรัพย์ ที่ศึกษาเพราะเหตุใดผู้หญิงจึงยังยอมอยู่ในชีวิตแต่งงานที่มีความรุนแรง ซึ่งพบว่าผู้หญิงให้เหตุผลรองรับการใช้ความรุนแรงของสามีกับตนเอง ด้วยการโทษว่าเป็นความผิดของตนเองที่ทำให้สามีไม่พอใจ จึงมีลัทธิใช้ความรุนแรงกับตนได้ นอกจากนั้นผู้หญิงยังวิตกกังวลว่าลูกจะกลายเป็นเด็กมีปัญญา จึงยังยอมอยู่ในสภาพที่ถูกทำร้าย งานชิ้นนี้มุ่งประเด็นไปที่การสร้างความชอบธรรมให้กับการใช้ความรุนแรง ทำให้สามารถสะท้อนปัญหาความรุนแรงในครอบครัวได้อย่างลึกซึ้ง

4.2.3 แนววิถีชีวิตประจำวัน การศึกษาในแนวที่เน้นการให้ความหมายของผู้กระทำ หรือเป็นการศึกษาระดับย่อยๆ (micro) ที่มีเชิงโครงสร้างและสถาบันอีกแนวที่พบมาก คือ การศึกษาชีวิตประจำวัน การบอกเล่าประสบการณ์ที่มีมนุษย์แต่ละคนเผชิญหน้ากับโลก เขา/เธอ ได้ให้ความหมายต่อสิ่งที่ตัวเองเผชิญอย่างไร การศึกษาแนวนี้ก็ทำความเข้าใจถึงวัฒนธรรมกับการพัฒนาได้ดีเช่นกัน แต่การศึกษาที่พบส่วนใหญ่มักเป็นการศึกษาประสบการณ์ในชีวิตประจำวันของคนขายของมากกว่า การศึกษาแนวนี้ต่างจาก 4.2.2 ตรงนี้เน้นการดำเนินชีวิตประจำวัน เน้นประจำวัน มากกว่าเรื่องโลกทัศน์ที่มีระดับความเป็นนามธรรมสูงกว่า แต่งานที่รวบรวมจัดอยู่ในกลุ่มนี้มีไม่มากนัก เพราะไม่ต้องการให้ซ้ำซ้อนกับการสังเคราะห์ในกลุ่มวัฒนธรรมของคนขายของ

งานที่พบมากในกลุ่มนี้ คือการศึกษา ประสบการณ์ชีวิตประจำวันของผู้หญิงในบริบทต่างๆ อาจด้วยแนวการศึกษาเกี่ยวกับสตรีศึกษา มุ่งความสนใจที่ประสบการณ์ของผู้หญิงในบริบทชีวิตประจำวัน ในระดับปฏิบัติการจริง จึงทำให้มีงานที่เด่นในแนวนี้

งานชิ้นที่เด่นชิ้นหนึ่งในการศึกษาประสบการณ์ชีวิตประจำวันคือ วิทยานิพนธ์ของ จุฑามณี สมบูรณ์สุทธิ ในการศึกษาชีวิตริมฟุตบาทของหญิงชราชอทาน งานชิ้นนี้เชื่อมโยงปัจจัยเพศสภาพเข้ากับเรื่องอื่น เช่น อดีเกี่ยวกับวัย แรงงานในระบบทุนนิยม การแปรทุนทางร่างกายเป็นเงิน ที่ทำให้หญิงชราซึ่งเคยมีสถานะเป็นผู้ให้ต้องเข้าสู่อาชีพการชอทาน ทำนองเดียวกับการศึกษาชีวิตของผู้หญิงกวาดถนน ก็เป็นการศึกษาแนวชีวิตประจำวัน

งานที่พบมีแนวคำถามคล้ายคลึงกันมาก คือ การศึกษาชีวิตของแม่ค้าหาบเร่ มักจะสอดแทรกประสบการณ์ชีวิตประจำวันของแม่ค้าเป็นจุดเด่นของงานเสมอ แม้จะมีแนวคำถามเฉพาะของงานวิจัยแต่ละชิ้นต่างกันก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาบทบาทของแม่ค้าที่ตลาดวงเวียนใหญ่ของนครวัดน์ นพหิรัญ คำถามของการวิจัยเป็นเรื่องบทบาทของผู้หญิง แต่แสดงออกจากชีวิตประจำวันของการค้าขาย ทำนองเดียวกับการศึกษาแม่ค้าหาเร่ที่ชุมชนตลาดนางเลิ้ง ของปณิธิ์ สุขสมบูรณ์ แต่งานชิ้นหลัง นอกจากจะนำเสนอว่า ประสบการณ์ชีวิตแม่ค้าที่มีความไม่แน่นอน ต้องมีการปรับเปลี่ยน แก้ไขปัญหาที่อาจจะ

เกิดขึ้นได้ตลอดเวลาแล้ว งานชิ้นนี้ยังเพิ่มเติมประเด็นเรื่องเครือข่ายทางสังคมว่ามีส่วนสำคัญในการช่วยเหลือซึ่งกันและกันของแม่ค้า

งานในกลุ่มของวัฒนธรรมแรงงาน ก็พยายามนำเสนอชีวิตประจำวันของผู้ใช้แรงงานเช่นกัน แต่ไม่ถึงกับเด่นชัดนัก อาจด้วยข้อจำกัดของระเบียบวิธีในการเก็บข้อมูล ที่เน้นการสัมภาษณ์ แม้จะเป็นการสัมภาษณ์เชิงลึก แต่หากขาดการสังเกตการณ์ร่วมในประสบการณ์ตรงด้วย ก็ยากที่จะนำเสนอประเด็นเชิงลึก เช่นเดียวกับงานศึกษาเกี่ยวกับชุมชนแออัด งานศึกษาเพื่อทำความเข้าใจชีวิตของคนสลัมเชิงลึก ยังพบไม่มาก จึงได้แต่เพียงการบรรยาย แต่ไม่สามารถถอดรหัสความหมายของการกระทำได้

4.3 แนวปฏิบัติการเผชิญหน้าและตอบโต้

แนวทฤษฎีแนวสุดท้ายในการสังเคราะห์นี้คือ แนวที่พยายามต่อรองไม่ให้น้ำหนักของการวิเคราะห์เน้นบริบทและโครงสร้างกำกับเหมือนแนวแรก และก็ไม่ให้น้ำหนักกับโลกทัศน์ ตัวตน เสียจนราวกับว่ามนุษย์ไม่ถูกจำกัดโดยบริบทโครงสร้าง แนวทฤษฎีนี้ให้ความสนใจกับบริบทที่มีส่วนกำกับชีวิตวัฒนธรรม ขณะเดียวกันก็ให้ความสำคัญกับมิติของผู้กระทำการที่จะเปลี่ยนแปลงคัดง้างกับบริบทโครงสร้าง เป็นแนวที่ทำให้เห็นมิติพลังอำนาจของผู้กระทำ เป็นแนวที่มองวัฒนธรรมอย่างมีพลวัตมิใช่หยุดนิ่ง มิใช่ตัวแปรตามที่ต้องหมุนไปตามปัจจัยกำหนดเชิงโครงสร้างเท่านั้น งานกลุ่มนี้สามารถพบย่อยได้ในหลายโจทย์งานวิจัย

4.3.1 การรื้อฟื้นพลังของชุมชน งานกลุ่มแรกที่เห็นเด่นชัด คือ งานศึกษาเกี่ยวกับพลังการเคลื่อนไหวของชุมชนในการโต้ตอบกับสถานการณ์ต่างๆ งานวิจัยแนวนี้ไม่พิจารณาว่าชุมชน จะต้องปรับเปลี่ยนไปตามบริบทโครงสร้างที่เปลี่ยนแปลงไปเท่านั้น หากแต่ยังมองว่าชุมชนยังสามารถเป็นผู้ปฏิบัติการที่จะตอบโต้กับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นรอบตัวไปในทิศทางที่ตัวเองประสงค์ต้องการได้ด้วย ในขณะเดียวกันก็ได้ใช้มุมมองแบบโหยหาอดีต เรียกหาชุมชนในอดีตที่คิดว่าเคยมีอยู่ในอดีตให้กลับมา

งานในกลุ่มนี้อาจเรียกรวมๆได้ว่า คือ การศึกษาพลวัตและพลังของชุมชน คือ ไม่ได้มองชุมชนโดยยึดติดกับภาพในอดีต แต่มองพลังชุมชนที่ถูกรื้อฟื้นขึ้น อ้างอิงจากฐานความสัมพันธ์เดิมบ้าง สร้างความสัมพันธ์ขึ้นใหม่บ้าง เพื่อเป็นพลังแข่งขันกับการพัฒนาที่มุ่งไปในทางเศรษฐกิจ งานวิจัยพลังเหล่านี้มีหลายพื้นที่ดังที่ได้กล่าวในรายละเอียดไว้แล้วในบทที่ 3 งานกลุ่มนี้มีจุดร่วมคล้ายกัน คือ ความพยายามท้าทายว่า แม้สังคมเมืองจะพัฒนาไปสู่ความทันสมัย ไม่จำเป็นว่า จะทำชีวิตทางสังคมกลายเป็นปัจเจกทั้งหมด แต่ความสัมพันธ์แบบชุมชนยังสามารถรื้อฟื้นขึ้นมาได้ ด้วยเงื่อนไขความเป็นจริง และความหลากหลายของแต่ละกรณีศึกษา เช่น การรื้อฟื้นพลังของชุมชน หรือการประชาคมย่านบางลำพู ที่มีความหลากหลายภายในกลุ่ม

ส่วนกรณีศึกษาเกี่ยวกับชุมชนบ้านครัว เป็นการดึงเอาฐานความสัมพันธ์เดิมทั้งด้านศาสนาและชาติพันธุ์มาหรือพื้นให้เกิดพลังของชุมชนเพื่อต่อต้านโครงการตัดถนนผ่านชุมชน ส่วนกรณีศึกษาย่านท่าเตียน ก็เป็นวิจัยที่แสดงให้เห็นว่าทั้งชาวบ้านและนักวิชาการสามารถตอบโต้กับแผนการจัดการเกาะรัตนโกสินทร์ ที่กำหนดจากชนชั้นสูงและนักอนุรักษ์ ที่ต้องการจะรื้อย้ายชุมชนและเปิดพื้นที่โล่งเพื่อความสวยงาม การต่อรองของชาวบ้านในที่นี้มีทั้งการอิงประวัติศาสตร์ของพื้นที่ การยอมปรับปรุงกายภาพให้เข้ากับพื้นที่ แต่ทั้งหมด ทำไปอย่างมีเป้าหมายที่จะแข่งขันกับโครงการอนุรักษ์เกาะรัตนโกสินทร์เพื่อที่จะอยู่ที่เดิม

กรณีศึกษาที่มีความน่าสนใจอีกชิ้นหนึ่งคือกรณีศึกษาเกี่ยวกับชุมชนคลองด่าน ที่แสดงให้เห็นอย่างได้ชัดว่า ชาวบ้านไม่ได้เป็นผู้เฉื่อยชา หรือต้องดัดแปลงไปตามบริบทแวดล้อมแต่สามารถตอบโต้ได้โดยประยุกต์เอาวิธีการทำงานวิจัย ที่เคยแต่ถูกมองว่าเป็นเครื่องมือสำหรับนักวิชาการเท่านั้น มาใช้โดยการทำ “งานวิจัยที่บ้าน” เพื่อเป็นเครื่องมือในการตอบโต้ และเปิดโปงขบวนการทุจริตจากโครงการบ่อบำบัดน้ำเสียคลองด่าน

งานวิจัยที่ใช้แนวคิดทุนทางสังคม ก็อาจจัดอยู่ในกลุ่มนี้เช่นกัน คือ แม้กระแสภายนอกจะมีอิทธิพลกำหนด แต่ชุมชนที่มีความสัมพันธ์กันในระดับบ้าน หรือในชุมชนหนึ่งๆ สามารถดึงเอาทุนทางสังคม มาเป็นพลังเพื่อตอบโต้ต่อรองกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นก็ได้ เช่น วิทยานิพนธ์ของกนกรัตน์ ในเรื่องเครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์ของชุมชน หรืองานวิจัยเกี่ยวกับการจัดการขยะ แนวคิดทุนทางสังคมเป็นประโยชน์ในแง่ของการค้นหาพลังศักยภาพของชุมชนในบริบทที่กำลังเปลี่ยนแปลง และการเปรียบเปรยกับ “ทุน” ทำให้มองเห็นว่า วัฒนธรรมและความสัมพันธ์ดั้งเดิมที่ถือว่า “ทุน” ทางสังคมนั้นมีพลวัตของการเคลื่อนไหว หมายถึง ทุนอาจถูกใช้ให้หมดไปร้อยละ หรือสามารถสั่งสมเพิ่มทุนให้มากขึ้นด้วยก็ได้

อย่างไรก็ตาม งานกลุ่มนี้มักจะศึกษากรณี ชุมชนที่เป็นฝ่ายถูกรุก ถูกกระทำจากโครงการของรัฐ ที่เห็นชัดเจน จึงเป็นเงื่อนไขให้เกิดการรวมตัวอย่างเข้มแข็งเกิดขึ้น แต่คำถามเกี่ยวกับความยั่งยืนของพลังเหล่านี้ยังเป็นที่น่าสงสัยว่ายั่งยืนหรือไม่ ดังเช่นในกรณีประชาคมบางลำพูที่รวมตัวจากการรื้อถอนโรงพิมพ์คุรุสภา หรือคำถามต่อมาก็คือ หากไม่มีสถานการณ์ภายนอกเป็นสิ่งที่กระตุ้นแล้ว ชุมชนจะมีความตื่นตัวมากน้อยเพียงใด

4.3.2 การสร้างสรรค์ชุมชนขึ้นใหม่ ขณะที่การศึกษาการรื้อฟื้นพลังชุมชนเป็นการศึกษาพลังของชุมชนที่กลับมาคืนพื้นพลังจากการถูกรุกเร้าจากกระแสภายนอก และเป็นชุมชนที่มีขอบเขตพื้นที่เชิงกายภาพ แต่แนวการวิจัยเรื่องการสร้างสรรค์ชุมชนใหม่นี้ มีความแตกต่างตรงที่ไม่ได้เน้นแรงกระตุ้นที่มาจากภายนอก และไม่ได้เน้นว่าความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจะต้องยึดติดกับพื้นที่ งานวิจัยทำนองนี้ได้แสดงให้เห็นอย่างสำคัญว่า มนุษย์ไม่ได้ถูกกำกับจากบริบทวัฒนธรรม แต่มนุษย์สามารถสร้างใหม่ซึ่งวัฒนธรรมที่จะทำให้มนุษย์สามารถรับมือ และหันเหทิศทางการเปลี่ยนแปลงไปไปในทิศทางที่พึงประสงค์ได้

ตัวอย่างรูปธรรมที่เห็นได้ชัด คือ งานวิจัยเกี่ยวกับกระแสความตื่นตัวในการดูแลสุขภาพทางเลือก โดยเฉพาะในพื้นที่กรุงเทพมหานครมีงานวิจัยจำนวนมากเกี่ยวกับความตื่นตัวในการดูแลสุขภาพตามแนวชีวิตจิตของชุมชนชั้นกลางในเมือง ทำให้เกิด**พหุลักษณะทางการแพทย์** คือ การจัดการเรื่องสุขภาพไม่ได้ผูกขาดโดยแพทย์อีกต่อไป แต่ได้เปิดพื้นที่ให้คนทั่วไปได้เข้ามาจัดการกับสุขภาพของตนเองด้วย รวมทั้งก่อให้เกิดการรวมกลุ่มทางสังคมในรูปแบบใหม่คือ**ชุมชนชีวิตจิต** ซึ่งไม่ใช่ชุมชนที่เกิดจากมูลฐานด้านภูมิศาสตร์ตามลักษณะชุมชนแบบเดิม โดยเริ่มจากการจัดตั้งโดยมูลนิธิชีวิตจิตชุมชนชีวิต ยังพัฒนาไปเป็นนี่คือตัวอย่างของการแสวงหาทางเลือกที่น่าสนใจ

และหากเชื่อมโยงชุมชนชีวิตจิตไปสู่การวิเคราะห์ลัทธิพิธีเจ้าแม่กวนอิม ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ลัทธิพิธีเจ้าแม่กวนอิม แม้จะมีลักษณะการเป็นลัทธิพิธีของชนชั้นกลาง คล้ายกับ ลัทธิพิธีเสด็จพ่อ.5 หรือกระแสสุพรรณกัลยาก็ตาม แต่ลัทธิพิธีเจ้าแม่กวนอิมมีมิติใหม่ที่เพิ่มจากลัทธิพิธีอื่นตรงที่มีวัตรปฏิบัติในเชิงศีลธรรม เช่น การไม่กินเนื้อ การสวดมนต์บูชา ที่สมาชิกผู้ศรัทธายึดถือปฏิบัติร่วมกัน และในการไหว้บูชาเจ้าแม่กวนอิมที่ตำหนักต่างๆ ก็มีการแลกเปลี่ยนข่าวสาร วิธีการบูชา และสามารถเข้าถึง “เจ้าแม่” คือนับเป็นญาติและมีความใกล้ชิดกว่าเจ้าพิธีอื่นที่มีลักษณะน่าเกรงขาม นั่นคือเกิดลักษณะของการเป็น**ชุมชนของผู้นับถือเจ้าแม่กวนอิม** การที่ลัทธิพิธีนี้ได้รับความนิยมอย่างมาก ก็สะท้อนว่าเพราะลัทธิพิธีนี้สามารถตอบสนองต่อความต้องการของชนชั้นกลางที่ต้องการปฏิสัมพันธ์กับคนอื่น เพราะไม่ต้องการกับชีวิตปัจเจกสุดขั้วในสังคมเมือง

การเกิดขึ้นของชุมชนชีวิตจิตและชุมชนของลัทธิพิธีเจ้าแม่กวนอิม จึงเป็นตัวอย่างอย่างดี เกี่ยวกับความสามารถในการโต้ตอบและสร้างสรรค์สิ่งใหม่ของมนุษย์ต่อบริบทการเปลี่ยนแปลงที่โดดเด่นในรอบ 10 ปีที่ผ่านมา จากเดิมที่พื้นที่กรุงเทพก็เคยมีความสนใจเกี่ยวกับชุมชนในจินตนาการมาแล้ว เช่นชุมชน จ.ส. 100 ที่คนกรุงเทพฯสร้างวัฒนธรรมใหม่เพื่อแสดงน้ำใจช่วยเหลือซึ่งกันและกัน อันเป็นลักษณะของการตอบโต้กระแสปัจเจกนิยมสุดขั้วจากการพัฒนา ยังมีงานอีกชิ้นหนึ่งที่มีแนววิเคราะห์คล้ายคลึงกัน คือ การวิเคราะห์ของโชคชัย วงษ์ธานี ถึงผู้ที่มีศรัทธาและบริจาคตามความเชื่อของศาสนาอิสลามช่วยเหลือเด็กกำพร้า ทำให้เกิดความผูกพันถึงความเป็นครอบครัว ความเป็นชุมชนเดียวกัน หรือเกิดชุมชนในจินตนาการบนฐานของความศรัทธา ก็เป็นตัวอย่างของการตอบโต้การเปลี่ยนอย่างมีสำนึกตระหนักรู้ของผู้ปฏิบัติการ เช่นเดียวกับกลุ่มหญิงรักหญิงที่ใช้เว็บไซต์ของกลุ่มอาจารย์เป็นการสร้างพื้นที่สร้างชุมชนของหญิงรักหญิง

งานชิ้นสุดท้ายที่จะยกตัวอย่างของกลุ่มนี้ที่แสดงลักษณะที่ตื่นตัวของผู้กระทำ (active) คือ วิทยานิพนธ์ปริญญาเอกของอภิญา เพ็ญฟูสกุล เกี่ยวกับวัดพระธรรมกาย โดยศึกษาบทบาทของผู้มีส่วนร่วมในวัดธรรมกาย ตั้งแต่เจ้าอาวาส พระลูกวัด ผู้มีจิตศรัทธา ที่ร่วมกันปฏิบัติโดยการเลือกสรร (select) แนวคิดของศาสนาตั้งเดิมมาตีความใหม่โดยผนวกเข้ากับกระแสบริโภคนิยมในยุคโลกาภิวัตน์ การให้หลักการตลาดกับเรื่องของการทำบุญ จึงทำให้เข้าถึงการให้ความหมาย ของผู้ปฏิบัติการที่เกี่ยวข้องกับวัดธรรมกาย และเงื่อนไขต่างๆ ที่ประกอบสร้างวาทกรรมวัดธรรมกาย จนเป็นกระแสที่ได้รับ

ความนิยมอย่างกว้างขวางในหมู่มุขชั้นกลาง อย่างไรก็ตาม งานชิ้นนี้อาจไม่ได้แสดงถึงการสร้างสรรค์วัฒนธรรมที่พยายามจะข้ามพ้นไปจากกระแสหลักของการพัฒนา เพราะลัทธิพิธีแบบวัฒนธรรมกายสอดคล้องกลมกลืนไปอย่างมากกับกระแสหลักที่เน้นบริโภคนิยม

4.3.3. การต่อรองความหมายของพื้นที่ (space) การศึกษาปฏิบัติการได้ตอบกับการเผชิญหน้าที่น่าสนใจอีกแบบหนึ่งก็คือ การพยายามขุดลึกลงไปถึงรากเหง้าที่มาของการปะทะขัดแย้งที่เกิดขึ้น แล้วพบว่า รากที่มาอันหนึ่งก็คือ เพราะคนแต่ละกลุ่มให้ความหมายต่อปรากฏการณ์หนึ่งไม่เหมือนกัน ไม่ว่าจะเป็น ความหมายของการพัฒนา อย่างไรก็ตามเรียกว่าพัฒนา อย่างไรก็ตามเรียกว่าด้อยพัฒนา และรูปธรรมที่เป็นที่มาของความขัดแย้งก็คือ การให้ความหมายของพื้นที่ เช่น พื้นที่ใดมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ และเป็นประวัติศาสตร์ของใคร พื้นที่แบบไหนนับว่าเป็นระเบียบ พื้นที่แบบไหนถือว่าไร้ระเบียบ พื้นที่หนึ่งมีคุณค่า เป็นคุณค่าด้านใดและของใคร เป็นต้น

ความสนใจดังกล่าวนี้ทำให้เปลี่ยนมุมมองพื้นที่ต่างๆ ว่าไม่ได้เป็นพื้นที่ที่หยุดนิ่ง หรือมีความหมายหนึ่ง ความหมายเดียว หากแต่พื้นที่ต่างๆ ล้วนแล้วแต่เป็นพื้นที่ที่มีการแข่งขันช่วงชิงการให้ความหมายของคนกลุ่มต่างๆ ต่อพื้นที่ และการให้ความหมายดังกล่าวสัมพันธ์กับอัตลักษณ์ของผู้ที่มีปฏิบัติการต่อพื้นที่นั้น และท้ายที่สุด การให้ความหมายต่างๆ ต่อพื้นที่นั้น ก็เพื่อความชอบธรรมของคนแต่ละกลุ่มที่จะมีอำนาจในการจัดการพื้นที่นั้นๆ นั้นเอง

ตัวอย่างของงานวิจัยที่ใช้แนวคิด space ได้น่าสนใจคือ วิทยานิพนธ์ของ ยงยุทธ บุรณเจริญกิจ เกี่ยวกับการต่อรองความหมายของวัดปทุมคงคาและวัดไตรมิตร (2547) เป็นงานที่ให้ทั้งมิติทางประวัติศาสตร์ว่า วัดถูกสร้างขึ้นและบริบทต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการใช้พื้นที่ของวัด ทำให้การให้ความหมายของวัดของคนแต่ละกลุ่มแตกต่างกัน บางครั้งก็ต้องมีการประนีประนอมต่อรอง หรือบางทีก็ขัดแย้งกัน ส่วนวิทยานิพนธ์ เรื่อง ชุมชนป้อมมหากาฬ : การสร้างและต่อรองความหมายในพื้นที่ทางสังคม (2547) ที่ศึกษากระบวนการของชุมชนในการแข่งขันช่วงชิงการให้ความหมายต่อพื้นที่ป้อมมหากาฬ ที่ต่างจากความหมายที่ถูกให้โดยทางราชการ นอกจากนี้ แม้ในหมู่วิชาการเอง งานชิ้นนี้ก็แสดงให้เห็นว่า ชุมชนก็ไม่ได้เป็นเอกภาพ หากแต่มีความแตกต่างของความคิดด้วยเช่นกัน ทำนองเดียวกับแนวคิดอาณานิคม อัมพรางในงานวิจัยของ Michael Hertzfeld ที่แสดงให้เห็นว่า แม้รัฐไทยจะอ้างว่าไม่เคยเป็นอาณานิคมโดยตรงต่อประเทศตะวันตก แต่กระบวนการทัศน์ของรัฐไทยในการพัฒนาและอนุรักษ์เมือง กลับเป็นกระบวนการทัศน์ที่อยู่ภายใต้อาณานิคมทางความคิดของตะวันตกอย่างเห็นได้ชัด

ส่วนบทความของอาจารย์ธีรยุทธ บุญมี เรื่องการเมืองเรื่องพื้นที่ เกาะรัตนโกสินทร์ อนุรักษ์อะไร ทำลายอะไร (ธีรยุทธ บุญมี, 2544) ก็ตั้งคำถามต่อ แนวคิดอนุรักษ์ที่ถูกผูกขาดโดยชนชั้นสูง เลือกที่จะอนุรักษ์ และให้ความสำคัญกับเฉพาะพื้นที่ของชนชั้นสูงของราชสำนัก พร้อมแสดงให้เห็นว่า ควรเปิดพื้นที่เกาะรัตนโกสินทร์ให้เป็นพื้นที่ประวัติศาสตร์สังคมที่คนในสังคมได้รู้สึกมีส่วนร่วมเป็นเจ้าของไม่ใช่จำกัดเฉพาะชนชั้นสูงเท่านั้น

การพิจารณาจากมิติของพื้นที่นี้ งานศึกษาเกี่ยวกับชุมชนแออัด ก็เป็นกลุ่มหนึ่งที่มีความเกี่ยวข้องมาก ดังที่ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ ได้วิเคราะห์ว่า เงื่อนไขสำคัญของการต่อสู้ของคนสลัม ก็คือ จะเปลี่ยนรหัสหมายของพื้นที่สลัม จากการเป็นพื้นที่สกปรก อันตราย นำหวาดกลัว ให้เป็นพื้นที่ที่คนเมืองยอมรับทั่วไปหรือไม่ เพียงใด อย่างไรก็ตาม การศึกษาในเชิงประจักษ์ตามแนวที่อรรถจักร์ ได้ชี้แนวไว้อย่างพบไม่มาก

4.3.4 ปฏิบัติการของผู้หญิง นอกเหนือจากการวิจัยเกี่ยวกับการตอบโต้ชัดเจนบนฐานของชุมชนและพื้นที่แล้ว งานวิจัยเกี่ยวกับปฏิบัติการตอบโต้ของกลุ่มผู้หญิงก็เป็นงานที่มีความเด่นชัด แม้ในเชิงปริมาณจะมีไม่มากก็ตาม จะขอล่าถึงงานที่เป็นตัวแทนได้ชัดเจนสองชิ้น

งานชิ้นแรกศึกษาเกี่ยวกับการสร้างพลังอำนาจ (empowerment) กับผู้หญิงที่ประสบปัญหาความรุนแรงในครอบครัว โดยกิตติวิภา สุวรรณรัตน์ งานวิจัยนี้มองเกินกว่างานของวิลาลินี ที่กล่าวในหัวข้อ 5.2.2 ว่าทำไมผู้หญิงจึงยอมรับการใช้ความรุนแรง โดยงานชิ้นนี้ศึกษากระบวนการที่ผู้หญิงซึ่งแต่เดิมยอมรับการใช้ความรุนแรง และเมื่อขอเข้ารับความช่วยเหลือจากมูลนิธิเพื่อนหญิง กระบวนการสร้างอำนาจได้ช่วยกระตุ้นให้ผู้หญิงปรับเปลี่ยนระบบคุณค่าและอุดมการณ์ของผู้หญิงเพื่อให้เห็นศักยภาพและคุณค่าของตนเอง พร้อมกับการสร้างเสริมทักษะในการประกอบอาชีพ เพื่อให้ผู้หญิงเหล่านี้สามารถพึ่งพาตนเองในทางเศรษฐกิจได้ งานชิ้นนี้สะท้อนมิติความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมกับการพัฒนาได้ชัดเจน

งานอีกชิ้นหนึ่ง โดยสุพิชชา เบาทิพย์ เป็นการศึกษา กระบวนการทำงานช่วยเหลือซึ่งกันและกันของผู้หญิงบริการที่ขอความช่วยเหลือ แต่งานชิ้นนี้ ไปไกลกว่าด้วยการตั้งคำถามกับกระบวนการสร้างเสริมพลังอำนาจ (empowerment) ซึ่งเป็นวิธีคิดที่หน่วยงานประเภทสังคมสงเคราะห์เริ่มนำมาปรับใช้กับหญิงบริการ โดยคาดหวังว่า กระบวนการดังกล่าวจะช่วยสร้างทัศนคติที่ดีต่อตนเองให้กับผู้หญิงที่เข้าร่วมกิจกรรม ช่วยสร้างความเชื่อมั่นให้ผู้หญิงดึงเอาศักยภาพของตนเองออกมาใช้ได้อย่างเต็มที่ แต่งานวิจัยนี้ได้ศึกษาติดตามกระบวนการให้ความช่วยเหลือในลักษณะดังกล่าว พร้อมตั้งคำถามว่าประสบความสำเร็จจริงหรือ

นอกจากยังมีงานที่คาบเกี่ยวกับกับแนวทฤษฎีอื่นที่กล่าวมาแล้วบางส่วน เช่น งานศึกษาเกี่ยวกับการตอบโต้การถูกลดทอนคุณค่าของมนุษย์ ในกลุ่มนักร้องคาราโอเกะ หากแต่การตอบโต้ดังกล่าวมีลักษณะของ “ปฏิบัติการ” เป็นไปในจิตสำนึกแก่ตัวเองมากกว่า หรือที่คาบเกี่ยวกับชุมชนชีวิต โดย สุสินี วรศรีโสทร ที่มองว่าการจัดการสุขภาพแบบองค์รวมกรณีศึกษาชีวิต นอกจากจะเป็นการปรับกระบวนการทัศนคติด้วยสุขภาพมาสู่ลักษณะของพหุลักษณะทางการแพทย์แล้ว คือ การเปิดพื้นที่ให้คนกลุ่มต่างๆ เข้ามามีบทบาทในกระบวนการสุขภาพได้มากขึ้นแล้ว ชีวิตยังมีนัยสำคัญต่อการเพิ่มอำนาจให้กับผู้หญิงในกระบวนการสุขภาพด้วย เนื่องจากชีวิตเน้นการป้องกันโรค ด้วยการบริโภคอาหารที่เหมาะสม ซึ่งวิธีการดังกล่าวสอดคล้องกับคุณค่าของผู้หญิงในสังคมไทยที่กลุ่มผู้หญิงที่เป็นกรณีศึกษาที่ยังยึดถืออยู่

คุณค่าดังกล่าวคือ แนวคิดว่าผู้หญิงเป็นผู้รับผิดชอบเรื่องสุขภาพของสมาชิกในครอบครัว และหน้าที่ในการจัดเตรียมอาหาร ซึ่งเป็นขั้นตอนสำคัญของชีวิตก็เป็นที่ของผู้หญิงตามคุณค่าที่สังคมไทยกำหนดไว้ด้วย

คณะผู้วิจัยมีข้อสังเกตเกี่ยวกับแนวคิดทฤษฎีที่ใช้ในการวิจัยกลุ่มวัฒนธรรมกับการพัฒนา ดังนี้

1. ทิศทางของงานวิจัยกระแสหลักส่วนใหญ่ ยังขาดการเลือกใช้ทฤษฎีที่มีนัยยะของการวิพากษ์กระบวนการพัฒนาที่เกิดขึ้นในสังคมไทย ทั้งที่วาทกรรมว่าด้วยการพัฒนา นั้นถูกวิพากษ์วิจารณ์ รื้อถอนอย่างมากมายว่า นำไปสู่ความไม่เป็นธรรมทั้งมิติเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม ก่อให้เกิดความไม่ยั่งยืนต่อระบบนิเวศและธรรมชาติ หากแต่ในการวิจัยเชิงประจักษ์กลับยังมีไม่มาก งานวิจัยทางด้านวัฒนธรรม มักเป็นงานวิจัยเชิงรับ คือศึกษาผลจากการพัฒนามากกว่า ตอบโต้แนวทางการพัฒนากระแสหลัก งานที่มีความโดดเด่นในการศึกษาปฏิบัติการตอบโต้ มีจำนวนนับขึ้นได้ เมื่อเปรียบเทียบกับงานวินัยทั้งหมดมากกว่าสองร้อยชิ้น

2. แนวทฤษฎีส่วนใหญ่ที่ใช้ไม่มีงานวิจัยขึ้นโตที่ใช้ทฤษฎีมาร์กซิสต์ อย่างเด่นชัด เป็นที่น่าประหลาดใจว่า ทฤษฎีมาร์กซิสต์ ซึ่งเป็น หนึ่งในทฤษฎีหลักทางสังคมวิทยา แต่ในรอบ 10 ปี ที่ผ่านมา กลับไม่มีงานที่ใช้แนวคิดมาร์กซิสต์ในการวิเคราะห์ แม้จะมีบ้างแต่ก็ไม่เด่นชัด เช่น งานวิจัยเรื่องพื้นที่เขตป่าอมมหากาฬ อ้างอิงถึงแนวคิด hegemony ของ อันโตนิโอ กรัมสซี แต่ในการวิเคราะห์กลับไม่ปรากฏชัดเจนนักว่าใช้แนวคิดดังกล่าวมาเป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์อย่างไร ทั้งๆ ที่ผลพวงจากการพัฒนาทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำทางสังคมมากมาย แต่ประเด็นเหล่านี้ไม่มีใครจะถูกศึกษามากนัก อาจตั้งข้อสังเกตได้ว่า ความสนใจในทฤษฎีมาร์กซิสต์ที่มีอยู่น้อย นอกจากข้อจำกัดของตัวทฤษฎีในการอธิบายแล้ว ยังสะท้อนได้ระดับหนึ่งถึงความไม่ค่อยสนใจในความขัดแย้งในสังคม มักเน้นการวิจัยในประเด็นของการประสานกลมกลืน แบบสำนักโครงสร้างหน้าที่มากกว่า ดังนั้น แนวคิดประชาสังคม แนวคิดทุนทางสังคม ที่เน้นความกลมกลืน ความเอื้ออาทร จึงได้รับความสนใจมากกว่า

บทที่ 5

การสังเคราะห์เชิงระเบียบวิธีและวิธีวิทยา

ในการวิจัยทางด้านวัฒนธรรม นอกจากการเลือกใช้แนวคิดทฤษฎีจะมีส่วนอย่างสำคัญในการกำหนดกรอบแนวคิด ประเด็นคำถามและผลการวิจัยที่ได้แล้ว ระเบียบวิธีและวิธีวิทยา ก็มีความสำคัญต่อ งานวิจัยด้วยเช่นกัน สำหรับการสังเคราะห์ในส่วนนี้ คณะผู้วิจัยใช้คำว่า ระเบียบวิธี (method) ใน ความหมายของ เทคนิควิธีการ ที่เกี่ยวข้องกับการเก็บข้อมูล เช่น การสัมภาษณ์อย่างเป็นทางการและไม่ เป็นทางการ การทำแบบสอบถาม การสังเกตการณ์ อย่างมีส่วนร่วม และไม่มีส่วนร่วม ฯลฯ ส่วนการใช้คำ ว่า วิธีวิทยา (methodology) ในความหมายของ การพิจารณาเลือกใช้ระเบียบวิธีต่างๆ ที่สอดคล้องกับ แนวคิดทฤษฎี หรือ วิธีวิทยาเป็นตัวเชื่อมโยงระหว่างกรอบแนวคิดทฤษฎีกับระเบียบวิธี เพื่อออกแบบ กระบวนการและแนวทางการวิจัย หรือในความหมายเดียวกับของศ.ดร.อานันท์ กาญจนพันธ์ ว่า วิธี วิทยาคือการเชื่อมโยงความคิด (conceptualization)

การสังเคราะห์เชิงระเบียบวิธีและวิธีวิทยา ในที่นี้มุ่งที่จะตอบคำถามสำคัญว่า การเลือกระเบียบ วิธีและวิธีวิทยาที่ผ่านมา สามารถเข้าถึงการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมที่มีความซับซ้อน หลากหลาย และสามารถสร้างงานวิจัยที่เป็นการเปิดพื้นที่ ยกกระตือรือร้นแห่งความเป็นมนุษย์ของคน กลุ่มต่างๆ ในสังคม ท่ามกลางวงล้อมของการพัฒนากระแสหลักได้อย่างไร ดังนั้นในการสังเคราะห์นี้ คง ไม่สามารถกล่าวถึงงานวิจัยทุกชิ้นในกลุ่มนี้ หากแต่จะเลือกหยิบงานวิจัยบางชิ้นที่เสนอแง่มุมที่น่าสนใจ เชิงระเบียบวิธีและวิธีวิทยามากกล่าวถึง เพื่อเป็นแนวทางยกระดับการวิจัยในอนาคต

5.1 ระเบียบวิธีเพื่อเข้าถึงความหมายอันซับซ้อน

หากพิจารณาจากมุมมองที่สูงสุด สิ่งที่เห็นเด่นชัด ก็คือ การวิจัยด้านวัฒนธรรม มีแนวโน้มไปสู่การ วิจัยเชิงคุณภาพมากขึ้น ซึ่งถือเป็นแนวโน้มที่ดี เนื่องจากการวิจัยมิติทางวัฒนธรรม เป็นมิติที่ซับซ้อน เกี่ยวข้องกับการให้ความหมาย การตีความอย่างหลายแง่มุม ซึ่งการวิจัยปริมาณจะมีข้อจำกัดในการ เข้าถึงและตีความความหมายทางวัฒนธรรมที่ซับซ้อน โดยเฉพาะการสร้างความสัมพันธ์เชิงเหตุและผล (causal relation) อย่างง่ายๆ เพราะในโลกทางสังคมวัฒนธรรม บางครั้งกล่าวได้ยากว่า สิ่งใดเป็นเหตุ สิ่งใดเป็นผล เพราะปัจจัยต่างๆ ล้วนมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน

อย่างไรก็ตาม ในรายละเอียดของการวิจัยเชิงคุณภาพ ยังมีระเบียบวิธีอีกมากมาย เท่าที่ได้ ทบทวนในที่นี้ ส่วนใหญ่ยังเป็นการใช้ระเบียบวิธีที่มีอยู่เดิม ไม่ว่าจะเป็นการสัมภาษณ์แบบต่างๆ เช่น อย่างมีโครงสร้าง กึ่งโครงสร้าง หรือไร้โครงสร้าง การสำรวจ การเลือกกลุ่มตัวอย่าง แบบเฉพาะเจาะจง หรือ แบบสุ่มสำรวจ การจัดสนทนากลุ่ม (focus group) เพื่อระดมความเห็น ก็พบมาก

ส่วนที่มีการพัฒนาอย่างเห็นได้ชัดก็คือ การสังเกต จากเดิมหากนักวิจัยยึดมั่นในการวิจัยแบบภว วิทยา (Objectivism) ที่ว่า ผู้วิจัยต้องศึกษา อย่างเป็นกลาง ไม่ยุ่งเกี่ยวกับปรากฏการณ์ที่ตัวเองศึกษา

ผู้วิจัย ก็ต้องพยายามศึกษาโดยแยกขาดจากปรากฏการณ์ แต่หากตระหนักว่า ตัวผู้รู้ไม่สามารถแยกขาดจากปรากฏการณ์ การทำความเข้าใจปรากฏการณ์จะต้องเข้าไปมีส่วนร่วม เข้าไปอยู่ในสนาม จึงจะสามารถทำความเข้าใจ และตีความ วิธีคิดของกลุ่มคนที่เราศึกษาได้ ระเบียบวิธีก็จะแตกต่างกันออกไป แนวโน้มที่พบก็คือ การหันมาใช้ระเบียบวิธีแบบหลังมากขึ้น กล่าวคือ วิธีการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม (Participant observation) ซึ่งเป็นระเบียบวิธีหลักอันหนึ่งของสาขามานุษยวิทยา ได้ถูกนำไปใช้แพร่หลายในสาขาอื่นๆ ที่เห็นการเปลี่ยนแปลงได้ชัดมากที่สุดก็คือ สาขาสังคมสงเคราะห์ ที่พบการใช้การสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมผสมกับระเบียบวิธีที่มีอยู่เดิม อย่างไรก็ตาม การที่ผู้วิจัยได้เข้าไปศึกษา ไปร่วมกับกลุ่มคนที่เราศึกษา ก็ต้องตระหนักด้วยเช่นกันว่า ความจริงที่ผู้วิจัยนำเสนอ ก็ล้วนแล้วเป็นการตีความของผู้วิจัย ไม่อาจจะอ้างว่า ตัวเองได้เข้าถึง ความจริง อย่างสมบูรณ์ เพราะในแวดวงมานุษยวิทยาได้ผ่านการถกเถียงในประเด็นอย่างเข้มข้นในช่วงทศวรรษ 1980 และได้กล่าวข้ามมาสู่การแสวงหาทางเลือกของการเสนอมุมมองแบบต่าง ๆ

อย่างไรก็ตาม ระเบียบวิธีการวิจัยแนวใหม่ ที่เริ่มมีการบุกเบิกกันในวงวิชาการต่างประเทศ เช่น การเขียนประวัติตัวเอง (autobiography) การใช้เทคนิคของการทำภาพยนตร์ ยังไม่พบในงานวิจัยในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา งานรูปแบบใหม่ที่พบบ้าง เช่น เริ่มปรากฏในการประกวดสารคดี หนังสือสั้น เกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางสังคมต่างๆ แต่ยังไม่ใช่ การวิจัย ที่เดิมนัก

5.2 ด้านวิธีวิทยา (Methodology)

การสังเคราะห์ในที่นี้ จะพิจารณาการเชื่อมโยงแนวคิดทฤษฎีกับกระบวนการวิจัย การตั้งประเด็นคำถามของการวิจัย และเลือกใช้ระเบียบวิธีอย่างสอดคล้องเหมาะสม ในเชิงวิธีวิทยาได้มีการทบทวนอย่างมาก ด้วยอิทธิพลจากกระบวนการที่ตั้งคำถามต่อความเป็นกลาง จนทำให้เกิดวิกฤติของความเชื่อมั่นในความเที่ยงตรงของความรู้ (The Crisis of Validity) จึงทำให้เกิดแนววิธีวิทยาใหม่ๆ แต่ในงานวิจัยที่ได้ทบทวนนี้ มีทั้งงานที่ยังยึดติดกับกรอบคิดจนถึงขั้นทำให้อุปสรรคต่อการวิจัย ขณะเดียวกันก็มีงานบางชิ้นที่บุกเบิกวิธีวิทยาใหม่ๆ อย่างน่าสนใจ จะได้กล่าวไปตามลำดับดังนี้

5.2.1 การยึดติดในอุดมคติของวัฒนธรรม ปัญหาในเชิงวิธีวิทยาที่สำคัญประการหนึ่ง ที่ผู้สังเคราะห์พบมากในการทบทวนงานวิจัยหัวข้อ วัฒนธรรมกับการพัฒนาในที่นี้คือ ความเข้าใจผิดที่ว่า วัฒนธรรมหมายถึง สิ่งที่เป็นอุดมคติ (ideal) ที่คนในสังคมยึดถือร่วมกัน (share meaning) ทำให้การตั้งโจทย์วิจัย ผู้วิจัยมักยึดติดโดยไม่รู้ตัวว่า มีคุณค่าอยู่ทางวัฒนธรรมชุดหนึ่งของสังคมที่กำลังสูญสลาย ที่กำลังถูกคุกคาม ทำให้งานวิจัย แสดงท่าทีของการโยนหาคคุณค่าชุดดังกล่าว ราวกับว่าวัฒนธรรมควรหยุดนิ่งไม่เปลี่ยนแปลง ข้อจำกัดทำนองนี้เห็นได้ชัด จากงานวิจัยเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม มักจะมีท่าทีโยนหาชีวิตคุณค่าที่คิดว่าเคยมีอยู่ในอดีต เช่น การพึ่งพาซึ่งกันและกัน สาย

สัมพันธ์ของสถาบันครอบครัว ความเชื่ออาทร ความผูกพันในชุมชน หรือมากกว่านั้นก็โยยหาวิถีชีวิตในอดีต เช่น ชีวิตแบบชาวสวน ชีวิตริมน้ำ การมองด้วยตาที่เช่นนี้ ทำให้มีลักษณะโน้มเอียงไปข้างใดข้างหนึ่ง ทั้งๆที่ไม่ว่าในสังคมอดีต หรือ สังคมปัจจุบัน ย่อมมีทั้งด้านที่เป็นคุณค่าเชิงบวก และด้านที่ไม่พึงปรารถนา อยู่ร่วมกันทั้งสิ้น

หรือเมื่อศึกษาพลังของชุมชนร่วมสมัย ก็มักเน้นด้านที่เป็นพลังเชิงอุดมคติมาก กรณีที่เห็นเด่นชัดก็คือ ประชาคมชาวบางลำภู ซึ่งเป็นประชาคม ที่เกิดขึ้นโดยบุคคลภายนอกมีส่วนร่วมอย่างมากในการกระตุ้นหรือฟื้นฟูให้เกิดประชาคม และในการกระตุ้นนี้ ก็มักจะโน้มเอียงไปหา "ของเก่า" คุณค่าดีๆที่เหลืออยู่ เช่น บ้านที่เป็นแหล่งศิลปะวัฒนธรรม บ้านดนตรีไทย จะได้รับการยกย่องให้เป็นตัวแทนของคุณค่าอุดมคติของชาวบางลำภู แต่สำหรับชีวิตคนที่ย้ายเข้าไปอยู่ เพื่อทำมาหากิน ไม่ว่าจะเป็นคนเปิดร้านอาหาร ผับคนหาเช้ากินค่ำ คนกลุ่มนี้ จะถูกมองข้ามไม่ถูกนับว่าเป็นวัฒนธรรม (อ่านรายละเอียดในงานของธัญมา)

ระดับต่อมาก็คือ การเข้าใจว่า วัฒนธรรม หรือการให้คุณค่าต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งนั้น เป็นสิ่งที่คนทั้งสังคมเข้าใจตรงกัน คือ มองวัฒนธรรมเหมือนเป็นบรรทัดฐานที่คนในสังคมทุกคนหรือเกือบทุกคนยึดถือร่วมกัน ทั้งๆที่โดยข้อเท็จจริงแล้ว โลกทางสังคมที่นับวันจะซับซ้อน นับวันจะมีการแตกตัวอย่างมากมาย ทำให้การให้คุณค่าต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง แตกต่างกันไปตามจุดยืนของแต่ละคน แม้แต่คนเดียวกันหรือกลุ่มเดียวกัน ก็อาจมีทัศนคติแตกต่างกันในแต่ละสถานการณ์ ด้วยความยึดติดกับวัฒนธรรมที่เป็นคุณค่าร่วมจึงทำให้นักวิจัยให้ความสนใจน้อยต่อความหลากหลายทางด้านวัฒนธรรม ความหลากหลายของคนที่มีมุมมองแตกต่างกัน มักจะเสนอทัศนคติของชุมชนที่ศึกษาไปในทิศทางเดียวกัน ราวกับว่าคนในพื้นที่ที่ศึกษานั้น เห็นร่วมกันไปหมด ถือเป็นข้อจำกัดสำคัญต่อการเข้าถึงความซับซ้อนของชีวิตวัฒนธรรมปัจจุบัน

5.2.2 การไม่ตระหนักใน "อำนาจ" ที่แฝงอยู่ในความรู้ ข้อจำกัดประการที่สอง ที่สำคัญมากกว่าประการแรก คือ การที่ผู้วิจัยให้คุณค่า บรรทัดฐาน หรือความรู้ชุดหนึ่งที่ตัวเองยึดถือ แล้วใช้ความรู้ชุดนั้นเป็นบรรทัดฐานในการตัดสินสิ่งต่างๆ โดยไม่ได้ตระหนักว่า ความรู้ที่ตัวเองยึดถืออยู่นั้น เป็นเพียงความรู้ หรือทัศนคติชุดหนึ่ง ท่ามกลางความรู้ และทัศนคติชุดอื่นๆ อีกมากมาย กลับคิดไปว่า ความรู้ที่ตัวเองมีนั้น เป็นความรู้ที่ถูกต้องที่สุดแล้ว

ลักษณะของการยึดติดเช่นนี้ พบมากในงานวิจัยสาขาผังเมือง อาคารที่แสดงออกของฐานคิดนี้ หากยึดติดน้อย ก็เป็นการศึกษาทำนองแนวทางการพัฒนาพื้นที่ต่างๆ ไปตามความรู้อุดมคติที่ผู้วิจัยเห็นว่าดี เช่น บรรทัดฐานของเมืองน่าอยู่ คนต้องขี่จักรยานแทนการขับรถ เมืองเก่า ชุมชนในย่านเก่า ควรจะรักษาไว้ ไม่เปลี่ยนแปลง เป็นต้น

แต่ถ้ายึดติดเชื่อมั่นในความรู้ของตัวเองมาก ก็ถึงขั้นเป็นการศึกษาเกี่ยวกับ "ข้อกำหนด" ต่างๆ เช่น การปรับปรุงมาตรการควบคุมด้านกายภาพเพื่อการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์ (มณฑนา ศิริวรรณ, 2541) ซึ่งตั้งประเด็นปัญหาว่า ลักษณะทางกายภาพ รูปทรงของอาคาร การใช้ประโยชน์ที่ดินย่าน

ดังกล่าวไม่สอดคล้องกับการเป็นพื้นที่อนุรักษ์ จึงศึกษาหามาตรการควบคุมภาคเอกชนตามกฎหมายผังเมืองและกฎหมายควบคุมอาคาร งานวิจัยนี้ยังเน้นอย่างมากด้วยว่า **จะต้องใช้อำนาจตามกฎหมาย** เพื่อให้เกิดมาตรการควบคุมบังคับใช้ได้จริง

ทำนองเดียวกับ วิทยานิพนธ์ของ ทรงยศินทร์ ชนปทาธิป (2544) เรื่อง **ข้อกำหนดการใช้ประโยชน์ที่ดินและผลกระทบต่อการพัฒนาเมือง กรณีศึกษาเขตบางขุนเทียน กรุงเทพมหานคร** ซึ่งมีความมุ่งหมายให้การบังคับใช้กฎหมายผังเมืองเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ การวางแผนพัฒนาย่านท่าพระจันทร์ – ท่าช้าง (นาวิน ตันวัฒนะประทีป, 2541) ซึ่งได้มีข้อเสนอและมาตรการควบคุมการใช้ประโยชน์ที่ดิน โดยย้ำถึงการต้องใช้มาตรการทางกฎหมาย รวมทั้งเรื่อง การเปลี่ยนแปลงชีวิตสังคมเมืองในเกาะรัตนโกสินทร์ กรุงเทพมหานคร (ชินินทร์ วิเศษสิทธิกุล , 2547) ซึ่งได้ศึกษาการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในย่าน และได้เสนอแนวทางการพัฒนาและอนุรักษ์เกาะรัตนโกสินทร์ ซึ่งผู้วิจัยได้ระบุว่า ได้คำนึงถึงความสอดคล้องกันระหว่างผู้คน กิจกรรมและการใช้พื้นที่แล้วก็ตาม แต่ในกระบวนการวิจัยมิได้มีการเก็บข้อมูลความเห็นของคนในพื้นที่อย่างมีนัยสำคัญ

ตัวอย่างงานเหล่านี้ เป็นงานที่แสดงถึงความเชื่อมั่นในความรู้ชุดหนึ่งของผู้วิจัย และใช้ความรู้ชุดดังกล่าวมากำหนดให้ชุมชนต้องทำตาม โดยมีได้ตระหนักถึงความรู้ ทักษะของผู้คนอีกมากมาย ที่อาจให้คุณค่าต่างจากที่นักวิจัยยึดมั่นถือมั่น

ปัญหาสำคัญของงานวิจัยทั้งหมดที่กล่าวมาก็คือ **ผู้วิจัยทางด้านผังเมือง** ยังอยู่บนฐานของการเชื่อในความรู้ที่บริสุทธิ์เป็นกลาง เชื่อว่า **ศาสตร์และความเชี่ยวชาญที่ตนเองมีอยู่นั้น มีความชอบธรรมและสมเหตุสมผลเพียงพอที่จะนำเสนอในเชิงนโยบาย เป็นมาตรการและออกข้อบังคับในเชิงกฎหมาย ไม่ตระหนักรู้ว่า** สิ่งที่เรียกว่า**ศาสตร์และความรู้ทางด้านผังเมืองนั้น**ไม่ต่างจาก**ศาสตร์อื่นๆ** ที่มีความสัมพันธ์เชิงอำนาจแทรกซึมอยู่อย่างลึกซึ้ง โดยเฉพาะ**ศาสตร์ทางด้านผังเมือง**ที่จะนำไปสู่การออกข้อกำหนดของการใช้ที่ดินต่างๆ การอนุญาต/ไม่อนุญาตให้ทำกิจกรรมใดๆในพื้นที่หนึ่งด้วยแล้ว ยิ่งเป็นการใช้อำนาจโดยตรง แต่เป็นการใช้อำนาจที่กระทำในรูปของ**ความรู้** ถือเป็น**การแยบยลของการใช้อำนาจแบบหนึ่ง**

ความสนใจเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่าง**ความรู้กับอำนาจ** อันเป็นอิทธิพลของกระแสหลังสมัยใหม่โดยเฉพาะสำนัก Foucauldian ทำให้เกิดการทบทวนองค์ความรู้ต่างๆมากมาย เท่าที่พบเห็นความตื่นตัวในเรื่องนี้บ้างแล้ว ในวงวิชาการไทยก็เช่น สาขาสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ ก็ตระหนักรู้ว่ากิจกรรมด้านสวัสดิการสังคมก็มีความสัมพันธ์เชิงอำนาจแอบแฝง ดังเช่นบทความวิจัยของ กิติพัฒน์ นนทปัทมะดุล เรื่อง **ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในพื้นที่สวัสดิการสังคม** ซึ่งถือได้ว่าเป็นการตื่นตัวที่ทัน่วงทีกับแวดวงการวิจัยด้านสวัสดิการสังคมในต่างประเทศ เช่น Reading Foucault for Social Work (1999) เช่นเดียวกับสาขาสาธารณสุขศาสตร์ ก็มีการทบทวนว่า องค์ความรู้ทางการแพทย์ มีความสัมพันธ์เชิงอำนาจแทรกซึมอยู่อย่างลึกซึ้ง ทำให้เกิดการตระหนักรู้ว่า**ศาสตร์การแพทย์สมัยใหม่ได้ปิด ปิดกั้นความรู้ด้านสุขภาพชุดอื่นๆ** อย่างไร กระทั่งมีการเปิดพื้นที่ให้กับ**ความรู้ด้านสุขภาพ**บนฐานของกระบวนการ

ทัศนอื่นๆ หรืออาจเรียกได้ว่าการเปิดพื้นที่ให้กับ พหุลักษณะทางการแพทย์ แทนที่จะเป็นเอกลักษณ์ทางการแพทย์

การยึดถือทฤษฎีทางด้านผังเมือง อย่างตายตัว เมื่อแปรไปสู่ภาคปฏิบัติ การออกข้อกำหนดและมาตรการต่างๆ แล้วไม่สอดคล้องกับชีวิตของผู้คนในพื้นที่นั้นๆ จึงนำไปสู่ข้อพิพาทได้ง่าย ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดก็คือ ความขัดแย้งอันเนื่องมาจากแผนแม่บทเพื่อการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งแนวคิดที่อยู่เบื้องหลังแผนเป็นแนวคิดด้านผังเมืองที่เน้นมิติทางกายภาพ การเปิดภูมิทัศน์ พื้นที่โล่ง ความกลมกลืนของสถาปัตยกรรม การเลือกอนุรักษ์แต่ประวัติศาสตร์ของชนชั้นสูง ฯลฯ ขาดการเชื่อมโยงถึงประวัติศาสตร์ที่มีฐานกว้างคือประวัติศาสตร์สังคม (ธีรยุทธ 2544)

การตระหนักในมิติความสัมพันธ์ทางอำนาจที่แฝงฝังอยู่ในศาสตร์ด้านผังเมืองและสถาปัตยกรรมศาสตร์ เป็นที่ตระหนักกันอย่างกว้างขวางในแวดวงวิชาการต่างประเทศ มีตำราเกี่ยวกับกระแสดังกล่าวจำนวนมาก เช่น Rethinking of Architecture (Neil leach, 1997) Geographies of Exclusion (David Sibley, 1995) ผลงานเหล่านี้ เห็นความสำคัญอย่างมากของการวางผังเมือง การออกแบบสถาปัตยกรรมต่างๆ ที่ต้องให้ผู้อยู่อาศัยมีส่วนร่วมอย่างสำคัญ เพื่อหลีกเลี่ยงความขัดแย้งซึ่งอาจปะทุเป็นความรุนแรง ดังตัวอย่างที่ชาวชุมชนป้อมมหากาฬได้ต่อสู้อย่างยืดเยื้อ ที่จะไม่ยอมถูกย้ายออกจากที่อยู่อาศัยเดิม เพียงเหตุผลเพื่อการสร้างสวนสาธารณะ เปิดพื้นที่โล่งให้กับเมือง ไมเคิล เฮิร์ชเฟลด์ นักมานุษยวิทยาจากมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด เรียกว่า เป็น อาณานิคมอำพราง เป็นความพยายามแสดง วัฒนธรรมไทย ให้ประเทศตะวันตกเห็นผ่านการอนุรักษ์โบราณสถาน โดยมองข้ามความสัมพันธ์ระหว่าง คนกับพื้นที่ (โลกสีเขียว 12:3 น.43)

5.2.3. การคำนึงถึงมุมมองของผู้ปฏิบัติการ ตรงกันข้ามกับวิธีวิทยาที่ผู้วิจัยยึดถือเอาความรู้คุณค่าของผู้วิจัยเป็นบรรทัดฐานในการตัดสินใจพิจารณาวัฒนธรรม งานวิจัยที่น่าสนใจ เข้าถึงความหมายของวัฒนธรรมมากกว่า คือ งานวิจัยที่ให้ความสำคัญกับมุมมองของผู้ปฏิบัติการ งานในแนวนี้อาจได้วิเคราะห์ไว้ใน การสังเคราะห์เชิงแนวทฤษฎี (หัวข้อ 4.2 และ 4.3) วิธีวิทยาแนวนี้นี้ให้ความสนใจกับโลกทัศน์ของผู้กระทำว่าทำที่ต่อการมองโลก การจัดระเบียบความสัมพันธ์ของโลกและมนุษย์อย่างไร ต่อมาคือให้ความสำคัญกับการให้ความหมายของผู้ปฏิบัติการต่อการกระทำของตนเอง ความน่าสนใจของงานกลุ่มนี้อยู่ที่การเปิดมุมมอง ให้ผู้วิจัยได้เข้าใจความหมายของการกระทำจากมุมมองของผู้ปฏิบัติการเอง

งานที่โดดเด่นด้วยวิธีวิทยาแนวนี้นี้ ได้แก่ การศึกษาการเข้าใจวัฒนธรรมของเด็กเร่ร่อน โดย สมพงษ์ จิตระดับว่าเด็กมองชีวิตเร่ร่อนของพวกเขาอย่างไร ความเข้าใจนี้มีความสำคัญมากต่อการเข้าใจว่า ทำไมเด็กเร่ร่อน จึงไม่ยอมถูกจับเข้าสถานสงเคราะห์เด็ก หรือโรงเรียนประจำ หรืองานศึกษาเกี่ยวกับชีวิตของแม่ค้าหาบเร่ โดย นฤมล นิราทร ที่เปลี่ยนความเข้าใจว่า แม่ค้าไม่ได้หมายชีวิตตัวเองว่าเป็นคนขายขอบ ตรงกันข้ามกับมีความผูกพันกับอาชีพของตัวเอง อยากจะประกอบอาชีพนี้ไปตลอดโดยพัฒนาโอกาสและทักษะที่จำเป็นอื่นๆ

งานวิจัยแนวสตรีศึกษา ก็ให้ความสำคัญกับมุมมองของผู้หญิงที่น่าสนใจหลายชิ้น ไม่ว่าจะเป็นงานของวิลาลินี เพื่อทำความเข้าใจว่า ทำไมผู้หญิงจึงยอมรับความชอบธรรมของผู้ชายในการใช้ความรุนแรง หรือ การศึกษาการตอบโต้อัตลักษณ์ของหญิงคาราโอเกะที่ขายบริการทางเพศแอบแฝง เธอทำความเข้าใจงานของตัวเองอย่างไร และตอบโต้การถูกลดทอนความเป็นมนุษย์ การที่ร่างกายต้องกลายเป็นสินค้าเป็นวัตถุทางเพศได้อย่างไร

5.2.4 วิธีวิทยาที่เน้นความหลากหลายของมุมมอง (multi-perspectives) หรือ หลากหลายเสียง (multi-voicing) ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า กระบวนทัศน์หลังสมัยใหม่ ทำให้เกิดการมองสังคมวัฒนธรรมที่ซับซ้อน มีได้หลากหลายความหมาย ขึ้นอยู่กับมุมมองของคนแต่ละกลุ่ม กระบวนทัศน์นี้มีส่วนอย่างสำคัญที่ทำให้การวิจัยมุ่งเน้นไปที่ความหลากหลายของความหมายและคุณค่าที่คนแต่ละกลุ่มมีต่อสรรพสิ่งต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น ตัวตน อัตลักษณ์ พื้นที่ ไปจนถึง การพัฒนา วิธีวิทยาแนวนี้จะไม่พยายามหาข้อสรุปที่ชัดเจนหนึ่งเดียว เพราะตระหนักว่า การเสนอสิ่งใดสิ่งหนึ่งเพียงเสียงเดียว คือการเก็บกด ปิดกั้น ทักษะที่หลากหลายในสังคม

ตัวอย่างของงานวิจัยที่ใช้วิธีวิทยาที่เน้นความหลากหลาย เห็นได้ชัดในงานของ ภูริทัต ไชยเศรษฐ์ ในเรื่องการสร้างและต่อรองความหมายของชุมชนป้อมมหากาฬ ซึ่งไม่เพียงแต่นำเสนอว่า ชาวบ้านมีการให้ความหมายต่อพื้นที่ป้อมมหากาฬที่ต่างกับรัฐ เท่านั้น แต่ยังเสนอด้วยว่า แม้แต่ชาวบ้านก็มีการให้ความหมายต่อชุมชนแตกต่างกัน ไม่เพียงเท่านั้น ผู้ศึกษายังเผยถึงมุมมองต่างๆ ของคนที่เข้าไปมีส่วนร่วมในปฏิบัติการของชาวชุมชนป้อมมหากาฬ ไม่ว่าจะเป็นนักวิชาการ นักศึกษา เครือข่ายชาวบ้าน กลุ่มสถาปนิก ฯลฯ คนต่างๆ เหล่านี้ ช่วย เสนอทางเลือก ช่วย สนับสนุนชาวบ้าน แต่ชาวบ้านก็สามารถตีความ ความพยายาม ช่วยเหลือนี้แตกต่างกันไป

ส่วนงานของ อัฐมา พิจารณาบทบาทของประชาคม ย่านถนนพระอาทิตย์ ต่อกระแสเมืองน่าอยู่อย่างน่าสนใจ มีมุมมองเชิงลึกที่แตกต่างจากงานชิ้นอื่นๆ ในพื้นที่เดียวกัน ผู้ศึกษาแสดงให้เห็นว่า ผู้คนในย่านถนนพระอาทิตย์ก็มีความหลากหลาย ทั้งกลุ่มคนที่เป็นผู้อยู่อาศัยเดิม ทั้งชนชั้นกลางที่ย้ายเข้ามาเปิดกิจการร้านผ้า เมื่อมีกลุ่มคน องค์กร หน่วยงานจากภายนอกสนับสนุนให้เกิดการรวมตัวเป็นประชาคม อาจด้วยความปรารถนาดีที่จะรู้หรือพื้นที่ที่คิดว่าเคยงดงามในอดีตขึ้นมา แต่ว่า คนแต่ละกลุ่มก็มีส่วนร่วมต่อปฏิบัตินี้แตกต่างกัน คำว่า เมืองน่าอยู่ ก็ถูกตีความไปแตกต่างกัน กล่าวได้ว่างานของอัฐมา แสดงให้เห็นปฏิบัติการของคนแต่ละกลุ่มได้อย่างน่าสนใจ และสอดคล้องกับสถานการณ์มากกว่า ดังที่พบว่า เมื่อบุคคลภายนอกถอนตัวออกจากงานสนับสนุน ภาพที่องค์กรภายนอกพยายามให้คุณค่าความสำคัญมากมายก็มลายหายไป

หรืองาน ของ ปรีติดา เฉลิมเผ่า กอนันตกุล ศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมของกรุงเทพฯ ซึ่งอาจจะเป็นคำถามที่คล้ายกับงานชิ้นอื่น แต่ด้วยวิธีวิทยาที่เน้นการให้ความหมายของคนจากหลายมุมมอง ทำให้งานชิ้นนี้ได้ผลที่น่าสนใจ โดยผู้วิจัย ชี้ให้เห็นว่า ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

คนแต่ละกลุ่มที่มีสถานะและภูมิหลังต่างกัน ต่างมีทัศนคติที่แตกต่างกัน มีความพึงพอใจ มีเรื่องที่วิตกแตกต่างกัน สำหรับชนชั้นกลางที่ชีวิตอยู่บนการแข่งขัน พวกเขาไม่พึงพอใจกับระบบอุปถัมภ์ มองว่าเป็นระบบอภิสิทธิ์เส้นสาย สำหรับคนบางกลุ่มที่ขาดช่องทางในการเข้าถึงทรัพยากร กลับถือว่า การอยู่ภายใต้ระบบอุปถัมภ์ คือ เป็นหลักประกันความมั่นคงได้อย่างหนึ่ง เป็นต้น

งานอีกชิ้นที่แสดงให้เห็นถึงทฤษฎีที่แตกต่างกันของคนที่มีจุดยืนคนละแห่งก็คือ งานของยงยุทธ เกี่ยวกับการใช้พื้นที่วัด พื้นที่วัดถูกให้คุณค่าและความหมายของคนแต่ละกลุ่มแตกต่างกัน บ้างเห็นว่าควรเน้นกิจกรรมทางด้านศาสนา บ้างเห็นว่าควรปรับตัวด้วยการนำมาใช้ประโยชน์เพื่อหารายได้เข้าวัด

ตรงกันข้ามงานวิจัยที่เน้น การมองเป็นหนึ่งเดียว ก็จะไม่สามารถเข้าถึงความซับซ้อนของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม และมักได้ข้อสรุปที่ตายตัวซ้ำแนวเดิม เช่นว่า กระบวนการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัย ทำให้ความสัมพันธ์แบบเครือญาติ และแบบชุมชนเจือจางลง แทนที่จะถามว่า ความสัมพันธ์แบบต่างๆดำรงอยู่หรือเปลี่ยนแปลงภายใต้เงื่อนไขและบริบทแตกต่างกันอย่างไรบ้าง

เมื่องานวิจัยส่วนใหญ่ เน้น การนำเสนอข้อสรุปที่เป็นผลลัพธ์ที่เป็นหนึ่งเดียว จึงไม่น่าแปลกใจที่งานวิจัยวัฒนธรรมกรุงเทพฯ มีงานที่มีมิติของความขัดแย้งจำนวนน้อย

5.2.5 วิธีวิทยาการไตร่ตรอง (reflexivity) กระแสความคิดหลังสมัยใหม่ทำให้เกิดการตั้งคำถามต่อผู้วิจัยซึ่งเดิมเคยให้อภิสิทธิ์แก่ผู้วิจัยที่วางอยู่บนฐานของความเชื่อมั่นว่า หากดำเนินการวิจัยที่ถูกต้องตามระเบียบวิธีแล้ว จะได้รับความรู้ที่ถูกต้องเป็นกลาง เป็นความรู้บริสุทธิ์ ผู้วิจัยเสนอมุมมองอยู่มุมสูงที่เห็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นพร้อมๆกันได้อย่างรอบด้าน หรือที่เรียกว่าเป็นมุมมองแบบพระเจ้า (God's eye view) สามารถไปอยู่ได้ในทุกหนทุกแห่งพร้อมๆกัน แต่ความคิดหลังสมัยใหม่ ตั้งคำถามอย่างสำคัญต่อตัวผู้วิจัยว่า ไม่มีทางที่นักวิจัยที่จะมีมุมมองแบบพระเจ้าได้ ผู้วิจัยล้วนต้องเลือกมองจากมุมใดมุมหนึ่งเสมอ จุดยืนของผู้วิจัยจึงมีความสำคัญอย่างมากต่อการเลือกเก็บข้อมูล เลือกใช้ทฤษฎี เพราะไม่มีทางเป็นไปได้ที่ผู้วิจัยจะเป็นกลาง ปราศจากอคติอย่างสิ้นเชิง

ดังนั้น แทนที่จะเรียกร้องให้ ผู้วิจัยมีความเคร่งครัดเป็นกลาง กระแสความคิดหลังสมัยใหม่ กลับเรียกร้องให้ผู้วิจัย แสดงจุดยืนทางความคิดและทฤษฎีของตัวเองให้ชัดเจน เพื่อให้ผู้อ่าน ได้ทราบและชั่งน้ำหนักในงานวิจัยเหล่านี้ งานของภริทัต เป็นงานที่แสดงจุดยืนของผู้วิจัยสนาม และมีการทบทวนตัวเอง ทบทวนประเด็นความคิดต่างๆในสนามอย่างน่าสนใจ จนกระทั่ง ในท้ายที่สุด เมื่อภริทัต พบข้อจำกัดของตัวเองว่า ศึกษาอยู่กับแก่นนำมากเกินไป จนกระทั่งภายหลัง เห็นความสำคัญของการต้องคุยกับชาวบ้านธรรมดา แต่ก็ช้าเกินไป เพราะชาวบ้านรู้สึกตัวผู้วิจัยเป็นหนึ่งในกลุ่มของแก่นนำไปแล้ว ลักษณะงานวิจัยที่สะท้อนจุดยืน ตำแหน่งแห่งที่ของผู้วิจัยในสนาม นั้นจะพบมากเช่นกันในงานวิจัยของกลุ่มสตรีศึกษา

5.2.6 การวิจัยร่วมระหว่างชาวบ้าน – นักวิชาการ (collaborative research) การวิจัยทางด้านวัฒนธรรม ไม่ได้มีคุณค่าเพียงทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่เพื่อทำความเข้าใจวัฒนธรรมในมิติที่ซับซ้อนหลากหลายเท่านั้น แต่ยังเป็นการศึกษาเพื่อเสริมพลังของผู้คนกลุ่มต่างๆ เพื่อเสริมศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์อีกด้วย เมื่อประสานกับข้อวิพากษ์ของกระแสความคิดหลังสมัยใหม่ที่วิพากษ์มิติของอำนาจที่มีอยู่ในตัวความรู้ ทำให้เห็นความสำคัญของความรู้ท้องถิ่น (local knowledge) มากขึ้น นัยยะสำคัญของมันก็คือ ลดการผูกขาดความรู้ของผู้เชี่ยวชาญ ของนักวิจัย แต่ให้ความสำคัญองค์ความรู้ที่อยู่ในตัวของชาวบ้าน แทนที่จะให้ชาวบ้านเป็นเพียงผู้ให้ข้อมูล มาสู่การยกระดับให้ชาวบ้านเป็นร่วมวิจัยอยู่ในคณะวิจัย คือพัฒนาเป็นงานวิจัยที่ทำร่วมกันระหว่าง นักวิจัยที่เป็นนักวิชาการ กับนักวิจัยชาวบ้าน (Collaborative research)

อันที่จริงงานวิจัยที่มีการใช้ท่วงทำนองการศึกษาร่วมกันระหว่าง นักวิจัย นักพัฒนา กับชุมชน นั้นในแวดวงการศึกษาทางด้านการพัฒนาคุ้นเคยกันดีอยู่แล้ว คือ การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (Participatory action research) เพื่อให้ นักวิจัยกับชาวบ้านร่วมกันค้นหาปัญหาของชุมชนและหาแนวทางการแก้ไขปัญหาร่วมกัน แทนที่จะให้นักวิจัยเป็นผู้บอกปัญหาและแนวทางแก้ไขปัญหา แต่ในแวดวงวัฒนธรรมศึกษากลับพบไม่มาก จึงยังมีงานวิจัยจำนวนมากที่ให้อภิสิทธิ์อย่างมากแก่ผู้วิจัย เช่น วิทยานิพนธ์ของ ชรินทร์ วิเศษสิทธิกุล เรื่องการเปลี่ยนแปลงชีวิตสังคมเมืองในเกาะรัตนโกสินทร์ กรุงเทพมหานคร ถึงกับตั้งวัตถุประสงค์ข้อหนึ่งว่า (เพื่อ) กำหนดแนวทางการพัฒนาและอนุรักษ์พื้นที่เกาะรัตนโกสินทร์ ซึ่งจำเป็นต้องถูกตั้งคำถามว่า ผู้วิจัยมีสิทธิหรือไม่ เพียงใดที่จะกำหนดแนวทางการพัฒนาในพื้นที่ ที่มีประชากรนับหมื่นคน โดยไม่ต้องฟังเสียงของชุมชนในพื้นที่ ทำนองเดียวกับ วิทยานิพนธ์ของ มณฑนา ศิริวรรณ เรื่อง การปรับปรุงมาตรการควบคุมด้านกายภาพเพื่อการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์ ที่เสนอการปรับปรุงมาตรการต่างๆ ให้เข้มงวดยิ่งขึ้น ทั้งความสูงของอาคาร รูปแบบของสถาปัตยกรรม และเน้นย้ำว่า ต้องใช้อำนาจตามกฎหมายเพื่อให้เกิดผลบังคับได้อย่างเต็มที่ โดยที่ไม่มีการรับฟังเสียงของคนในพื้นที่เช่นเดียวกัน

แม้ผู้วิจัยทั้งหลาย จะได้กล่าวถึง กิจกรรมต่างๆของบุคคลในพื้นที่ต่างๆ และคิดไปว่าตัวเองมีความเข้าใจในกิจกรรมต่างๆ และมีความปรารถนาดี ที่จะเสนอสิ่งที่ตัวเองคิดว่าถูกต้องเหมาะสมแล้วก็ตาม แต่ทว่า สิ่งที่นักวิจัยคิดว่าได้ตระหนักในการทำกิจกรรมของผู้คน แล้ว ก็เป็นเพียงการตีความฝ่ายเดียวของผู้วิจัย ทั้งๆที่ปรากฏการณ์ของเมืองมีความซับซ้อนมากเกินกว่า จะใช้การสังเกต เดินสำรวจ ถ่ายรูป ซึ่งสุ่มเสี่ยงที่จะตีความไปตามอคติโดยไม่รู้ตัวเช่น ระบุประเด็นปัญหาว่า ประชาชนในพื้นที่ไม่มี ความสนใจและกระตือรือร้นในเรื่องของการพัฒนาพื้นที่ ...มีกลุ่มเยาวชนมั่วสุมยาเสพติด... ภายในชุมชนมีการเล่นพนัน เป็นที่มอมเมาประชาชน (เสาวลักษณ์ 2540:103-105) หรือที่ ชรินทร์ (2547:191) ระบุกิจกรรมในพื้นที่สนามหลวงว่า ยังมี กลุ่มคนจรจัด...ที่เดินทางมาจากต่างจังหวัดจะเข้ามาหางานทำ ในกรุงเทพฯแต่ยังไม่มียานรองรับ ..หาเลี้ยงชีพด้วยการขอทาน เก็บขยะ

ปัญหาทั้งหมดที่ระบุข้างต้น ล้วนแล้วแต่เชื่อมโยงกับปัจจัยอื่นที่ซับซ้อนมากกว่าจะสรุปอย่างง่าย ๆ การขาดความเข้าใจในความซับซ้อนของปัญหา และเลือกใช้ทฤษฎีที่ค้ำประกันแต่เพียงกายภาพท้ายที่สุด หากงานวิจัยเหล่านี้ถูกนำไปใช้จริง จะมีความขัดแย้งกับชุมชนในพื้นที่นั้นๆ ไม่น้อย

หากเปรียบเทียบในพื้นที่เดียวกันแต่ใช้มุมมองด้านสังคมวิทยา ของจิรภา วรเสียงสุข จะเห็นมิติที่แตกต่างกัน งานวิจัยของจิรภา เป็นการศึกษาร่วมกับชาวบ้าน เพื่อหาแนวทางปรับปรุงสภาพชุมชนย่านท่าพระจันทร์-ท่าเตียน บนฐานความต้องการของชาวบ้าน การวิจัยจึงเป็นปฏิบัติการของชาวบ้านเพื่อต่อรองชัดขึ้นนโยบายการไล่อื้อของชาวบ้าน ต่อแผนการพัฒนารุงรัตนโกสินทร์ แม้ท่วงทำนองการนำเสนอในงานของจิรภา จะยังคงเป็นงานวิจัยที่ให้นักวิจัยเป็นผู้นำเสนอมิถหมายสำคัญ ไม่ใช่งานที่แสดงปฏิสัมพันธ์ของผู้วิจัยที่อยู่ในสนามก็ตาม แต่ก็เป็งานวิจัยที่มีตัวตนและความคิดของชาวบ้านปรากฏอยู่มากกว่าอย่างชัดเจน

งานวิจัยที่เรียกได้ว่าเป็นงานวิจัยเชิงปฏิบัติการที่ไม่เพียงสร้างองค์ความรู้ใหม่เท่านั้น แต่ยังนำไปสู่ภาคปฏิบัติกรด้วย ที่น่าสนใจในเชิงวิธีวิทยา เช่น งานวิจัยไทบ้านของชาวบ้านต.คลองด่าน ที่ใช้งานวิจัยเป็นเครื่องมือในการต่อต้านโครงการพัฒนาของรัฐ ที่มีผลประโยชน์คอร์รัปชั่นแอบแฝง ส่วนงานวิจัยเรื่องป้อมมหากาฬ กลับมีข้อด้อยหากพิจารณาในประเด็นนี้ กล่าวคือ ในกระบวนการวิจัย (ที่มีเสียงของชาวบ้านปรากฏอย่างมากมาย) แต่ในขั้นข้อเสนอ ผู้วิจัยกลับมองข้ามพลังของชาวบ้าน เสนอให้มี คนกลาง เป็นผู้รวบรวมข้อเสนอของชาวบ้านไปเสนอหรือประสานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ทั้งๆที่จากประสบการณ์รวมถึงในงานวิจัยของภูริทัต เองก็ยังระบุว่า กิจกรรมบางอย่าง เช่นบ้านพิพิธภัณฑท์ ซึ่งไม่ได้เป็นความต้องการของชาวบ้าน แต่เป็นข้อเสนอจากคนอกที่ชาวบ้าน เกรงใจ จึงมีกิจกรรมขึ้นแต่ชาวบ้านรู้สึกเป็นเจ้าของน้อย และก็เป็นบ้านที่ถูกรื้อก่อน การยกให้ คนกลาง เป็นตัวแทนชาวบ้าน จึงเป็นเรื่องน่าสุมเสียดังว่า คนกลางนั้นจะหาจากไหน ใครจะสามารถอ้างความเป็น ตัวแทน ผลประโยชน์ของชาวบ้านได้

อย่างไรก็ตาม ผู้สังเคราะห์ตระหนักดีว่า การวิจัยที่เป็นวิทยานิพนธ์ มีข้อจำกัดที่จะทำในลักษณะการวิจัยปฏิบัติการ หรือการวิจัยร่วมระหว่างนักวิชาการกับชาวบ้าน แต่ทว่า การสะท้อนมุมมองหรือใช้รูปแบบการสนทนากับชาวบ้านในงานวิทยานิพนธ์ก็มีไช่สิ่งที่เป็นไปไม่ได้เสียเลย แต่สำหรับงานวิจัยบางชิ้น ที่มุ่งประโยชน์ในการ พัฒนา ท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็ การปรับปรุงภูมิทัศน์ การจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมเพื่อส่งเสริมเป็นพื้นที่ท่องเที่ยว เป็นตลาดน้ำ ฯลฯ ท้ายที่สุด การพัฒนา ที่ตั้งใจว่าจะเกิดขึ้นเพื่อยกระดับชุมชนจะเกิดขึ้นหรือไม่ ไม่ได้ขึ้นอยู่กับผลงานวิจัยว่าดีเพียงใด แต่ขึ้นอยู่กับชาวบ้านว่าจะตระหนักและตื่นตัวร่วมด้วยหรือไม่ ดังนั้น การใช้การวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมน่าจะเหมาะสมกว่าในการให้ชาวบ้านได้ร่วมเรียนรู้ปัญหาในท้องถิ่นตัวเอง ร่วมคิดร่วมวิเคราะห์ ร่วมทดลองหาทางออก ร่วมกับนักวิชาการ ผู้มีประสบการณ์ต่างๆ อย่างที่ริเริ่มกันใภาคอื่นๆ แต่ในกรุงเทพฯ ยังพบการวิจัยในลักษณะนี้ไม่มาก จะมีเช่น การวิจัยปฏิบัติการบางโครงการที่มี รศ.ดร.ม.ร.ว.อดิน ธิพัฒน์ เป็นหัวหน้าโครงการ แต่ผลในเชิงปฏิบัติการ ก็ยังปรากฏไม่ชัดเจนนัก

ทั้งๆที่ โดยปรากฏการณ์ทางสังคม จากการพัฒนาที่สร้างผลกระทบต่อชุมชนอย่างมาก มีชาวบ้านชุมชน จำนวนไม่น้อยที่ตื่นตัวลุกขึ้นมาปฏิบัติกร หากนักวิชาการเข้าไปมีส่วนร่วมก็จะยิ่งเสริมศักยภาพและปฏิบัติการของชาวบ้านได้มีพลังมากขึ้น ดังเช่น กรณีชุมชนป้อมมหากาฬ ชุมชนท่าเตียน ฯลฯ

จากวิธีวิทยาที่อภิปรายข้างต้น จะเห็นได้ชัดว่า งานวิจัยส่วนใหญ่ยังไม่ตระหนักถึง มิติของอำนาจที่แทรกซึมอยู่ในกระบวนการวิจัย มักมองอย่างกระบวนทัศน์ Positivism เชื่อใน**ความบริสุทธิ์และเป็นกลางของความรู้** เมื่อขาดความตระหนักในความสัมพันธ์เชิงอำนาจแล้ว การวิจัยวัฒนธรรมโดยเฉพาะอย่างยิ่ง วัฒนธรรมกับการพัฒนาทำให้ มีงานวิจัยที่มีมิติของการวิพากษ์การพัฒนาทำให้เกิดความไม่เท่าเทียมจำนวนน้อย เพราะไม่ตระหนักในความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันใน วาทกรรมการพัฒนา หรือมีงานที่แสดงถึงการแข่งขัน การแย่งชิง ความหมาย และนิยามของสรรพสิ่งจำนวนน้อย และท้ายที่สุดก็คือ เห็นปฏิบัติการโต้ตอบของผู้คนต่อ การพัฒนาที่กระทบต่อตัวเองไม่มากนัก

5.3 รูปแบบการนำเสนอ

การเปลี่ยนแปลงในกระบวนการวิจัย นอกจาก แนวคิด ทฤษฎี ระเบียบวิธีวิทยา แล้ว ปลายทางสุดท้ายก็คือ รูปแบบการนำเสนอ ที่มีรูปแบบและสไตล์การนำเสนอแนวใหม่หรือที่เรียกว่า การเขียนแนวทดลองซึ่งปรากฏในงานวิชาการต่างประเทศ เช่น การเขียนในรูปจดหมาย บันทึกประจำวัน วรรณกรรม เรื่องสั้น ฯลฯ อย่างไรก็ตาม การนำเสนอแนวทดลองข้างต้นยังไม่เห็นในงานวิจัยของนักวิชาการไทย แต่ทว่า ก็พบรูปแบบและสไตล์การนำเสนอที่เปลี่ยนไป กล่าวคือ ไม่ได้จัดวางท่าทีของผู้เขียนอย่างเคร่งขรึมหรือใช้สรรพนามที่มองไม่เห็นตัวผู้วิจัย แต่นำเสนอให้เห็นตัวตนของผู้วิจัย ในลักษณะของการสนทนากับผู้อ่านมากขึ้น และใช้ภาษาที่มีการสนทนาในภาคสนาม เพื่อให้ “เสียง” ของผู้คนจากภาคสนามได้ปรากฏอย่างมีชีวิตชีวามากขึ้น ไม่ใช่ข้อมูลที่ผ่านการตัดต่อมาแล้วโดยผู้วิจัย

งานของภริทัต เรื่องชุมชนป้อมมหากาฬ อีกเช่นกัน ที่มีท้องทวงทำนองการนำเสนอที่น่าสนใจ เช่น การนำเสนอบทสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้องแทนที่จะจัดวางไว้ในภาคผนวก ส่วนในรายงานเป็นการเรียบเรียงบทสัมภาษณ์ ที่ผ่านการตัดตัด ชัดเกลา และวิเคราะห์มาแล้วเหมือนงานวิจัยชิ้นอื่นๆ แต่ผู้เขียนเลือกที่จะวางบทสนทนาลงเป็นส่วนหนึ่งของการวิจัยแบบคำต่อคำ ดิบๆ เกือบจะไม่มีกรตัดทอน ชัดเกลาภาษาให้ผู้อ่านได้เปรียบเทียบกับวรรณคดีที่แตกต่างกันของคนที่เกี่ยวข้อง เช่น นักวิชาการ ข้าราชการที่เข้าไปในปฏิบัติการในพื้นที่ โดยเฉพาะการนำเสนอการปฏิสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับข้าราชการ คงมีนักวิจัยหลายท่านที่เคยผ่านสนามดังกล่าว แต่ไม่มีที่นำเสนอขั้นตอนการเจรจา การถกเถียง อย่างสดๆ ลงในงานวิจัย เช่น ถ่ายทอดบทสนทนา และเหตุการณ์ในวันที่เจ้าหน้าที่กรุงเทพมหานคร ลงโล่หรือชาวบ้าน แล้ว

บรรยายการซักถาม คำตอบของเจ้าหน้าที่ พร้อมกับเล่าว่า เจ้าหน้าที่คนอื่นๆ ทอยเดินห่างออกไป เพราะไม่ต้องการตอบคำถาม เป็นต้น

การนำเสนอเรื่องราวของความเป็นมนุษย์ที่น่าสนใจอีกเช่นหนึ่งคือ การลดทอนความเป็นมนุษย์ และการตอบโต้โดยการสร้างอัตลักษณ์ใหม่ของสาวคาราโอเกะ (ขวัญฤทัย จ่างจำรัส , 2543) เป็นงานที่นำเสนอเรื่องเล่าของหญิงคาราโอเกะ ที่มีการค้าบริการทางเพศ โดยนำเสนอข้อมูลเชิงลึก เรื่องเล่า ประสบการณ์ของแต่ละบุคคล ในเชิงลึกอย่างน่าสนใจ ละทิ้งการนำเสนองานวิจัยด้วยท่วงทำนองเคร่งขรึม ใช้ภาษาที่ปราศจากอารมณ์แบบเก่า ทำให้เห็นมิติการต่อสู้ การตอบโต้ของมนุษย์อย่างลึกซึ้ง ละเอียดลอบ

อย่างไรก็ตาม รูปแบบการนำเสนอที่แยกไม่ออกจากระเบียบวิธีของงานวิจัย การที่งานวิจัยทั้งสองนำเสนอภาพของปฏิบัติการต่างๆอย่างมีชีวิตชีวา เพราะทั้งสองมีระเบียบวิธีในการเก็บข้อมูลเชิงลึกอย่างละเอียดลอบ แนบเนียน จึงทำให้การนำเสนอได้ภาพที่ลึกซึ้ง

ในตอนท้ายของส่วนนี้ ผู้วิจัยใคร่ขอเสนอหรือแนววิถีวิทยาแนวหนึ่ง โดยหวังว่าเพื่อจะเปิดแนวทางการวิจัยแบบใหม่ คือแนวทางการวิจัยที่เสนอโดย Norman Long และ And Long (1992) นักสังคมวิทยาการพัฒนา (development sociology) เสนอ นั่นคือ Actor Oriented Approach ทั้งสองเป็นนักสังคมวิทยาที่มีประสบการณ์งานวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนาหลายพื้นที่ โดยเฉพาะในเม็กซิโก Long ได้เขียนงานหลายชิ้นเพื่อเสนอแนวทางการวิจัยสำหรับการพัฒนาที่เรียกว่า Actor Oriented โดยเป็นแนวทางการวิจัยที่มุ่งเน้นจะทำความเข้าใจว่า เมื่อมีโครงการพัฒนาต่างๆ เข้าไปในชุมชน ชาวบ้านไม่ได้รับหรือถูกกำหนดให้ต้องปฏิบัติไปตามวัตถุประสงค์ของโครงการจากภายนอกเพียงอย่างเดียว หากแต่ชาวบ้านแต่ละกลุ่ม แต่ละคน ต่างมีการให้ความหมายต่อการพัฒนาที่เข้ามาแตกต่างกัน รวมทั้งมีการต่อรองโครงการที่เข้ามาให้สอดคล้องกับโลกชีวิต (life-world) ของตัวเอง

ทำนองเดียวกัน โครงการพัฒนาต่างๆที่เข้าไปในชุมชน โครงการไม่ได้ดำเนินไปเหมือนกันหมดตามพิมพ์เขียวที่รัฐบาลส่วนกลางกำหนดให้ทำ แต่ตัวแทนของหน่วยงานพัฒนา ก็เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการตีความโครงการให้ดำเนินไปได้ในบริบทสถานการณ์ที่แตกต่างกัน การศึกษาแนวนี้จะช่วยให้มองเห็นว่า โครงการพัฒนาที่กำหนดโดยรัฐ เมื่อเข้าไปสู่ชุมชนแล้ว ล้วนถูก ตอรอง ดัดแปลง ปรับเปลี่ยนเพื่อให้เข้ากับบริบทของแต่ละแห่ง

Long ยังทำความเข้าใจต่อไปว่า แนวทาง Actor oriented ที่เสนอนี้ ไม่ได้หมายความว่า เขาละเลยความสนใจด้านโครงสร้าง แนวทางที่เน้นผู้กระทำเช่นนี้ เปิดให้วิเคราะห์ปัจจัยด้านโครงสร้างที่เป็นความสัมพันธ์ทางอำนาจที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจด้วย

Han Seur (1992) ได้ขยายความเพิ่มเติมถึงระเบียบวิธีตามแนว Actor oriented ว่า เมื่อเราจะอธิบายการกระทำ (action) เรากำลังอธิบายเป้าหมายและความตั้งใจของผู้กระทำ แต่ผู้วิจัยไม่สามารถมีช่องทางโดยตรงที่จะเข้าถึง life -world (ความหมายซึ่งปัจเจกให้ต่อโลกธรรมชาติและโลกทางสังคม โดย

เป็นการให้ความหมายที่ตัวเองรับมาโดยไม่รู้ตัว (take it for granted)) แต่สามารถดึงออกมาให้เห็นได้ก็
 ด้วยผ่านปฏิบัติการทางสังคม (Social action) รวมถึงการแสดงออกทางคำพูด การเน้นการกระทำ
 หมายถึงการวิเคราะห์ว่าปัจเจกหรือกลุ่มปฏิบัติการตอบสนองต่อโลกภายนอกอย่างไร Life world และ
 การกระทำจึงเป็นสิ่งที่พึ่งพาซึ่งกันและกัน และการกระทำทางสังคมนั้นไม่ได้ถูกกำหนดจากโลกธรรมชาติ
 หรือโลกทางวัตถุและถูกประเมินจากสัจจะและประสิทธิผลของการกระทำเท่านั้น แต่ยังถูกกำกับด้วย
 บรรทัดฐานและประเมินในรูปของความถูกต้องและความชอบธรรมอีกด้วย (Habermas 1984: 88-90)

จากการทบทวนงานวิจัยต่างๆ ในกลุ่มวัฒนธรรมกับการพัฒนา ก็พบว่า มีงานวิจัย จำนวนไม่
 น้อยว่าด้วยเรื่องเกี่ยวกับโครงการพัฒนา แต่ยังไม่มียงานวิจัยใดที่ใช้แนวทาง Actor oriented approach
 ซึ่งเป็นแนวทางหนึ่ง เพื่อจะหลุดออกจากกับดักของความคิดโต้แย้งระหว่าง โครงสร้าง – ผู้กระทำการ
 เพราะมุ่งไปที่ปฏิบัติการ ซึ่งก็จะช่วยทำให้มองเห็นทั้งสองด้าน รูปธรรมที่ขอทดลองนำเสนอ เช่น ปัจจุบัน
 กระแสการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง เริ่มแพร่หลายอย่างมาก แต่ในทางปฏิบัติ ทั้งหน่วยงานที่
 เกี่ยวข้อง ทั้งชาวบ้าน ต่างก็มีมีปฏิบัติการตีความ เศรษฐกิจพอเพียง ไปตามพื้นฐาน life world ของ
 ตัวเอง แต่การตีความและปฏิบัติการนั้นก็ไม่ได้เป็นไปอย่างอิสระเสรี หากยังมีพลังเชิงโครงสร้างอำนาจ
 เหนือรั้งอยู่ด้วย จึงขอนำเสนอ Actor Oriented Approach เป็นทางเลือกหนึ่งของการงานวิจัยด้าน
 วัฒนธรรมกับการพัฒนา เพื่อการพิจารณาหรือถกเถียงต่อไป

บทที่ 6

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

จากที่ได้ประมวลและสังเคราะห์องค์ความรู้ทางด้านวัฒนธรรมกับการพัฒนา พื้นที่กรุงเทพฯและปริมณฑลในรอบ 10 ปี ที่ผ่านมา ซึ่งได้สังเคราะห์งานวิจัยจากหลายสาขาวิชาทั้งด้านสังคมวิทยา มานุษยวิทยา สังคมสงเคราะห์ศาสตร์ ผังเมือง สตรีศึกษา รัฐศาสตร์ ฯลฯ คณะผู้วิจัยได้ค้นพบประเด็นที่น่าสนใจไม่น้อย จะขอนำเสนอในบทสรุปจากภาพกว้างลงสู่ประเด็นลึก ตามลำดับดังนี้

1. กล่าวในภาพกว้าง เริ่มต้นจากการพิจารณาว่า แนวโน้มของงานวิจัยทางด้านวัฒนธรรมกำลังอยู่ในช่วงเปลี่ยนผ่าน จากการยึดติดว่า วัฒนธรรมควรเป็นสิ่งที่หยุดนิ่งตายตัว เป็นสิ่งที่เป็นอุดมคติ ที่คนในสังคมยึดถือให้คุณค่าและความหมายร่วมกัน มาสู่การมองวัฒนธรรมว่าเป็นสิ่งที่ชีวิต มีพลวัตร มนุษย์ต่างก็ปรับปรุงดัดแปลงวัฒนธรรมให้เข้ากับเงื่อนไขของชีวิตแต่ละคน เมื่อเป็นดังนี้ วัฒนธรรมจึงไม่หยุดนิ่ง วัฒนธรรมไม่ใช่สิ่งที่คนยึดถือคุณค่าให้ความหมายร่วมตรงกัน หากแต่เป็นสิ่งที่คนแต่ละกลุ่มในสังคมต่างแข่งขันช่วงชิงให้ความหมาย ที่กล่าวว่า งานวิจัยวัฒนธรรมกับการพัฒนาอยู่ในช่วงเปลี่ยนผ่าน เพราะ ยังมีงานวิจัยที่น่าเสนอคุณค่าของวัฒนธรรม ในลักษณะโหยหาวัฒนธรรมดั้งเดิมที่กำลังสูญสลายไป เรียกร้องให้กลับคืนมาอยู่ไม่น้อย ขณะเดียวกัน ก็มีงานวิจัยที่ทำความเข้าใจว่า วัฒนธรรมมีความหลากหลายอยู่ในสังคมก็เป็นแนวโน้มของงานวิจัยที่กำลังจะเกิดขึ้น

2. เนื้อหาของวิจัยส่วนใหญ่ อาจกล่าวได้ว่าอยู่ในทิศทางที่ว่า เมื่อสังคมมีการ พัฒนา หรือเปลี่ยนแปลงแล้ว คนแต่ละกลุ่มมีปฏิกิริยา ปฏิบัติการ ต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างไร แน่หนอนว่าในกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นมีทั้งผู้ได้รับประโยชน์จากการเปลี่ยนแปลง และผู้ตกเป็นเหยื่อ หรือได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลง โจทย์ของการศึกษาส่วนใหญ่มุ่งไปสู่คำถามที่ว่าผู้ได้รับผลกระทบจากการพัฒนามีปฏิกิริยาตอบโต้อย่างไร ทั้งคนจากชนบทที่อพยพเข้ามาอยู่ในเมือง คนในสังคมเกษตรกรรม หรือชานเมืองที่ถูกความเป็นเมือง หรือการเป็นอุตสาหกรรมเข้าไปรุกล้ำ ในบริบทนี้มีทั้งงานวิจัยที่มีลักษณะโหยหา วัฒนธรรมดั้งเดิม และงานที่พิจารณาการปรับตัวของคนแต่ละกลุ่มต่อสิ่งที่เกิดขึ้น โดยพยายามปรับฐานทางวัฒนธรรมเดิมเข้ากับบริบทใหม่ เช่น มโนทัศน์ประชาคม ทูทางสังคม ชุมชนในจินตนาการ ขณะที่ยังขึ้นไปไกล ถึงการพิจารณาพลังของคนกลุ่มเล็กที่ตอบโต้การเปลี่ยนแปลง เช่น ชุมชนบ้านครัว ชุมชนป้อมมหากาฬ ชาวคลองด่าน พลังการตอบโต้ไม่จำเป็นต้องแสดงออกด้วยการชุมนุมประท้วงคัดค้านเท่านั้น แต่ยังเป็น การตอบโต้ในเชิงให้คุณค่าและความหมายใหม่ในเชิงจิตสำนึก ดังที่พบในการศึกษากลุ่มผู้หญิง แม่ค้าหาบเร่ ฯลฯ กล่าวในแง่ดี งานเหล่านี้ยังแสดงออกถึงพันธะระดับหนึ่งที่มีต่อสังคมว่า งานวิจัยควรจะนำไปสู่การยกระดับคุณค่าและศักดิ์ศรีของมนุษย์ทุกกลุ่ม เป็นสังคมที่เปิดกว้างเอื้อต่อการอยู่ร่วมกัน

แต่ทว่า การวิพากษ์ ขจัด อคติ ของการพัฒนา ยังไม่อาจวิพากษ์ได้ถึงรากเหง้าของความขัดแย้ง ชัดเจนนัก โดยเฉพาะหากยึดถือการเปลี่ยนแปลงตามทฤษฎี Modernization แล้ว การศึกษากลุ่มคนผู้ ได้รับผลกระทบ ก็อาจจะเป็นเพียง การศึกษาเพื่อเยียวยาผลกระทบที่เกิดขึ้นให้น้อยลง มากกว่าจะตั้งคำถามไปถึงทิศทางการพัฒนาที่กำลังดำเนินอยู่ ดังที่ได้ตั้งข้อสังเกตไว้แล้วว่า การวิจัยที่มีจุดเน้นที่ความขัดแย้ง และสิทธินั้นมียุคไม่มาก งานส่วนใหญ่อยู่ในทิศทางของการประสานกลมกลืนมากกว่า ถ้าหากยอมรับว่า ภารกิจของการวิจัยทางวัฒนธรรมนอกจากเพื่อสร้างความเข้าใจต่อพลวัตทางวัฒนธรรมที่ซับซ้อนแล้ว ยังมีภารกิจทางศีลธรรม เพื่อเสริมสร้างความสัมพันธ์ที่เท่าเทียม เพื่อลดทอนอคติและมายาภาพที่สังคมมีต่อกลุ่มคนที่ถูกสร้าง/ให้ความหมายนัยลบแล้ว ก็ถือว่างานวิจัยวัฒนธรรมกับการพัฒนาใน กรุงเทพฯ ยังปฏิบัติการกิจด้านนี้ไม่มากนัก ข้าราชการวิจัยบางชิ้น ยังเป็นการซ้ำเติมตอกย้ำภาพประทับตายตัว และความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ไม่เท่าเทียม โดยเฉพาะการวิจัยเกี่ยวกับด้านผังเมืองที่นำไปสู่การวางข้อกำหนดต่างๆ แต่ปราศจากมุมมอง ทัศนะของชุมชนที่อยู่ในพื้นที่ที่ถูกศึกษาอย่างสิ้นเชิง ถือเป็นแนวทางการวิจัยที่ควรมีการทบทวน

อย่างไรก็ตาม ก็มีงานวิจัยจำนวนหนึ่งที่ตามทันการเปลี่ยนแปลงและการเคลื่อนไหวของการเคลื่อนไหวทางสังคม ตระหนักถึงความสัมพันธ์ทางอำนาจที่แทรกซึมอยู่ในการให้ความหมายต่อพื้นที่ ต่อแนวทางการพัฒนา จึงหันมาให้ความสนใจกับการปะทะต่อรองและแย้งซึ่งความหมายด้วย รวมถึงลดสถานะอภิสิทธิ์ของผู้วิจัยลง และเปิดพื้นที่สำหรับเสียงของผู้ปฏิบัติการทางสังคมให้ปรากฏในงานวิจัยมากขึ้นด้วย แม้กล่าวในเชิงปริมาณจะยังไม่มากนักก็ตาม แต่ก็เป็นที่ทิศทางที่ควรส่งเสริม

3. กล่าวในทางแนวคิดทฤษฎี การสังเคราะห์นี้พบว่า มีการใช้แนวคิดทั้งแนวที่เน้นการพิจารณาในระดับมหภาค เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เช่น แนวทฤษฎีการทำให้ทันสมัย หรือแนวทฤษฎีของสาขาผังเมือง ที่ค่อนข้างไปทางความสนใจทางด้านกายภาพเป็นหลัก และแนวทฤษฎีที่เน้นศึกษาระดับจุลภาพ การปฏิสัมพันธ์ในชีวิตประจำวัน รวมถึงการใช้แนวทฤษฎีสัญลักษณ์และการตีความในทางมานุษยวิทยา ส่วนแนวทฤษฎีกระแสหลังทันสมัยก็เริ่มพบมากในระยะหลัง โดยเฉพาะการใช้มิติทัศน์พื้นที่ (space) ในการวิเคราะห์ อย่างไรก็ตาม พบว่าไม่ค่อยมีการใช้ทฤษฎีที่เน้นความขัดแย้งในการวิเคราะห์มากนัก หากเปรียบเทียบแล้วแนวทฤษฎีที่เน้นการประสานกลมกลืนอย่างแนวคิดประชาคมหรือ ทูตทางสังคมได้รับความนิยมมากกว่า

4. ในด้านระเบียบวิธี แนวโน้มที่ดี ก็คือ การวิจัยทางวัฒนธรรมใช้แนวทางการวิจัยเชิงคุณภาพมากขึ้น การมุ่งเน้นทำความเข้าใจวิถีคิดมุมมองของคนกลุ่มต่างๆ โดยที่ผู้วิจัยเข้าไปร่วมศึกษาและใช้ชีวิตกับคนกลุ่มนั้น หรือที่เรียกว่า การสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม ในทางมานุษยวิทยานั้นถูกปรับไปใช้ในสาขาวิชาอื่น ๆ มากขึ้น โดยเฉพาะสาขาสังคมสงเคราะห์ศาสตร์พบว่ามีการปรับตัวต่อการทำความเข้าใจมิติทางวัฒนธรรมที่ซับซ้อนมีพลวัต รวมถึงตระหนักในความสัมพันธ์ทางอำนาจในกิจกรรมสังคมสงเคราะห์ได้อย่างน่าสนใจ

ในด้านวิธีวิทยาที่มองเห็นแนวโน้มความน่าสนใจก็คือ การเริ่มให้ความสำคัญกับมิติของความแตกต่างหลากหลายมุมมอง ในงานวิจัย ทำให้เห็นมิติความซับซ้อนลึกซึ้งมากกว่า การมองจากภาพกว้างที่เห็นชุมชน พื้นที่หนึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกันไปหมด และอีกแนวโน้มก็คือ ให้ความสำคัญกับมุมมองของผู้ปฏิบัติการ ว่าให้คุณค่าและความหมายของการกระทำทางสังคมของตัวเองอย่างไร แม้งานที่ใช้ในสองแนวโน้มนี้อาจจะยังพบไม่พบมากเสียทีเดียว แต่มีแนวโน้มวิธีวิทยาดังกล่าวจะถูกนำไปใช้มากขึ้น ส่วนวิธีวิทยาที่ยังเป็นอุปสรรคต่อการเข้าถึงความซับซ้อนทางวัฒนธรรม ก็คือ การยึดติดว่า วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ เป็นอุดมคติเป็นคุณค่าที่คนในสังคมนั้นยึดถือเข้าร่วมกัน โดยที่ในความเป็นจริง วัฒนธรรมเป็นเรื่องที่คนแต่ละกลุ่มแย่งชิงความหมายและคุณค่ามากกว่าจะเป็นความหมายร่วม และวิธีวิทยาที่เป็นอุปสรรคอย่างมากก็คือ การไม่ตระหนักใน "อำนาจ" ที่แฝงอยู่ในความรู้ ทำให้เชื่อว่าความรู้ที่ตัวเองมีนั้น มีความบริสุทธิ์และเป็นกลาง การยึดติดกับอุดมคติความเป็นกลางของความรู้มากๆ ทำให้เกิดการกีดกันความรู้ชุดอื่นๆ กีดการมีส่วนร่วมของคนอื่น ๆ เพราะยึดถือว่า ความรู้ที่ตัวเองครอบครองนั้นถูกต้องที่สุด ทั้งๆที่เป็นเพียงความรู้ชุดท่ามกลางความรู้อีกมากมาย อุปสรรคนี้พบมากในงานกลุ่มวิชาสาขาผังเมือง

ในการนี้คณะผู้วิจัย มีข้อเสนอแนะเพื่อเป็นแนวทางส่งเสริมทิศทางของการวิจัยวัฒนธรรมที่ควรจะเป็นดังนี้

1. ควรส่งเสริมการวิจัยแบบข้ามสาขาวิชา (inter- disciplines) จากการสังเคราะห์งานวิจัยวัฒนธรรมกับการพัฒนา จะพบสาเหตุมูลฐานที่เป็นข้อจำกัดของการตั้งโจทย์วิจัยที่สำคัญประการหนึ่งก็คือ การมีทัศนคติที่คับแคบในสาขาวิชาเฉพาะของผู้วิจัย ซึ่งไม่ส่งผลดีต่อสาขาวิชาใดๆ อีกทั้งผลงานวิจัยที่ได้ก็ขาดพลังที่จะนำไปต่อยอดในเชิงนโยบายอีกด้วย หรือหากนำไปต่อยอดเชิงนโยบายจริงก็อาจจะสร้างปัญหาความขัดแย้งมากขึ้นกว่าเดิมอีกด้วย เพราะขาดมุมมองที่รอบด้าน โดยเฉพาะมิติของผู้ได้รับผลกระทบจากการพัฒนา จากการถูกวางแผน ดังนั้น งานวิจัยทางด้านวัฒนธรรม โดยเฉพาะวัฒนธรรมกับการพัฒนาจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องควรวิจัยในลักษณะข้ามสาขาวิชา เพื่อให้องค์ความรู้วิชาต่างๆ ได้ถูกแลกเปลี่ยน สนทนา เรียนรู้ซึ่งกันและกัน มิใช่ให้แยกสาขากันศึกษาวิจัย ดังที่เป็นอยู่

การส่งเสริมการวิจัยข้ามสาขาในแวดวงศึกษาด้านการพัฒนา ไม่เพียงแต่เป็นแนวโน้มของการวิจัยในต่างประเทศเท่านั้น ในแวดวงวิชาการไทยเอง ก็เคยได้มีการริเริ่มเป็นตัวอย่างที่ดีมาแล้ว เช่น งานวิจัยชุดลุ่มน้ำแม่กลอง นำโดย ดร.ปวิญ อึ้งภากรณ์ที่ให้นักวิชาการจากมหาวิทยาลัยต่างๆ เช่น มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ฯลฯ และจากหลายสาขาวิชา ไปศึกษาวิจัย และไปเรียนรู้จากชุมชนร่วมกัน กันแลกเปลี่ยนจากภาคสนามจริงๆ จึงจะทลายกำแพงกั้นระหว่างสาขาวิชาได้ ตรงกันข้ามกับการแลกเปลี่ยนในห้องประชุม มีแนวโน้มที่จะแต่ละสาขาจะสร้างกำแพงกันกันมากกว่า งานวิจัยในรอบ 10 ปีที่ผ่านมา ก็มีกรวิจัยในลักษณะ interdisciplines เช่นกัน เช่น โครงการร้อยปี คลองรังสิต แต่ก็มีผู้ตั้งข้อสังเกตว่างานทั้งชุดยังขาดลักษณะของการบูรณาการ (สุรัชชัย 2540 :387)

หรืออาจจะจินตนาการอย่างง่าย ๆ ว่า โครงการพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์ แทนที่จะดำเนินการศึกษา และ ออกข้อกำหนด เป็นมติคณะกรรมการกรุงรัตนโกสินทร์ ให้ตั้งรื้ออาคาร ชุมชน ออกมากมาย หากกระบวนการนี้เริ่มต้นโดยการศึกษาาร่วมกันของนักวิชาการหลากหลายสาขา พร้อมกับการให้ชุมชนมีส่วนร่วม ให้เวทีของการศึกษาวิจัยเป็นเวทีของการต่อรอง ประนีประนอม และเรียนรู้ซึ่งกันและกัน จนกระทั่งได้ผลซึ่งเป็นที่ยอมรับร่วมกัน กระบวนการดังกล่าว ย่อมนำไปสู่ผลในการปฏิบัติที่ทุกฝ่ายร่วมมือ เต็มใจที่ปรับปรุงพื้นที่ของชุมชนให้ดีขึ้น มากกว่าการออกข้อกำหนดบังคับเชิงกฎหมาย แต่ก็มี การต่อต้านและยึดเยื้องที่ เป็นอยู่ องค์ความรู้เกี่ยวกับการออกแบบและผังเมือง เพื่อความสวยงาม กลมกลืนนั้นมีประโยชน์อย่างไม่ต้องสงสัย แต่จะมีประโยชน์อย่างมาก หากการออกแบบนั้นสอดคล้อง กับความต้องการของผู้ใช้ประโยชน์ นักผังเมืองย่อมไม่มีทักษะในการประสานกับชุมชน ขณะที่นักสังคม วิทยาหรือมานุษยวิทยาก็ไม่มีทักษะด้านการออกแบบ ดังนั้น การเรียนรู้ข้ามสาขาจึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่าง มาก

2. **ควรส่งเสริมการวิจัยที่ชุมชนมีส่วนร่วม** หากทิศทาง การพัฒนา ที่พึงประสงค์ คือการ พัฒนาที่ภาคประชาชนมีส่วนร่วมแล้ว การวิจัยทางด้านวัฒนธรรม โดยเฉพาะวัฒนธรรมกับการพัฒนา ก็ ควรสอดคล้องกับทิศทางดังกล่าว ควรลดน้ำหนักงานวิจัยที่นักวิชาการตามลำพัง เพราะแม้จะทำด้วย ความ บริสุทธิ์และปรารถนาดีเพียงใด ก็สุ่มเสี่ยงที่จะทำให้เกิดผลลัพธ์ที่คาดไม่ถึงเกิดขึ้นได้ เพราะหาก การวางแผนการพัฒนา การออกข้อกำหนดต่างๆ ขาดการมีส่วนร่วมของประชาชนก็อาจจะเกิดความ ขัดแย้งขึ้นได้ นอกจากนี้กระบวนการวิจัยที่ให้ชุมชนมีส่วนร่วม ยังจะทำให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันระหว่าง ชุมชนและนักวิชาการ ซึ่งจะต่อยอดไปสู่นโยบายที่มากกว่า ไม่ใช่เป็นเพียงงานวิจัยที่วางอยู่บน หนึ่งหนังสือเท่านั้น

ตัวอย่างที่สำนักงานกองทุนส่งเสริมงานวิจัย (สกว.) ได้สนับสนุนงานวิจัยชุมชนท้องถิ่น ถือเป็น แนวทางที่ควรสนับสนุนอย่างมาก โดยที่การวิจัยชุมชนในที่นี้ไม่ได้หมายความว่าเพียงให้ชาวบ้านเรียนรู้ตาม ลำพัง แต่หมายความว่าให้การให้ชาวบ้าน ได้เรียนรู้ร่วมกับนักวิชาการที่มีแนวคิดทฤษฎี เพื่อให้เกิดความ เชื่อมโยงระหว่างแนวคิดทฤษฎีและปรากฏการณ์จริงทางสังคม

เนื่องจากผู้สังเคราะห์นี้มีอคติว่า งานวิจัยทางด้านวัฒนธรรมโดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา จะมีคุณค่าไม่เพียงทำความเข้าใจ อธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมที่ซับซ้อนหลากหลายเท่านั้น แต่ยังถือ ว่าคุณค่าสำคัญอยู่ที่การประยุกต์วิชาการต่างๆ เข้ากับปรากฏการณ์ความเคลื่อนไหวทางสังคม ด้วยอคติ ดังกล่าว จึงมีข้อเสนอสำคัญในสองประการข้างต้น โดยเฉพาะอย่างนักวิชาการจำเป็นต้องโน้มตัวเข้า ความเคลื่อนไหวของสังคม เพราะหากแยกขาดจากการเคลื่อนไหวทางสังคมแล้ว งานวิชาการก็มีแต่จะไร้ พลังทางสังคม เป็นได้เพียงการถกเถียงเพื่อความงอกงามทางปัญญา แต่ขาดพลังทางสังคม ยิ่งไม่ต้อง พุดถึงนโยบายที่นับวันจะห่างไกลจากนักสังคมวิทยาและมานุษยวิทยามากยิ่งขึ้น

และท้ายที่สุดก็จะกัดกร่อนคุณค่าของสาขาวิชานั้น ๆ อีกด้วย

*****

บรรณานุกรม

วิทยานิพนธ์

กนกพร นุปผาชาติ. ความหวาดกลัวอาชญากรรมของผู้หญิง. วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัย คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2539.

กนกรัตน์ กิตติวิวัฒน์ . การจัดการทุนทางสังคมในชุมชนเมือง : ศึกษากรณีเครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์บาง
ชื่อพัฒนา. วิทยานิพนธ์สาขาสังคมวิทยา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.2543.

กรแก้ว ไกรเพชร. ความพร้อมของชุมชนบ้านเอื้ออาทรต่อการบริหารจัดการให้เป็นชุมชนน่าอยู่ : ศึกษา
เฉพาะกรณีโครงการบ้านเอื้ออาทร รังสิตคลองสาม. วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตร์ (สาขา
การบริหารและนโยบายสวัสดิการสังคม) . 2547 .

กรชนก สนิทวงศ์. ความเป็นไปได้ของการแสวงหาทางออกเพื่อการอยู่อาศัยในเมืองของชาวชุมชนแออัด
ในกรุงเทพมหานคร กรณีชุมชนพัฒนาบ่อนไก่. วิทยานิพนธ์คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.2545.

กาญจนา สุวรรณวงศ์. วิถีชีวิต พิธีกรรม และการดำรงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของกลุ่มพราหมณ์ราช
สำนักในสังคมไทย: ศึกษากรณีเทวสถานโบสถ์พราหมณ์พระนคร. วิทยานิพนธ์มานุษยวิทยา
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2539.

- กิตติพร ใจบุญ. ความจริงเรื่องเขื่อน: บทศึกษาปฏิบัติการทางวาทกรรมในสังคมไทย. วิทยานิพนธ์
มานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2538.
- ชนิษฐา วรรณธนปรีดา. บทบาทของสถานีวิทยุคลื่นหนึ่งพลังหนึ่ง FM 99.5 MHz. กับการพัฒนาสตรี
ไทย. วิทยานิพนธ์นิเทศศาสตรมหาบัณฑิต คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2542
- จิรกาญจน์ สงวนพวง. การเคลื่อนไหวของกรรมกรหญิงโรงงานทอผ้า พ.ศ.2504-2519. วิทยานิพนธ์
อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2538.
- จิราพร แซ่เตียว. บทบาทของผู้หญิงในชุมชนเมือง: ผลกระทบจากการโล่หรือที่อยู่อาศัยและการปรับตัว
ทางเศรษฐกิจและสังคมในชุมชนตลาดบางเขน หลักสี่. วิทยานิพนธ์สาขามานุษยวิทยา
มหาวิทยาลัยศิลปากร 2546.
- จัทภรณ์ สมบูรณ์สุทธิ. หญิงชรา ความจน คนชายขอบ: ชีวิตริมฟุตบาทของหญิงชราชอทาน.
วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (สตรีศึกษา) สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร. 2547.
- จัทภมาศ ประมูลมาก . การเคลื่อนไหวทางสังคมและการเมืองท้องถิ่นธนบุรี พ.ศ.2458-2543.
วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.2545
- จุลรัตน์ เจริญพร. การเคลื่อนไหวของชุมชนและองค์กรชุมชนบ้านครัว. วิทยานิพนธ์ สังคมวิทยา
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.2542.
- ญาณี สรประไพ. การสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมชาวสวน จังหวัดนนทบุรี.
วิทยานิพนธ์มานุษยวิทยา, 2538.
- ณัฐริดา สุขมนัส. ความเชื่อเรื่องฮวงจุ้ยในวิถีชีวิตของชาวไทยเชื้อสายจีนในกรุงเทพมหานคร.
วิทยานิพนธ์สาขามานุษยวิทยา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2539.
- ฐิติวัน นงนุช. แนวทางการพัฒนาชุมชนแขวงวัดกัลยาณ์ เขตธนบุรี กรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์
สถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542
- เต็มศักดิ์ ภาณุวรรณ. ปัจจัยการเปลี่ยนแปลงของชุมชนริมน้ำในคลองบางกอกน้อย. วิทยานิพนธ์
สถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.
- ทรงยศินทร์ ชนปทาธิป. ข้อกำหนดการให้ประโยชน์ที่ดินและผลกระทบต่อการพัฒนาเมือง : กรณีศึกษา
เขตบางขุนเทียน กรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2544.
- ธวัชชัย อุดมสิทธิพัฒนา. ผลกระทบต่อครอบครัวจากการทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม : ศึกษากรณี
โรงงานผลิตเสื้อผ้าสำเร็จรูปส่งออกในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล. วิทยานิพนธ์สาขา
สังคมวิทยา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2539.
- ธัญญาวรรณ กาญจนอลงกรณ์. การแพร่กระจายนวัตกรรมการแพทย์ทางเลือก ชีวจิต ในสังคมไทย
การศึกษาในทัศนะแบบองค์รวม. วิทยานิพนธ์วารสารศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.2542.

- นฤมล นิราทร. หาบเร่แผงลอยอาหาร : ความสำเร็จและตัวบ่งชี้. วิทยานิพนธ์ ปรัชญาดุสิตบัณฑิต (สหวิทยาการ) 2548
- นวรรัตน์ อังสาชน. การมีส่วนร่วมของกลุ่มเยาวชนในชุมชนภูเก็ต. วิทยานิพนธ์สาขามานุษยวิทยา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2544.
- นวรรตน์ นพหิรัญ. ชีวิตแม่ค้า: บทบาททางเศรษฐกิจและครอบครัวในบริบทการค้า. มานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2540
- นันทกา นพเจริญกุล. ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของเยาวชนในโครงการธนาคารขยะ ศึกษากรณีชุมชนเครือข่ายโครงการธนาคารขยะ เขตบางกะปิ กรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2547.
- นาตยา ศรีดี. การพิทักษ์สิทธิทางเพศของสตรีกับปัญหาการเสนอข่าวของหนังสือพิมพ์. วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2544.
- นาวิน ตันวัฒนะประทีป. การวางแผนพัฒนาย่านท่าพระจันทร์-ท่าช้าง. วิทยานิพนธ์สาขาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2541.
- นิภา จีรภัทร์. การควบคุมเรื่องเพศในผู้หญิงไทยปัจจุบัน: กรณีศึกษาการควบคุมเรื่องเพศในวัยรุ่น. วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยามหาบัณฑิต คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2539.
- นิรุช เรื่องกิตติยศียง. รูปแบบชีวิตเมืองหลวง : ศึกษาจากสนามหลวงในฐานะที่เป็นพื้นที่สาธารณะของเมือง. วิทยานิพนธ์มานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2540.
- บุญญาภรณ์ วาณิชชาติ. บทบาทของ 'เว็บไซต์อัญจารีดอทคอม' ในการเป็นมณฑลสาธารณะของกลุ่มหญิงรักหญิง. วิทยานิพนธ์นิเทศศาสตรมหาบัณฑิต คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2544.
- บุญเยี่ยม เหลลาสะอาด. ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนแออัดกับการพัฒนาเมืองในพื้นที่เขตชั้นกลาง กรุงเทพมหานคร กรณีศึกษา เขตยานนาวา สาทร และบางคอแหลม. วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตร์. 2542.
- ปณิธิ สุขสมบุญ. เครือข่ายทางสังคมและการแสวงหาทางเลือกของแม่ค้าหาบเร่แผงลอย: กรณีศึกษาแม่ค้าหาบเร่แผงลอยชาวอีสานที่อาศัยอยู่ในชุมชนนางเลิ้ง. สังคมวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2545
- ปรารธนา ศิริศรีทธารธรรม. ความคาดหวังของผู้ชายต่อการเปลี่ยนแปลงบทบาทของผู้หญิงในครอบครัวสมัยใหม่: ศึกษากรณีกรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์สาขาสังคมวิทยา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2543.

- ปาริชาติ จันทร์จรัส. พฤติกรรมเสี่ยงต่อการติดเชื้อโรคเอดส์ของกลุ่มแรงงานหญิง ในบริบททางสังคมและวัฒนธรรม: ศึกษาเฉพาะกรณีนิคมอุตสาหกรรม. คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2541.
- ปิยะพงษ์ พันธุ์ไชย. การศึกษาศาเหตุที่ทำให้หญิงเข้ามาสู่การขายบริการ : ศึกษาเฉพาะกรณีหญิงขายบริการบริเวณสนามหลวง. วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตร์มหาบัณฑิต คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2547.
- พงษ์ศักดิ์ ขำเพชร. เครือข่ายระบบอุปถัมภ์ : ศึกษาเฉพาะกรณีมือปืนรับจ้าง. วิทยานิพนธ์สาขามานุษยวิทยา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2540.
- พจนีย์ สุทธิรัตน์. แผ่นดินทอนรูสลามชุมชนและเครือข่ายที่ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลง กรณีศึกษามุสลิมชานเมืองกรุงเทพฯ. วิทยานิพนธ์มานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546.
- พรพรรณ เปล่งปลั่ง. การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ กรณีศึกษาตลาดน้ำตลิ่งชัน. วิทยานิพนธ์สาขาสังคมวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2548.
- พรพรรณ เปล่งปลั่ง. การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ กรณีศึกษาตลาดน้ำตลิ่งชัน. วิทยานิพนธ์สาขาสังคมวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2548.
- พระมหาวิญญู ผลเจริญ. การศึกษาแนวคิดและขอบเขตการประชาสังคมของพุทธศาสนาในสังคมไทย (หลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 – ปัจจุบัน) วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2544.
- พัฒนา บุญอ่ำ. การปรับตัวของสตรีชนบทต่อวิถีชีวิตในกรุงเทพมหานคร: ศึกษาเฉพาะกรณีแม่ค้าดอกไม้ย่านปากคลองตลาด. มานุษยวิทยา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2537.
- เพชรสุภา ทักสินพันธ์. แนวความคิดเรื่อง 'การเข้าสมาคม' และผลกระทบต่อสตรีไทย พ.ศ. 2461-2475. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2542.
- แพรวพรรณ แยมไทย. กระบวนการเกิดประชาคมและผลกระทบต่อชุมชนบางลำพูศึกษาจากกรณี : โรงพิมพ์คุรุสภา. วิทยานิพนธ์ สังคมสงเคราะห์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2544.
- ภูริทัต ไชยเศรษฐศาสตร์. ชุมชนป้อมมหากาฬ: การสร้างและต่อรองความหมายในพื้นที่ทางสังคม. วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2547.
- มณฑนา ศิริวรรณ. การปรับปรุงมาตรการควบคุมด้านกายภาพเพื่อการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์. วิทยานิพนธ์สาขาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2541.
- มัลลิกา บุญทริก. การศึกษากระบวนการพัฒนาที่อยู่อาศัยในแนวทางพึ่งพาตนเองของผู้มีรายได้น้อยในเขตเมือง กรณีศึกษา โครงการที่องค์กรชุมชนได้รับการสนับสนุนด้านการเงินเพื่อพัฒนาที่อยู่อาศัย. วิทยานิพนธ์สาขาเคหการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2540.

- ยงยุทธ บุรณเจริณกิจ. กระบวนการสร้าง ต่อดวงความหมายของวัดในฐานะที่เป็นพื้นที่ทางสังคม :
กรณีศึกษาวัดปทุมคงคา และวัดไตรมิตรวิทยาราม. วิทยานิพนธ์สาขาสังคมวิทยา
 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2545
- ยุกติ มุกดาวิจิตร. การก่อตัวของกระแสวัฒนธรรมชุมชนในสังคมไทย พ.ศ. 2520-2537. สาขา
 มานุษยวิทยา คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, (2538)
- รุ่งโรจน์ เพชรบุรณิน. เครือข่ายประชาชนในการป้องกันและแก้ไขปัญหาทุจริตคอร์รัปชัน : กรณีศึกษา
เครือข่ายประชาชนต้านคอร์รัปชัน. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาชนบทและการ
พัฒนา. 2546.
- ร.ต.อ. มนต์รี คงเจริญ. ผลกระทบการเปลี่ยนแปลงทางสังคม-เศรษฐกิจที่มีอิทธิพลต่ออาชีพประมง
ชายฝั่ง กรณีศึกษาชุมชนคลองด่าน. วิทยานิพนธ์ มานุษยวิทยา, 2538.
- วรรณิการ์ ภูมิวงศ์พิทักษ์. ปัญหาและอุปสรรคของการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการครอบครัวและ
ชุมชนพัฒนา : ศึกษาเฉพาะกรณีชุมชนดวงแข เขตปทุมวัน กรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์สังคม
สงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วรัญญา แตรวิจิตร. ผลกระทบการพัฒนาเมืองต่อพื้นที่เกษตรกรรมในเขตประเวศ กรุงเทพมหานคร.
วิทยานิพนธ์การวางแผนภาคและเมือง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538.
- วาริณี ชันสิทธิ์. บทบาทของสื่อมวลชนกับการพิทักษ์สิทธิประโยชน์ของสตรีตามแนวคิดการสังคม
สงเคราะห์ ศึกษากรณีสตรีในเขตกรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์วารสารศาสตร์มหาบัณฑิต
คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2538.
- วิมลศรี ลิ้มธนากุล. ผลกระทบจากระบบเมืองสมัยใหม่ที่มีต่อระบบย่านของคนในกรุงเทพมหานคร.
วิทยานิพนธ์มานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2537.
- วิมลสิริ เหมทานนท์. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรการท่องเที่ยว : ศึกษากรณีชุมชน
ย่านบางลำพู. วิทยานิพนธ์สาขาสังคมวิทยา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2546.
- ศิริดา ทรงธรรมเสนีย์. นิตยสารผู้หญิง หยินกับการใช้ประโยชน์และการพัฒนาสังคม : ศึกษาเฉพาะ
กรณีกลุ่มผู้ทำงานด้านเด็กและเยาวชน. วิทยานิพนธ์วารสารศาสตร์มหาบัณฑิต คณะวารสาร
ศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2538.
- ศุภชัย สุวรรณสุทธิ. ภูมิปัญญาพุทธกับแนวทางใหม่ในการพัฒนาประเทศไทย. วิทยานิพนธ์พัฒนาสังคม
มหาบัณฑิต สถาบันพัฒนบริหารศาสตร์. 2538.
- สิงหนาท แสงสีหนาท. หลักการทางแนวคิดชุมชนเมืองที่ยั่งยืนในบริบทของไทย. วิทยานิพนธ์สาขา
การออกแบบและวางผังชุมชนเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร. 2545.
- สุจินตนา สิงห์โกวิท. ปัญหาการละเมิดสิทธิมนุษยชนแรงงานหญิง: ศึกษากรณีอุตสาหกรรมเสื้อผ้า
สำเร็จรูป. วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย. 2538.

- สุชาดา กิตติตระกูลกาล. ศาลท่านท้าวมหาพรหมโรงแรมเอราวัณ : การแสดงเชิงพิธีกรรมในยุคโลกาภิวัตน์. วิทยานิพนธ์มานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2540.
- สุภาพร อรุณรักษ์สมบัติ. การศึกษาการทำงานนอกระบบของสตรีในกรุงเทพมหานคร. สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาฉบับบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2541.
- สุพิชา เบาทิพย์. การศึกษากระบวนการทำงานของผู้หญิงบริการเพื่อช่วยเหลือตนเอง: กรณีศึกษาหญิงบริการชอยคววบอย. วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2540.
- สุรศักดิ์ วรรณบุญญา. ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าชายเลนในเขตกรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์สาขาการบริหารทรัพยากรป่าไม้มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. 2547.
- สุริยาพร สมบูรณ์บุรณะ. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการดูแลสุขภาพตนเองโดยใช้หลักการชีวิตจิต. วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2542.
- สุวิมล ทองกร. การศึกษากระบวนการปลูกจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมภายใต้บริบทสังคมเมืองของผู้นำชุมชน กรณีศึกษาชุมชนเมืองรังสิต เทศบาลเมืองรังสิต จังหวัดปทุมธานี. วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2548 .
- เสถียร วิพรหมา. การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของวัดมหาธาตุ. วิทยานิพนธ์สังคมวิทยา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.
- โสวัตวี ณ ถลาง. วัดญวน : บทบาทด้านพิธีกรรมและความสัมพันธ์ที่มีต่อชุมชน ในเขตกรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์มานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2537.
- อดิศร เสมแย้ม. กระบวนการเปลี่ยนแปลงจากชุมชนชาวนา เป็นชุมชนชานเมือง. วิทยานิพนธ์มานุษยวิทยา จุฬาลงกรณ์, 2540.
- อังคณา สาธานนท์ . แนวคิดเศรษฐกิจการเมืองไทยเพื่อทางเลือกในการพัฒนา. วิทยานิพนธ์สาขาเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2539.
- อัจฉรา ตันติวิทยาพิทักษ์. การพัฒนาโครงข่ายทางจักรยานในพื้นที่เขตสาทร. วิทยานิพนธ์สาขาผังเมือง คณะสถาปัตยกรรม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2540
- อรสุดา เจริญรัตน์. การเกิดขึ้น การดำรงอยู่และการปรับตัวของเศรษฐกิจพอเพียง ภายใต้การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย. สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2543.
- อัฐมา โภาคาพานิชวงษ์ . ชุมชน และ ประชาคม ย่านถนนพระอาทิตย์ กับการรื้อฟื้นกระแสเมืองน่าอยู่. วิทยานิพนธ์มานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2544
- เอี่ยมเดือน ไชยหาญ. การศึกษาการมีส่วนร่วมของป้องกันและแก้ไขปัญหายาเสพติดในชุมชน. วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2542.

เอื้อเอ็นดู เริงประเสริฐวิทย์. การสร้างพลังอำนาจของผู้รับงานไปทำที่บ้าน: กรณีศึกษาผู้นำกลุ่มผู้หญิงที่
รับงานไปทำที่บ้านในเขตลาดกระบัง กรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
(สตรีศึกษา) สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร. 2547.

บทความในวารสารและหนังสือ

Somboon Siriprachai. Industrialisation and Inequality in Thailand. จุลสารไทยคดี

กนกศักดิ์ แก้วเทพ และ มงคล ปิยะทัสสกร. เศรษฐศาสตร์การเมืองของธุรกิจภาพยนตร์ในกรุงเทพฯ
รัฐศาสตร์สาร: 23/2: 2545: 54-109.

เจตนา นาควัชระ. อุดมศึกษาในกระแสของความเปลี่ยนแปลง. วารสารอักษรศาสตร์. มหาวิทยาลัย
ศิลปากร. 22/2 (ธันวาคม 2542 – พฤษภาคม 2543).

ชลิตาภรณ์ ส่งสัมพันธ์. ฐานคติเรื่องเพศวิถีในนโยบายเรื่องโรคเอดส์ของประเทศไทย. รัฐศาสตร์สาร 25/3:
2547 : 1-81.

เชษฐา ทรัพย์เย็น. ประชาสังคมไทย: บทสังเคราะห์แนวคิด การก่อร่างสำนักคิดแบบไทยและนัยเชิงนิติ
นัย-พหุนัยต่อการเมืองไทย. รัฐศาสตร์สาร 25/1: 2547 : 328-380.

ทวีศักดิ์ เผือกสม. รัฐเวชกรรม (Medicalized State): จากโรงพยาบาลสู่โครงการสาธารณสุขมูลฐาน.
รัฐศาสตร์สาร. 24/1 (2546) : 204-245.

ธีรยุทธ บุญมี. การเมืองเรื่องพื้นที่ เกาะรัตนโกสินทร์ อนุรักษ์อะไร ทำลายอะไร 2544. ศิลปวัฒนธรรม. 22
:12

นิธิ เอียวศรีวงศ์. ลัทธิพิธิเสด็จพ่อ ร.5. ศิลปวัฒนธรรม 14, 10 (ส.ค. 2536) : 76-98.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. มิติทางวัฒนธรรมของเศรษฐกิจพอเพียง . ศิลปวัฒนธรรม 21/4 (กุมภาพันธ์ 2543) :
78-86.

ประเวศ วะสี. เรื่องสุขภาพและสิ่งแวดล้อมกับการพัฒนาที่ยั่งยืน. ใน ทวีทอง หงษ์วิวัฒน์ และ เพ็ญจันทร์
ประดับมุข, (บรรณาธิการ). ข่ายงานวิจัยพฤติกรรมสุขภาพ. กรุงเทพฯ : กระทรวงสาธารณสุข.
2535.

ปรีดา เฉลิมเผ่า กอนันทกุล. ทบทวนภูมิปัญญา ทำหายความรู้. ใน ดาริน อินเหมือน (บรรณาธิการ),
ภูมิปัญญาไทย ภูมิปัญญาเทศ , กรุงเทพฯ:ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร. 2548.

ปิยนาด อิมดี และคณะ. ความมั่นคงของชุมชนใต้เงาเมืองใหญ่: กรณีศึกษาชุมชนบางกะเจ้า. วารสาร
สังคมสงเคราะห์ศาสตร์ 11/1 (ม.ค.-มิ.ย. 2546)

พันธ์ วรรณบริบูรณ์. การเข้าถึงสวัสดิการของรัฐของผู้หญิงเย็บสวนประกอบรองเท้าอยู่กับบ้าน. ใน
ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (บรรณาธิการ), คนจนไทยในมิติทางสังคม (๒), กรุงเทพฯ: บริษัทเอดิ
สันเพรส โปรดักส์ จำกัด, 2545.

- พิเชษฐ สายพันธ์. จินตนาภาพบางลำพู รายงานโครงการวิจัยชุมชนศึกษา. สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542.
- มธุรส ศิริสถิตกุลก. จิตแพทย์เตือนภัย คนกรุงเผชิญปัญหาห้าพฤติกรรมนรกทางจิต สังคมแวดล้อม-ภูมิ
หลังคือสาเหตุสำคัญ. จุลสารไทยคดีศึกษา: 11/3 (กุมภาพันธ์ – เมษายน 2538) : 9-13.
- ยุกติ มุกดาวิจิตร . การสักการะบูชาพระบรมรูป ร.5 . วารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์ . 19 / 1 (ก.ค.-ธ.ค.
2540)
- ลิซ่า ฮอง (วารุณี ไอสถารมย์, แปลตัดตอน). ผู้หญิงไทยใน ศิลปวัฒนธรรม: จากสตรีชั้นสูงถึงโสเภณีใน
ประวัติศาสตร์ไทย จุลสารไทยคดีศึกษา 11/1 (สิงหาคม-ตุลาคม 2537) : 6-13.
- วันทนี วาลิกะสิน และสุนีย์ เหมะประสิทธิ์. ค่านิยมและทัศนคติของสังคมไทยต่อสตรีที่มีผลกระทบต่อ
สถาบันครอบครัวและสังคม จุลสารไทยคดีศึกษา 12/3 (กุมภาพันธ์ – เมษายน 2539) : 34-37
วารสารสังคมศาสตร์: 33/2 (ก.ค.-ธ.ค. 2545).
- วันวร จະนะ. ปรัชญาสังคมและเศรษฐกิจกับวิถีชีวิตแบบพอเพียง. ใน สัมมนาวิชาการเรื่องกึ่งศตวรรษวิถี
ชีวิตของชุมชนไทยหลังวิกฤต . กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต. 2547
- ศักดิ์ศรี บริบาลบรรพตเขตต์ และสุรพล ปธานวนิช. แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงของพฤติกรรมกรรมการกระทำ
ผิดของเด็กและเยาวชนไทย จุลสารไทยคดีศึกษา 12/3 (กุมภาพันธ์ – เมษายน 2539) : 34-37
- ศุภิมา นฤมล วงศ์สุภาพ และ วัฒนา สุทัศน์สีล. ธรรมภิบาล และแนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อม กรณี
ปัญหาการจัดการขยะ: บทสำรวจประเด็นปัญหาและองค์ความรู้ รัฐศาสตร์สาร. 24/3: 2546.
- ศุภิมา นฤมล วงศ์สุภาพ และ วัฒนา สุทัศน์สีล. ธรรมภิบาล และแนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อม กรณี
ปัญหาการจัดการขยะ: บทสำรวจประเด็นปัญหาและองค์ความรู้. รัฐศาสตร์สาร. 2546.
- สมชัย พิธีฉัตรธนา. รายงานการแถลงผลงานวิจัยเชิงสืบสวนสอบสวน โครงการบำบัดน้ำ
สาธารณะสุขมูลฐาน. รัฐศาสตร์สาร 24/1 (2546) : 204-245.
- สุธาริน คุณผล. บทสำรวจ พื้นที่สาธารณะ รัฐศาสตร์สาร: 20/3 (2541).
- สุทธิ ประศาสน์เศรษฐ์, เค้าโครงการพัฒนาแบบพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจในระดับชาติ. ใน วิถีสังคมไท :
สรณิพนธ์ทางวิชาการเนื่องในวาระหนึ่งศตวรรษ ปรีดี พนมยงค์ (เล่ม 3). สันติสุข โสภณศิริ
บรรณาธิการ) [กรุงเทพฯ] : คณะกรรมการดำเนินงานฉลอง 100 ปี ชาตกาลนายปรีดี พนม
ยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส ภาคเอกชน.2544
- สมาลัย โทมัส. สัมมนาการวิจัยสังคมและวัฒนธรรมไทยเพื่ออนาคต. จุลสารไทยคดีศึกษา: 8/1
(สิงหาคม 2534) : 24, 23.
- สุริชัย หวันแก้ว . พัฒนาการความคิดเรื่องการพัฒนาในประเทศไทย : กรณีสังคมวิทยา. วารสาร
สังคมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (28: 3). 2537.
- สุริชัย หวันแก้ว. บทส่งท้าย. ใน ฉลอง สุนทราวาณิชย์ และ คณะ (บรรณาธิการ), ร้อยปีคลองรังสิต,
กรุงเทพฯ : สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2540.

- อดิน รพีพัฒน์. ระบบอุปถัมภ์ในสังคมไทย ล้าสมัยแล้วฤาไหน . ใน นิพนธ์ พัวพงศกร, (บรรณาธิการ), จากวิกฤติเศรษฐกิจสู่ประชาสังคม, กรุงเทพฯ : คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2542 .
- อภิชัย พันธเสน. เศรษฐกิจพอเพียง ในฐานะรูปแบบที่พึงปรารถนาของระบบสวัสดิการสังคมไทย. ใน สัมมนาวิชาการเรื่องกึ่งทศวรรษวิถีชีวิตของชุมชนไทยหลังวิกฤต. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต. 2547.
- อานันท์ กาญจนพันธ์. การเปลี่ยนแปลงสังคม กับ ศักยภาพของชุมชนไทย. ใน ฉลอง สุนทราวาณิชย์. (บรรณาธิการ). วิพากษ์สังคมไทย. กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย. 2538.

หนังสือ

- กฤตยา อาชวนิจกุล (บก.). เคียงข้างสร้างแผ่นดิน: บันทึกการต่อสู้ของผู้หญิงธรรมดา. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเพื่อนหญิง, 2538.
- เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. กรุงเทพฯเมืองน่าอยู่. กรุงเทพฯ : ชัดชัดมีเดีย.2547.
- เกษียร เตชะพีระ. แบบวิถีอำนาจไทย : ข้อคิดว่าด้วยความสัมพันธ์ทางอำนาจที่เกี่ยวข้องกับสาธารณสุขในสังคมไทย. 2542
- โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์. ปรากฏการณ์ชีวิตบอกอะไรแก่สังคมไทย . กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง 2542.
- ศูนย์วิชาการที่อยู่อาศัยและการตั้งถิ่นฐานมนุษย์ กองข้อมูลที่อยู่อาศัย. คนจนเมือง พ.ศ. 2533. กรุงเทพฯ : กองข้อมูลที่อยู่อาศัย, 2535.
- จามะรี เชียงทอง. แนวคิดประชาสังคมในสังคมไทย. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย. 2543.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์ .2527.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงสังคม. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2534.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ พรพิไล เลิศวิชา. วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย. สถาบันพัฒนาชนบท มูลนิธิหมู่บ้าน. 2537.
- ฉันทัส เพียรธรรม. สถาปนาสถาบันเมือง: เมือง การเมือง ชุมชน และประชาสังคม. กรุงเทพฯ: สถาบันพัฒนาพื้นฐาน. 2542.

ชลธิรา สัตยาวัฒนา และคณะ. สิทธิชุมชนท้องถิ่นบ้านครัว กรณีการสร้างทางด่วนทับชุมชน รายงานการวิจัยชุดโครงการสิทธิมนุษยชนไทยในสถานการณ์สากล. 2547.

ชลธิรา สัตยาวัฒนา. สิทธิชุมชนท้องถิ่นบ้านครัว : กรณีการสร้างทางด่วนทับชุมชน. กรุงเทพฯ : นิติธรรม. 2547.

ชูชัย ศุภวงศ์., ยวดี คาคการณีกุล. ประชาสังคมกับการพัฒนาสุขภาพ : ทัศนะนักคิดในสังคมไทย : ศ. นพ.ประเวศ วะสี ศ.ดร.ชัยอนันต์ สมทวณิช ผศ.ดร. เอนก เหล่าธรรมทัศน์ อ.ธีรยุทธ บุญมี. กรุงเทพฯ : มติชน. 2540.

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. วาทกรรมการพัฒนา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วิภาษา. 2542.

ณรงค์ เพชร ประเสริฐ (บรรณาธิการ). คำประกาศชาตินิยมใหม่. กรุงเทพฯ : ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2543.

ทิวทอง หงส์วิวัฒน์ และเพ็ญจันทร์ ประดับมุข (บก.). สิ่งแวดล้อมกับสุขภาพ. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาสุขภาพ กระทรวงสาธารณสุข. 2533.

ธีรยุทธ บุญมี. ประชาสังคม. กรุงเทพฯ : สายธาร. 2547.

นภัล ศิริสัมพันธ์. แรงงานที่ถูกกดขี่ : ผู้หญิงในภาคเศรษฐกิจนอกระบบในเขตกรุงเทพมหานคร. กรุงเทพฯ : บริษัท เอดิสัน เพลส โปรดักส์, 2537.

ประเวศ วะสี. แนวคิดยุทธศาสตร์สังคมสุขภาพและวิชา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โกมลคีมทอง. 2536.

ประเวศ วะสี. ธรรมิกสังคม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โกมลคีมทอง. 2538.

ปรีชา เปี่ยมพงษ์ศาสนต์, (บรรณาธิการ), สิ่งแวดล้อมและการพัฒนา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2538.

พิทยา ว่องกุล. ไทยยุควัฒนธรรมทาส. กรุงเทพฯ : โครงการวิถึทรรศน์. 2541.

ภัทรพร สิริกาญจน. สำนักสันติโคก : ความเป็นมาและบทบาททางศาสนาในสังคมไทย. กรุงเทพฯ : ศูนย์พุทธศาสน์ศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2540.

มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต, สัมมนาวิชาการเรื่องกึ่งศตวรรษวิถีชีวิตของชุมชนไทยหลังวิกฤตเศรษฐกิจ (2547 : มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต). กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต. 2547.

มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย. เศรษฐกิจพอเพียง : เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการ ประจำปี 2542 ณ โรงแรมแอมบาสเดอร์ซิตี้ จอมเทียน พัทยา 18-19 ธันวาคม 2542. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย. 2542.

ยุค ศรีอาริยะ. มายาโลกาภิวัดน์. กรุงเทพฯ : โครงการวิถึทรรศน์. 2541.

ยวดี คาคการณีกุล, (บรรณาธิการ). สุขภาพและสิ่งแวดล้อมกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน. นนทบุรี : โครงการตำรา กรมอนามัย, 2542.

- เรื่องศักดิ์ ดำริห์เลิศ. ประวัติศาสตร์บ้านครัวและการต่อต้านทางวัฒนธรรมของชาวมุสลิม : สิทธิชุมชนบ้านครัว กรณีสร้างทางด่วนทับชุมชน. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเจมส์ เอช ดับเบิลยู ทอมป์สัน และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2545
- เรื่องศักดิ์ ดำริห์เลิศ. ประวัติศาสตร์บ้านครัวและการต่อต้านทางวัฒนธรรมของชาวมุสลิม : สิทธิชุมชนบ้านครัว กรุงเทพมหานคร กรณีสร้างทางด่วนทับชุมชน. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเจมส์ ลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538.
- วรวิมล โธมัสพันธ์. ทุนทางสังคม. กรุงเทพฯ : โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข, 2548.
- วันชัย ตันติวิทยาพิทักษ์. (บรรณาธิการ). บ้านของเราทำเมืองไทยให้น่าอยู่และยั่งยืน. หนังสือประกอบงานเวทีสิ่งแวดล้อม 39. 2539.
- ศุภวัณณ์ พลายน้อย (บรรณาธิการ). การตอบสนองต่อภาวะวิกฤติเศรษฐกิจของภาคประชาสังคมไทย. 2545.
- ศูนย์วิชาการที่อยู่อาศัยและการตั้งถิ่นฐานมนุษย์. กองข้อมูลที่อยู่อาศัย. รายงานเบื้องต้นการสำรวจสถาบันการพัฒนาพื้นฐาน, 2542.
- สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล และศูนย์นครศึกษา สถาบันวิจัยสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2542.
- สร้อยทอง เตชะเสน. ยุวดี คาคการณ์ไกล และ ยรรยงค์ อินทร์ม่วง (บรรณาธิการ). สุขภาพและสิ่งแวดล้อมกับการพัฒนาแบบยั่งยืน. นนทบุรี : โครงการตำรา กรมอนามัย. 2542.
- สุริชัย หวันแก้ว. การพัฒนาที่ยั่งยืนในกระแสโลกาภิวัตน์ กับทิศทางประเทศไทย. กรุงเทพฯ : ศูนย์ศึกษาการพัฒนาสังคม คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2545.
- สุวิทย์ วิบุลผลประเสริฐ. ประชาสังคมกับการพัฒนาสุขภาพ : บทวิเคราะห์ทางวิชาการ. นนทบุรี : โครงการสำนักพิมพ์ สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข, 2539.
- เสน่ห์ จามริก . สังคมไทยกับการพัฒนาที่ก่อให้เกิดปัญหา. กรุงเทพฯ : โครงการจัดพิมพ์คปไฟ. 2537.
- อดิณ ทรัพย์พัฒน์, ม.ร.ว. ชุมชนแออัด : องค์ความรู้กับความเป็นจริง. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. 2542.
- อนุชาติ พวงลำสี., กฤตยา อาชวนิจกุล. ขบวนการประชาสังคมไทย : ความเคลื่อนไหวภาคพลเมือง. นครปฐม : โครงการวิจัยและพัฒนาประชาสังคม คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, 2542.
- อภิชัย พันธเสน. พุทธเศรษฐศาสตร์: วิวัฒนาการ ทฤษฎี และการประยุกต์กับเศรษฐศาสตร์สาขาต่างๆ. กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2547.
- อมรา พงศาพิชญ์ . ความหลากหลายทางวัฒนธรรม กระบวนทัศน์และบทบาทในประชาสังคม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2542.

อมรา พงศาพิชญ์. ทุนทางสังคม ใน ภาวะวิกฤติเศรษฐกิจในสังคมไทย. 2543 . เอกสารประกอบการประชุมเรื่อง ผลกระทบทางสังคม วัฒนธรรม และสุขภาพ จากวิกฤติเศรษฐกิจ.

อมรา พงศาพิชญ์ และ ปรีชา คุวินทร์พันธ์ (บรรณาธิการ) . ระบบอุปถัมภ์. สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2539.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. วัฒนธรรมกับการพัฒนา: มิติของพลังที่สร้างสรรค์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, 2538.

รายงานวิจัย

กลุ่มพิทักษ์รักษาท้องถิ่นคลองด่าน. บ่อน้ำบาดน้ำเสียคลองด่าน : โครงการผลาญชาติ. สมุทรปราการ : กลุ่ม, 2545.

กฤษณทิพย์ พานิชภักดิ์ และคณะ . แนวทางการจัดการที่อยู่อาศัยแก่ผู้ประสบปัญหาที่อยู่อาศัย ตามโครงการพัฒนาที่อยู่อาศัยสำหรับผู้มีรายได้น้อยในกรุงเทพมหานคร . รายงานการวิจัยเสนอสำนักพัฒนาชุมชน กรุงเทพมหานคร, 2543.

คณะพัฒนาสังคม สถาบันพัฒนาบริหารศาสตร์. คุณภาพชีวิตของประชาชนในชุมชนริมคลองแสนแสบกับการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของคลอง . 2542.

งามพิศ สัตย์สงวน. ความเชื่อทางศาสนาและพิธีกรรมในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล หลังวิกฤติเศรษฐกิจ . 2543. สังคมวิทยาครั้งที่ 1

กฤตยา อาชวนิชกุล และคณะ . คุณภาพชีวิตคนเมืองหลวงกับปัญหาสภาพแวดล้อมในกรุงเทพมหานคร. 2536

ฉลอง สุนทรา วาณิชย์ , โกศล ประสงค์สม. ร้อยปีคลองรังสิต โครงการวิจัยร่องเฉลิมฉลองวโรกาสกาญจนาภิเษก สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540

ธนพรรณ สุนทระ. การศึกษาผลกระทบสภาพเศรษฐกิจ-สังคม อันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลง สภาวะแวดล้อมบริเวณเขตอุตสาหกรรม จังหวัดปทุมธานี. รายงานการวิจัยเสนอ สถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.

ประดับ เรียงประยูร. เอกสารประกอบการสัมมนา คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหิดล. 2542.

พิเชษฐ สายพันธ์. จินตภาพบางลำพู : รายงานโครงการวิจัยชุมชนศึกษา . กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542.

พิสิฐ ศุภรีย์พงศ์ และคณะ . ทัศนคติต่อผลกระทบจากโครงการทางยกระดับดินแดง-ดอนเมือง ,2536

ภูซงค์ เสนานุช. การพัฒนาชุมชนและองค์กรชุมชนในเมืองใหม่บางพลี. 2544. บทความนำเสนอในการเสวนาสหสาขาวิชาการระหว่างสถาบันแห่งชาติครั้งที่ 1. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สิริพร สมบูรณ์บุรณะ. วิถีชีวิตของชุมชนชาวสวนในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑลกับสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลง. รายงานการวิจัยเสนอคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ. 2538.

สุรียา วีรวงศ์และคณะ. วิถีชีวิตคนกรุงเทพฯ. รายงานการวิจัยเสนอ คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. 2539.

เสถียร รุจิรวินิช. การศึกษา สภาวะแวดล้อมของการอยู่อาศัยแบบคอนโดมีเนียม ในจังหวัด ปทุมธานี. รายงานวิจัย สถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2541.

หนังสือภาษาอังกฤษ

Askew, Marc. Who gets what and how? : challenges for the future / Chai Pattana Foundation and Thailand Development Research Institute Foundation, co-organizers. Bangkok, Thailand : TDRI, 1993.

Marc Askew. Bangkok : place, practice and representation / Marc Askew. London: Routledge, 2002.

Jirapa Worasiangsuk. The Roles and the perspectives of a Sociologist in Urban Planning and Implementation Processes : A case study of the planning of Thachang-Thaprachan, an old area of inner Bangkok. Paper presented at the Ninth International Conference on Thai Studies. Illinois .2005.

Micahel Herzfeld. Appropriations of the Appropriate: Policy and politeness in the Negotiation of Power at Pom Mahakan, 2002-04. Paper presented at the Ninth International Conference on Thai Studies. Illinois .2005.

Paritta Chalernpow Koanantakool. Urban Life and Urban People in Transition. 1993 Yer-End Conference TDRI.

Sawatree Nathalang, Rangsit in Transition : Urbanisation and Cultural Adaptation in Central Thailand, (สัมมนาสังคมวิทยาครั้งที่1)

Field, John. Social Capital. London: Rotledge. 2003.

